Zgodovinske dežele na Slovenskem in njihovo plemstvo

ZGODOVINA V ŠOLI

Številka 2 Letnik 31 2023 ISSN 1318-1416
Poštnina plačana pri pošti 1102 Ljubljana

ZAVOD REPUBLIKE SLOVENIJE ZA ŠOLSTVO

ZGODOVINA V ŠOLI

Številka **2** Letnik 31 2023
ISSN 1318-1416

Izdajatelj in založnik:
Zavod RS za šolstvo
Predstavnik: dr. Vinko Logaj
Uredniški odbor: dr. Gregor Antoličič, Zgodovinski inštitut Milka Kosa pri ZRC SAZU, Dragica Babič, Šolski center Celje, Gimnazija Lava, Jana Bec, Osnovna šola Prule, Ljubljana, dr. Dragica Čeč, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, mag. Mateja Drnovšek Zvonar, Osnovna šola Polje, Ljubljana, Štefan Harkai ml., Osnovna šola Puconci, Dunja Mušič, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Brigita Praznik Lokar, Osnovna šola Danile Kumar, Ljubljana, mag. Nataša Robežnik, Muzej novejše in sodobne zgodovine Slovenije, Damjan Snoj, Osnovna šola Marije Vere, Kamnik, Vanja Sossou, Večstopenjska šola, Gorica, Italija, dr. Mojca Šorn, Inštitut za novejšo zgodovino, Srečko Zgaga, Gimnazija Poljane, Kiti Jurica Korda, Gimnazija Dubrovnik, Hrvaška, Dr. Marija Wakounig, Inštitut za vzhodnoevropsko zgodovino Univerze na Dunaju, Avstrija, Dr. Luka Zibelnik, State University Cleveland, Ohio, ZDA, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
Odgovorna urednica: dr. Vilma Brodnik
Naslov uredništva: dr. Vilma Brodnik, Zavod RS za šolstvo OE Ljubljana, Kotnikova 28, 1000 Ljubljana, tel.: 01/236 31 19, faks: 01/236 31 50, e-naslov: vilma.brodnik@zrss.si
Urednica založbe: Simona Vozelj
Jezikovni pregled: Tine Logar
Prevod povzetkov v angleščino: Ensitra prevajanje, Brigita Vogrinec Škraba s. p.
Oblikovanje: Studio Aleja d. o. o.
Računalniški prelom:
Tisk Žnidarič, d. o. o.
Tisk: Present, d. o. o.
Naklada: 460 izvodov
Fotografija na naslovnici: Pečat k listini Albrehta IV. grofa Goriško-Tirolskega. Listina s pečatom je bila izdana 6. aprila 1353. (SI AS 1063, Zbirka listin, št. 5292, 06. 04. 1353, pečat, hrani: Arhiv Republike Slovenije.)
Naročila: ZRSŠ – Založba, Poljanska c. 28, 1000 Ljubljana, e-naslov: zalozba@zrss.si, faks: 01/300 51 99
Naročnina: Letna naročnina (2 številki): 33,00 EUR za ustanove, 24,75 EUR za fizične osebe; 12,50 EUR za dijake, študente, upokojence; cena posamezne številke v prosti prodaji je 20,00 EUR. V cenah je vključen DDV.

CC BY NC ND
Priznanje avtorstva-Nekomercionalno-Brez predelav

REVIJI NA POT

V tokratni številki revije je nosilni članek namenjen zgodovinskim deželam na Slovenskem in njihovemu plemstvu. Zgodovinarji se pri obravnavi dežel večkrat sprašujemo o ustreznosti izrazov kot so zgodovinske ali s tujko historične dežele in predvsem ali bi lahko te dežele poimenovali tudi kot slovenske dežele. Odločitev za uporabo poimenovanja zgodovinske dežele je namreč ta, da so bile dežele ves čas obstoja etnično raznolike in da je zato bolj pravilno uporabljati nevtralni izraz. Po drugi strani pa npr. Čehi brez zadržkov uporabljajo poimenovanje češke dežele, čeprav tudi te niso bile etnično homogene. Zato velja razmisliti, ali gre pri poimenovanju res samo za strokovno oz. znanstveno odločitev, povezano tudi z vprašanjem slovenskega nacionalnega oblikovanja, ali pa nemara tudi za problem slovenske majhnosti, pomanjkanja narodne samozavesti in državniške tradicije.

Poudarki iz vsebine revije

Rubrika *Izpostavljamo:*

- Nosilni članek o zgodovinskih deželah in njihovem plemstvu je namenjen pripravi učencev na tekmovanje iz znanja zgodovine, uporaben pa je tudi za vključevanje v pouk kot vir za samostojno učenje učencev in dijakov pri obravnavi zgodovine Slovencev v visokem in poznem srednjem veku (avtor: dr. Janez Mlinar, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani).
- Objavljamo tudi članek s pričevanjem prisilnega mobiliziranca v nemško vojsko, Franca Kunstlja. Gre za prvič objavljeno pričevanje, ki zgodovinsko izjemno doživeto predstavlja to temno obdobje zgodovine druge svetovne vojne na Slovenskem, saj so bili prisilni mobiliziranci ena najštevilčnejših žrtev vojnega nasilja, ki so jim status žrtev priznali šele v času samostojne Slovenije. Odlomke iz pričevanj je možno vključiti v obravnavo druge svetovne vojne na Slovenskem tako v osnovnih kot srednjih šolah (avtorici: Vilma Vrtačnik Merčun, upokojena učiteljica zgodovine, in Melita Sodnik, Osnovna šola Brezovica pri Ljubljani).

Rubrika *Izmenjujemo izkušnje:*

- Tokrat objavljamo dva članka iz šolske prakse o možnostih in priložnostih obravnave holokavsta, in sicer *Obeležitev holokavsta pri pouku zgodovine v osnovni šoli* (avtorica: Melita Sodnik, Osnovna šola Brezovica pri Ljubljani) in *Trpeči in rablji v Auschwitzu – holokavst je zaznamoval tudi otroke* (avtorica: Bojana Modrijančič Reščič, Šolski center Nova Gorica, Elektrotehniška in računalniška šola).
- O izjemno aktivni vlogi učencev, ki so po načelih formativnega spremljanja sooblikovali in soustvarjali strokovno ekskurzijo v Trst, pišemo v članku *Trst – prostori meje – raziskovanje 'in situ' z uporabo elementov formativnega spremljanja* (avtorica: Metka Koder, Osnovna šola Trnovo).
- Izjemno ustvarjalno in inovativno zamisel za izvedbo sobe pobega z aktivno udeležbo dijakov ob praznovanju 150-letnice stavbe Prve gimnazije Maribor pa predstavljamo v članku *Quadrivium, interaktivni izobraževalni projekt ob 150-letnici stavbe Prve gimnazije Maribor* (avtor: Boris Ferk, Prva gimnazija Maribor).

Rubrika *Iz didaktike zgodovine:*

- V rubriki objavljamo glavne ugotovitve teoretične in empirične raziskave o vlogi muzejev in arhivov pri pouku zgodovine, ki je nastala v okviru magistrskega dela (avtorja: dr. Dragan Potočnik in mag. Andreja Lajh, Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru.)

Rubrika *Pisani svet zgodovine:*

- Rubrika prinaša na arhivskih virih temelječ članek o izobraževanju čevljarjev na Gorenjskem, ki je pomembno prispevalo k razviti čevljarski obrti in industriji (PEKO, Alpina). Vsebino članka z naslovom *Znanje, ki izginja. Izobraževanje čevljarjev na Gorenjskem* je možno uporabiti pri obravnavi gospodarskega razvoja na Slovenskem v 19. in 20. stoletju (avtorica: Martina Fekonja, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Gorenjsko Kranj).

Vabljeni k branju in soustvarjanju revije!

Dr. Vilma Brodnik, odgovorna urednica

Digitalni arhiv člankov iz revij ZRSŠ

prek 1500 strokovnih in znanstvenih člankov

V bogati zakladnici člankov enajstih strokovnih revij ZRSŠ lahko s preprostim iskalnikom poiščete članke z izbrano vsebino in jih takoj berete ali pa PDF-je člankov prenesete v svoj računalnik.

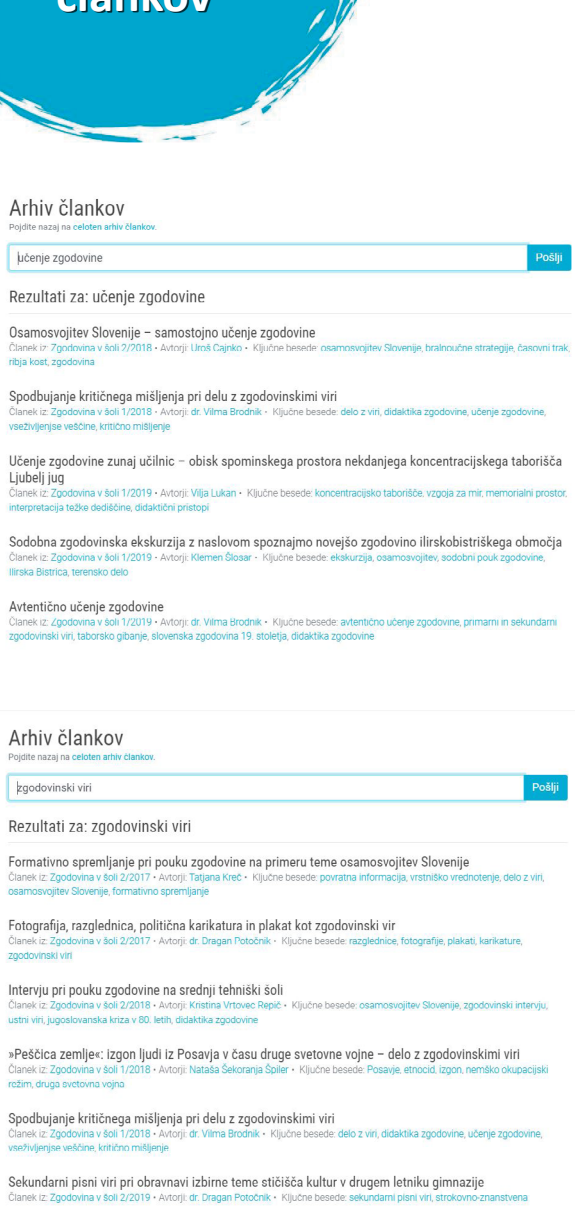

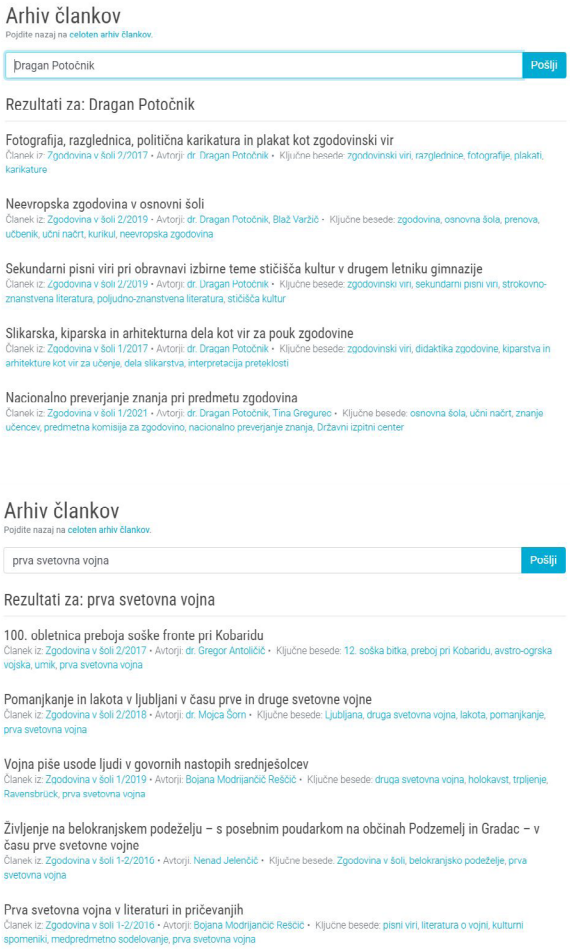

www.zrss.si/arhiv-clankov

ZGODOVINA V ŠOLI, 2, 2023

VSEBINA

Reviji na pot (dr. Vilma Brodnik)

IZPOSTAVLJAMO

Dr. Janez Mlinar: **Zgodovinske dežele na Slovenskem in njihovo plemstvo** 3

Vilma Vrtačnik Merčun, Melita Sodnik: **Prisilna mobilizacija v nemško vojsko med drugo svetovno vojno. Spomini Franca Kunstlja s Sela pri Vodicah** 15

IZMENJUJEMO IZKUŠNJE

Metka Koder: **Trst – prostori meje – raziskovanje *'in situ'* z uporabo elementov formativnega spremljanja** 38

Melita Sodnik: **Obeležitev holokavsta pri uri zgodovine v osnovni šoli** 47

Boris Ferk: **Quadrivium, interaktivni izobraževalni projekt ob 150-letnici stavbe Prve gimnazije Maribor** 59

Bojana Modrijančič Reščič: **Trpeči in rablji v Auschwitzu – holokavst je zaznamoval tudi otroke** 67

IZ DIDAKTIKE ZGODOVINE

Dr. Dragan Potočnik, mag. Andreja Lajh: **Pouk zgodovine v muzeju in arhivu** 80

PISANI SVET ZGODOVINE

Martina Fekonja: **Znanje, ki izginja – izobraževanje čevljarjev na Gorenjskem** 93

Dr. Janez Mlinar, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

ZGODOVINSKE DEŽELE NA SLOVENSKEM IN NJIHOVO PLEMSTVO

Janez Mlinar, PhD, Faculty of Arts, University of Ljubljana

HISTORICAL SLOVENIAN LANDS AND THEIR NOBILITY

IZVLEČEK

Prispevek obravnava zgodovinski razvoj zgodovinskih slovenskih dežel od konca karolinške dobe do začetka 16. stoletja. Izpostavljene so najpomembnejše pravne in vsebinske razlike med zgodnjesrednjeveškimi markami in kasnejšimi deželami. Kratko so predstavljene tudi najpomembnejše plemiške rodbine, ki so sooblikovale zgodovinski razvoj dežel.

Ključne besede: srednjeveške marke, historične (zgodovinske) dežele, deželna uprava, srednjeveško plemstvo, visoki srednji vek

ABSTRACT

The article discusses the historical development of historical Slovenian lands from the end of the Carolingian Age to the early 16th century. It highlights the most important legal and material differences between the early mediaeval marks and the subsequent lands. It also briefly presents the most important noble families that co-shaped the historical development of these lands.

Keywords: mediaeval marks, historical lands, provincial administration, mediaeval nobility, High Middle Ages

UVOD

Zgodovinske dežele so dolga stoletja predstavljale izhodišče in osnovni okvir družbenopolitičnega življenja na Slovenskem. Od konca srednjega veka naprej so se na deželnih zborih in v drugih organih deželne uprave oblikovali in branili interesi deželnega plemstva, tedanje družbene elite. V drugi polovici 19. stoletja so bili s krepitvijo meščanstva in razvojem parlamentarizma v ta proces postopoma vključeni tudi širši sloji prebivalstva. Kljub njihovi ukinitvi ob koncu avstro-ogrske monarhije so dežele ostale močno zasidrane v naši zavesti. Kot zgodovinski anahronizem danes še vedno radi govorimo o Štajercih, Kranjcih ali Koroščih. Korenine dežel segajo globoko v visoki srednji vek. Njihov nastanek in oblikovanje predstavlja enega izmed najpomembnejših in najkompleksnejših procesov ustavnopravnega razvoja v širšem vzhodnoalpskem prostoru.

PO KONCU MADŽARSKIH VPADOV

Sredi 10. stoletja je prišlo do pomembne prelomnice v zgodovini vzhodnoalpskega prostora. Avgusta 955 je nemški kralj Oton I. ob reki Lech pri Augsburgu na Bavarskem zmagovito premagal madžarsko vojsko. S tem so se končali madžarski vpadi v Srednjo Evropo, ki so se začeli ob koncu 9. stoletja. Zaradi madžarskega pritiska je po letu 907 propadla vzhodnofrankovska oblast v Alpah. Madžari so prevzeli nadzor nad obsežnim prostorom med Kremsom ob Donavi na severu in vzhodnim robom Furlanske nižine na zahodu, s tem pa tudi nad današnjim slovenskim ozemljem. Z zmago, s katero je Oton utrdil svojo vladavino in si pripravil pot za prevzem cesarske krone, je bila po skoraj štirih desetletjih madžarska oblast dokončno omejena na Panonsko nižino.

Nekdanji jugovzhodni rob Frankovskega kraljestva je moral biti na novo vključen v nemško kraljestvo. Proces, ki je trajal več desetletij, je močno spremenil podobo obravnavanega prostora. Na vladarjeve politične in upravne reforme so se močno navezovale tudi posestne in gospodarske spremembe, te pa so posledično vplivale na spremenjeno etnično podobo vzhodnoalpskega prostora.

Za zavarovanje novonastale meje proti Madžarski so nemški vladarji uporabili sistem mejnih krajin ali mejnih grofij (*lat. marchio*), ki so ga poznali že iz časa Karla Velikega. Ob koncu 8. stoletja so bile v Frankovskem kraljestvu ustanovljene mejne krajine (imenujemo jih tudi marke) na Pirenejskem polotoku na meji proti Arabcem (Španska marka), na severu proti Dancem (Danska marka) – od tod izvira tudi nemško poimenovanje za državo Dancev (Däne-mark). Podobno so organizirali tudi zaščito vzhodne meje. V Furlaniji je bila za obrambo meje proti Avarom in Slovanom oblikovana Furlanska marka.

Po frankovskem zgledu so nemški vladarji v drugi polovici 10. stoletja formirali venec mejnih grofij, ki je segal od Baltskega morja na severu do Jadranskega morja na jugu. Varovanje posameznih obmejnih območij so zaupali sposobnejšim in vojaško spretnejšim posameznikom, ki so v zameno za večjo avtonomijo in samostojnost prevzeli skrb tako za obrambo meje kot tudi za morebitno širitev kraljestva na račun sosedov. Mejne grofije proti Madžarski so bile tako del

širšega obrambnega koncepta, ki je zajemal celotno vzhodno mejo nemškega kraljestva.

Med Anižo in Dunajskim gozdom je nastala Vzhodna marka (*marchia orientalis*), predhodnica današnje dežele Avstrije. Leta 970 se v virih prvič omenja posebna mejna krajina ob srednji Muri med Bruckom na severu in Radgono na jugu, ki se v kasnejših virih označuje kot Karantanska krajina (*marchio Karentana*). Južno od nje, v slovenskem Podravju, se prvič 980, nato pa še 985 omenja posebna grofija, na čelu katere je stal neki grof Rahvin (*comitatus Rachvuini comitis)*. V nekaterih kasnejših virih se to ozemlje omenja tudi z drugimi imeni kot »*marka onkraj gozda*«, »*marka na drugi strani Drave*« ali celo »*Ptujska marka*«. V istem dokumentu kot Rahvinova grofija se leta 980 južno od nje omenja posebna grofija v porečju Savinje (*comitatus Sovuina*). Nekaj desetletij kasneje je to porečje spadalo v okvir »*marke grofa Viljema*«, ki je na jugu segala prek Save vse do reke Krke. Porečje zgornje Save (današnja Gorenjska) in Notranjska sta bila vključena v Karniolo. Listina freisinškega škofa iz 973 to pokrajino označuje kot »*Carniola, ki se po domače imenuje marka Creina (op. Kranjska)*«. Zahodno od nje sta ležali Furlanija, ki je obsegala Zgornje Posočje in Spodnjo Vipavsko dolino, ter Istra, v katero je spadal še Zgornji Kras do Nanosa in Javornikov. Pogosto označevanje mejnih krajin po posameznikih in njihovo spreminjajoče

Upravna ureditev jugovzhodnega dela Svetega rimskega cesarstva v 10. in 11. stoletju
(Avtor zemljevida: Andrej Gale, vzeto iz: Zgodovina 2. Srednji in novi vek. Učbenik za zgodovino v 2. letniku gimnazij. Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 154.)

se poimenovanje nakazujejo, da krajine niso bile nujno stalna upravna oblika in da tudi njihov obseg ni bil natančno opredeljen. Zdi se, da je vzpostavljeni sistem ohranjal relativno fleksibilnost in da so organizacijo mejnih krajin sproti prilagajali razmeram ob meji (Štih, Simoniti, Vodopivec, 2016).

Hitro spreminjanje in prilagajanje ureditve se sklada s takratnim splošnim političnim položajem v nemškem kraljestvu. Konec 10. in v začetku 11. stoletja so bili nemški kralji še dovolj močni, da so samovoljno odločali o notranji organizaciji kraljestva. Oton II. je tako lahko brez večjih težav leta 976 izvedel veliko upravno reformo. Na račun nekdaj ogromne vojvodine Bavarske je oblikoval novo vojvodino Koroško, ki je obsegala celotne Vzhodne Alpe z vsemi mejnimi krajinami z izjemo Vzhodne marke, podrejene pa so ji bile tudi Veronska marka s Furlanijo in Istro v Italiji. Nemški kralji so v tistem času ohranjali še vedno velik vpliv tudi na imenovanje posameznih funkcionarjev. S stalnimi menjavami so poskrbeli, da novoimenovani vojvode in mejni grofje niso mogli priti do večjih zemljiških posesti, pridobivati zaveznikov ali se na kak drug način ukoreniniti v dodeljeni pokrajini. Tako so ostajali močno odvisni od vladarjeve volje, s čimer so nemški kralji lahko vsaj do sredine 11. stoletja ohranjali močno oblast in nadzor nad vzhodnoalpskim prostorom.

Toda bolj kot upravne reforme so na nadaljnji zgodovinski razvoj vplivali nekateri drugi ukrepi, ki so jih nemški vladarji začeli izvajati po zmagi nad Madžari. Zlasti delitev zemlje in z njo povezana kolonizacija in organizacija zemljiških gospostev sta imeli daljnosežne posledice. Po frankovski tradiciji so namreč vsa novoosvojena zemlja, ki še niso bila zasedena in izkoriščana, pripadala vladarju. Ob ponovni pridobitvi širšega vzhodnoalpskega prostora so tako nemški kralji prišli do obsežne zemljiške posesti, ki so jo v drugi polovici 10. stoletja začeli na novo razdeljevati med svoje pristaše in zaveznike. Bogato so obdarovali tako cerkvene institucije kot posvetno plemstvo. Salzburška nadškofija je še pred koncem 10. stoletja – če že ne celó eno stoletje pred tem – pridobila veliko posest v Podravju s Ptujem na čelu, pred sredino 11. stoletja pa tudi posest v Posavju s središčem v Brestanici. Po letu 973 je v okolici Škofje Loke in ob obeh Sorah svoje gospostvo začela izgrajevati škofija iz Freisinga na Bavarskem, po 1004 pa v okolici Bleda in Bohinja še škofje iz Briksna na današnjem Južnem Tirolskem. Oglejski patriarh je od nemškega kralja že pred 1001 prejel polovico velikega zemljiškega kompleksa med Sočo, Vipavo in Trnovsko planoto, s centrom v gradu Solkan, leta 1040 pa še Cerknico in obsežno ozemlje v pasu od Logatca do Loža. Poleg omenjenih sklenjenih zemljiških kompleksov so posamezne cerkvene institucije dobivale tudi manjšo razpršeno posest (Štih, 1999b, Štih, 2005).

Bogato so bile dotirane[1] tudi posvetne rodbine, ki jim je današnji širši slovenski prostor predstavljal možnost gospodarske in politične uveljavitve (Štih, Simoniti, Vodopivec, 2016). Grofje Weimar-Orlamünde, ki so izvirali s severa današnje Nemčije, so tako prišli do posesti na Gorenjskem na levem bregu Save ter v notranjosti Istre. Ob zgornji Muri in Judenburgu v današnji Avstriji je vladar zemljo podelil Eppensteincem, ki so prihajali iz Frankovske v današnji osrednji Nemčiji. Iz osrednje Nemčije je izvirala tudi rodbina Spanheim, ki je imela močan posestni center na osrednjem Koroškem v okolici Šentvida. Na današnjem slovenskem ozemlju se je njena posest razprostirala v okolici Radgone in Maribora, v svojih rokah pa so imeli tudi okolico Laškega, Kostanjevice na

1 Dotiranje za razliko od obdarovanja zahteva neko protiuslugo, vzamensko delo, medtem ko je obdarovanje enosmerno dejanje. Obdarovanec naj ne bi bil darovalcu dolžan ničesar. Pri fevdnih odnosih pa je prav vzajemnost ključna. Tisti, ki je dobil zemljo, je bil obvezan tudi na protiusluge.

Krki, zlasti pa velik del Ljubljanske kotline z Ljubljano (Štih, 2003). Največ visokoplemiških rodbin pa je v 11. in 12. stoletju v širši vzhodnoalpski prostor prihajalo iz Bavarske (Štih, 2006). Bavarskega izvora so tako bili grofje Traungau, ki so razpolagali s posestjo ob reki Traun v Zgornji Avstriji. Za krajši čas se kot posestniki na današnjem Slovenskem omenjajo bavarski grofje iz Vohburga in grofje iz Bogna. Bavarskega izvora so bili grofje, ki so v začetku 12. stoletja prišli do posesti ob osrednji Soči in se začeli imenovati po Gorici, in pa plemiška rodbina, ki je verjetno že od srede 11. stoletja obvladovala južni rob Ljubljanskega barja s prehodom proti Dolenjski in ki se je začela imenovati po gradu Turjak (Štih, 2020, Kosi, 2020). Ob njih velja omeniti še Andeške grofe (po gradu Andechs, jugozahodno od Münchna), ki so v začetku 12. stoletja dedovali po izumrlih grofih Weimar-Orlamünde in so kot središče svoje kranjske posesti uveljavili mesto Kamnik (Štih, 2000, Eržen Firšt, 2009).

Nove rodbine so se s porokami povezovale s starimi slovanskim plemenitimi rodbinami, s čimer je v nekaj rodovih nastala enotna plast plemstva. Verjetno najlepši dokaz postopnega zlitja stare slovanske elite z novodošlim plemstvom predstavlja zgodba o Hemi in njenem rodu (Štih, 2007). Hema je bila po mamini strani sorodstveno povezana z bavarsko vojvodsko rodbino Liudpoldincev, med njenimi predniki pa je bilo tudi slovansko plemstvo. Kot predstavnica lokalne družbene elite se je poročila z Viljemom II. iz rodbine Wilhelmincev, še ene izmed rodbin, ki je prihajala z območja Bavarske. Z njuno poroko je nastal obsežen zemljiški kompleks, ki je ležal v prostoru od Furlanije na zahodu do hrvaške meje na vzhodu in od Donave na severu do Save in dolenjske Krke na jugu, njegovo središče pa je bilo v Brežah na Koroškem. Toda ta obsežen kompleks se je lahko po nesrečnem spletu okoliščin obdržal samo kratko obdobje. Viljem II. je bil marca 1036 ubit, kmalu za njim pa sta – po legendi naj bi ju umorili uporni rudarji – umrla

Sv. Hema je dala v 11. stoletju v Krki na Koroškem zgraditi cerkev sv. Janeza in ustanovila ženski benediktinski samostan s samostansko Marijino cerkvijo. Samostan je bil kmalu ukinjen, Krka pa je postala sedež škofije. Cerkev sv. Janeza je bila v 19. stoletju porušena. Gradnja stolnice se je začela v 12. stoletju na območju nekdanjega samostana, vanjo pa so prenesli tudi grob sv. Heme. Danes se cerkev, ki je bila večkrat prezidana, imenuje sostolnica Marijinega vnebovzetja in jo sestavlja stolnica in župnijska cerkev. Predstavlja eno najpomembnejših sakralnih zgradb visokoromanskega sloga v Evropi (slika zgoraj). Cerkev krasi 6 velikih reliefov, ki so povezani z legendo o sv. Hemi ter prikazujejo prizore iz njenega življenja. Na sliki levo je relief, na katerem je na levi strani upodobljena sv. Hema, ki nadzoruje gradnjo cerkve. Ostali prizori na reliefu predstavljajo različna dela med gradnjo cerkve. Reliefi so bili izdelani v 16. stoletju. (Vir: Marion Schneider & Christoph Aistleitner, Wikipedia, CC BY-SA 2.5 in Johann Jaritz, Wikipedia, CC BY-SA 4.0.)

tudi oba njegova sinova. Vdova Hema posesti ni mogla obdržati v svojih rokah. Umaknila se je v samostan v Krki na Koroškem, ki ga je pred tem sama ustanovila in bogato obdarovala, preostala posest pa je prešla v roke drugih lastnikov. Njena dediščina je predstavljala osnovo za ustanovitev škofije v Krki. Podobno so tudi številne vodilne plemiške rodbine visokega in poznega srednjega veka bodisi izhajale iz Heminega sorodstva ali pa so se okoristile na račun njene bogate zapuščine. Mednje spadajo plemeniti Prisi iz Puchsa na Štajerskem in iz njih izvirajoči Višnjegorski grofje, koroški grofje Vovberški, gospodje Plainski in grofje Pfannberški. Nemara lahko med njene dediče prištevamo celo svobodne Žovneške, kasnejše grofe Celjske (Štih, Simoniti, Vodopivec, 2016).

Prihod novih rodbin v prostor Jugovzhodnih Alp in razdeljevanje zemljiških kompleksov sta imela daljnosežne posledice. Tako se je tudi v tem prostoru dokončno uveljavil sistem upravljanja z zemljo, ki je že prevladoval na zahodu Evrope in je izhajal iz karolinške tradicije. Osnovna gospodarska enota je postalo zemljiško gospostvo, v okviru katerega je imetnik gospostva, zemljiški gospod, skušal optimalno izkoristiti zemljo in iz nje iztržiti čim višji donos. V ta namen je na prazno zemljo naseljeval koloniste, ki so začeli obdelovati pusto zemljo in ustvarjati kmetije. Poudariti velja, da je tak sistem deloval v zadovoljstvo obeh strani. Kolonistu je zagotavljal možnost eksistence, zemljiškemu gospodu pa je zemljiška renta v obliki dajatev, ki jih je moral oddajati kolonist, predstavljala možnost povečanja dohodkov. Novi zemljiški posestniki so svoje koloniste po večini vabili iz svojih starih posesti. Posledično se je v Vzhodne Alpe usmeril močan kolonizatorski val nemško govorečih prebivalcev, ki je začel spreminjati demografsko in etnično podobo pokrajine.

Vzpostavitev zemljiških gospostev in kolonizacija sta s seboj prinesli družbene spremembe. Tako obsežnih in razdrobljenih zemljiških kompleksov ni bilo možno braniti in upravljati centralno iz matičnega gradu. Visoko plemstvo je v ta namen moralo angažirati širši krog ljudi. Od 12. stoletja naprej se tako začne v virih pojavljati nov sloj plemstva, ki ga po navadi označujemo kot ministerialno plemstvo. Sprva so bili ministeriali nesvobodni in so bili podrejeni svojim fevdalnim gospodom, starejšemu svobodnemu plemstvu. Njihove naloge so se osredotočale predvsem na vojaško službo in pa na upravljanje zemljiških gospostev. Tako je bila ustvarjena nova plast nesvobodnega plemstva, ki je bila po številu bistveno večja od starega svobodnega plemstva in je v naslednjih dveh stoletjih močno pridobila na vlogi in pomenu (Kos, 2005).

OD MARKE DO DEŽELE

Zaradi notranje krize so se od konca 11. stoletja v nemškem kraljestvu začeli odvijati procesi, ki so privedli do postopnega razkroja sistema mejnih krajin in vzpostavitve nove ureditve. Po izumrtju vladarske rodbine Salijcev (1125) so nemški kralji vse teže uveljavljali svojo oblast. Za ohranitev krone so morali popuščati na vseh področjih. Ne preseneča, da so se ravno v 12. stoletju okrepile in dejansko osamosvojile komune severnoitalijanskih mest. Enako so morali vladarji popuščati tudi visokemu plemstvu. Nekdaj delegirane funkcije vojvod in mejnih grofov, na katerih so se hitro menjavali posamezni plemiči, so postajale

vedno pogosteje dedne in so ostajale v domeni ene same rodbine. Leta 1077 so tako vlogo koroških vojvod prevzeli Eppensteinci in jo obdržali vse do izumrtja 1122, njih pa so nasledili Spanheimi, ki so ta naziv ohranili do 1269.

Dedovanje funkcij je znatno pripomoglo h krepitvi in utrditvi posameznih rodbin. To se je hitro odrazilo tudi v upravljanju države. V nemškem kraljestvu se je začel proces, ki ga po navadi označujemo kot doba zemljiške razdrobljenosti (partikularizacije). Nekdaj močna kraljevska oblast se je začela krhati in slabeti, v ospredje pa so začeli prihajati posamezniki iz višjega plemstva, ki niso sledili državnim, ampak predvsem rodbinskim interesom. Vzhodnoalpski prostor pri tem ni bil nobena izjema.

Na različne načine pridobljena zemljiška posest ter s tem povezana vojaška moč in družbeni ugled so posamezne lokalne rodbine povzdignili nad preostalo svobodno in nesvobodno plemstvo določenega teritorija. Podrejeno plemstvo je tem posameznikom postopoma začelo priznavati deželno knežjo oblast, kar je predvsem pomenilo, da so bili pripravljeni sodelovati na njihovih vojaških pohodih in da so se podrejali njihovi sodni oblasti. Tudi tu so bili interesi vzajemni. S prevzemanjem primata se je deželni gospod dejansko polaščal pristojnosti, ki so pripadale vladarju, podrejeno plemstvo pa je v zameno dobilo vojaško zaščito, zlasti pa pravno varnost. Prav priznavanje sodne oblasti deželnega gospoda je postalo ključni element, s katerim je plemič izpričeval svojo pripadnost deželi. Brez pompa in velikih reform je tako postopoma prišlo do drastičnih sprememb v upravni strukturi nemškega kraljestva. Prejšnje organizacijske oblike z vojvodinami in mejnimi krajinami, na čelu katerih so bili s stani kralja postavljeni posamezniki, so izpodrinile nove oblike, dežele. Formalno so te nove tvorbe sicer pogosto ohranjale stara poimenovanja, toda njihov karakter se je dodobra spremenil. Dežele ni povezovala kraljeva volja, ampak zavest plemstva o skupni pripadnosti, skupnem pravu in skupnem deželnem gospodu. Dežela ni bila teritorialni pojem, ampak je imela državnopravni pomen in je postala osnovna enota ustavnega življenja v nemškem kraljestvu (Brunner, 1984). Postopoma so začele nastajati pravne in upravne institucije, ki so predstavljale sámo deželo. Oblikovati se je začelo deželno pravo, v katerem so bili zbrani pravne norme in običaji, po katerih je deželno plemstvo razreševalo svoje spore. Deželni knez, ki je imel v rokah sodno oblast, je v skladu z deželnim pravom razsojal na t. i. ograjnem sodišču. Ob menjavi oblasti se je plemstvo v znamenje zvestobe poklonilo novemu deželnemu gospodu, deželni gospod pa je v obliki deželnega ročina (neke vrste stanovska ustava) potrdil obstoječe privilegije plemstva (Nared, 2008). Postopoma so se začele oblikovati službe, ki so deželnemu gospodu pomagale pri izvajanju oblasti v deželi. Od sredine 13. stoletja se tako pojavljajo deželni glavarji, ki so skrbeli za vojaško upravo dežele in v imenu deželnega gospoda izvajali tudi sodno oblast (Kotar, 2021). Ob njih so nastopali deželni vicedomi, ki so skrbeli zlasti za finančno upravo (Žontar, 1966). Konec srednjega veka se je deželno plemstvo začelo zbirati na deželnih zborih (Nared, 2009).

Ti procesi niso potekali povsod z enako dinamiko in brez prekinitev, toda povsod je bil rezultat enak. Dokončno so dežele postale nosilec suverenosti ob koncu tridesetletne vojne 1648. Sveto rimsko cesarstvo je tako postalo samo ohlapna zveza dežel, na čelu katere je brez prave politične moči in pristojnosti bil cesar (Štih, Simoniti, Vodopivec, 2016).

Štajerska

V Vzhodnih Alpah je ta proces najhitreje potekal na Štajerskem. Sredi 11. stoletja so se kot mejni grofje v Karantanski krajini uveljavili Traungauci, ki jih po vodilnem rodbinskem imenu pogosto imenujemo tudi Otokarji. Rodbina je osnovno jedro svoje posesti sicer imela zunaj krajine, ob reki Trauni. Šele splet srečnih okoliščin jim je omogočil, da so prišli do velikih posesti tudi v pokrajini, ki so jo imeli v upravi. Leta 1122 so po izumrlih Eppensteincih podedovali ogromno ozemlje ob srednji Muri v današnji Avstriji, sredi 12. stoletja je v njihovo posest prešla tudi okolica Radgone, Maribora in Laškega, ki so jo dobili po Bernhardu Spanheimskem, umrlem na križarskem pohodu. Nekaj let kasneje so se polastili še dediščine po rodbini Formbach. Trojna dediščina jim je omogočila, da so svojo posest razširili od Semmeringa na severu prek porečja srednje Mure in Drave vse do Save. Po gradu Steyer, ki je predstavljal njihovo matično rodbinsko središče, so se Otokarji začeli označevati tudi kot štajerski mejni grofje (*marchiones Stirense*), ime Karantanska krajina pa je izginilo v pozabo.

Ogromna posest je Otokarjem omogočila, da so se dokončno uveljavili kot deželni gospodje nad preostalim plemstvom. Proces transformacije je potekal tiho, toda s hitrimi koraki! Sredi 12. stoletja so nemški kralji Otokarje že naslavljali kot kneze (*duces*). S podreditvijo ene izmed zadnjih svobodnih rodbin gospodov iz Stübinga leta 1156 so pridobili Gradec, ki je postal njihova nova prestolnica. Kot simbol nove deželne identitete se je pojavil grb z zelenim panterjem na beli podlagi, in kar je najpomembneje, v drugi polovici 12. stoletja se že izoblikuje posebno deželno pravo (*ius provinciae*), po katerem naj bi se sodilo štajerskemu deželnemu plemstvu. Leta 1180 je s povzdigom v vojvodino novo tvorbo priznal tudi nemški kralj Friderik Barbarossa. Kmalu so se še formalno potrdile nove vezi, ki so se spletle med Otokarji kot deželnimi gospodi in plemstvom. Ko je postalo jasno, da Leopold V. zaradi gobavosti ne bo mogel imeti potomcev in da bo z njim rodbina Otokarjev izumrla, je slednji z Georgenberškim privilegijem leta 1186 za svojega dediča določil avstrijskega vojvodo iz rodbine Babenberžanov, sočasno pa je štajersko plemstvo dobilo zagotovila, da se njihove dotedanje pravice pod novim deželnim gospodom ne bodo spreminjale. Deželno plemstvo je v privilegiju že nastopalo kot kolektiv in enotno vstopalo v razmerje z deželnim gospodom (Štih, Simoniti, Vodopivec, 2016).

Koroška

Pri drugih deželah so spremembe potekale počasneje. Tako Eppensteinci, ki so postali koroški vojvode leta 1077, kot tudi Spanheimi, ki so jih nasledili po njihovem izmrtju 1122, so razpolagali z majhnim zemljiškim kompleksom, tako da je njihov vpliv na Koroškem ostajal relativno omejen. Zlasti Salzburški nadškofje, Bamberški škofje ter Goriški grofje, ki so obvladovali velik teritorij ob zgornji Dravi, so bili premočni, da bi se jim podredili. Vpliv deželnih gospodov je tako ostajal omejen na relativno majhen prostor in grozilo je, da bo Koroška razpadla na več manjših enot. Šele Habsburžanom, ki so se na Koroškem uveljavili po 1335, je uspelo ustaviti ta trend. Po izumrtju Celjskih 1456 – ti so do posesti na Koroškem prišli kot dediči po Ortenburžanih – in pridobitvi goriške posesti ob zgornji Dravi 1460 so ustvarili dovolj velik zemljiški kompleks, da so ohranili teritorialno enotnost Koroške in se dokončno uveljavili kot koroški deželni gospodje (Štih, Simoniti, Vodopivec, 2016).

Politično-upravna ureditev na Slovenskem v 16. in 17. stoletju.
(Avtor zemljevida: Andrej Gale, vzeto iz: Zgodovina 2. Srednji in novi vek. Učbenik za zgodovino v 2. letniku gimnazij. Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 180.)

Kranjska

Podobno pozno se je v deželo razvila tudi Kranjska (Štih, 2014). Po smrti Viljema II., moža Heme Krške, je kranjski mejni grof svojo oblast sicer razširil tudi nad Savinjsko marko – zato v kasnejših virih pogosto naletimo na skupno ime *Kranjska in Slovenska marka (del nekdanje Savinjske marke na desnem bregu Save)* –, toda očitno je še vedno razpolagal s premajhnim zemljiških kompleksom. Še več. Ko je bil 1077 in znova 1093 za mejnega grofa na Kranjskem postavljen oglejski patriarh, je moral oblast v marki kmalu začeti prepuščati svojim namestnikom, ki so bili dejanski upravitelji Kranjske in Savinjske marke (Štih, 1999a). Funkcija namestnika mejnega grofa, ki je ne poznamo pri nobeni drugi marki, kaže na nemoč oglejskih patriarhov kot mejnih grofov. V prvi polovici 13. stoletja so patriarhi lahko samo še opazovali, kako je Kranjska marka postala prizorišče rivalstva med Andeškimi grofi, štajerskimi vojvodami Babenberžani in koroškimi vojvodami Spanheimi, ki so se skušali uveljaviti kot deželni gospodje (Komac, 2006). Sredi 13. stoletja je dokončno izdihnila stara mejna grofija Kranjska kot dejanska teritorialno upravna enota. Nadomeščati jo je začela nova tvorba, ki je zrasla iz posesti Andeških in Spanheimov. Ko so leta 1338 Habsburžani, ki so tri leta pred tem prevzeli Kranjsko v svoje roke, deželnemu plemstvu potrdili stare pravice in dodali

Listina Albrehta II. Habsburškega, s katero je leta 1338 kranjskemu plemstvu potrdil privilegije oz. pravice. Za listine s tovrstnimi potrditvami se je uveljavil izraz deželni ročin (danes bi takšen dokument imenovali ustava).
(Listina je bila izdana 16. septembra 1338, SI AS 1063, Zbirka listin, št. 5793, hrani: Arhiv Republike Slovenije.)

nekatere nove privilegije, se že omenja deželno pravo in ograjno sodišče, toda obseg dežele je bil bistveno manjši od prvotne Kranjske marke (Nared, 2008). Na današnjem Dolenjskem na posesti stranske veje Goriških grofov se je namreč začela formirati posebna dežela, »*Grofija v Marki in Metliki*«, ki je imela svojega deželnega gospoda, Goriške grofe, in vse za deželo značilne institucije, kot so posebno deželno pravo, ograjno sodišče v Metliki in glavarja kot namestnika deželnega kneza (Štih, 1999).

Bazilika Marijinega vnebovzetja in sv. Mohorja in Fortunata v Ogleju.
(Vir: ThePhotografer, Wikipedia, CC BY-SA 4.0.)

Istra

Do podobnega procesa kot na Dolenjskem je prišlo tudi v Pazinski grofiji, kjer se je formirala deželica Istra. Nekdanja istrska mejna krajina se je že v 12. stoletju začela razkrajati, v drugi polovici 13. stoletja pa je dokončno razpadla na dve ločeni politični enoti. V obmorskih mestih se je uveljavila Beneška republika, v notranjosti pa so se na račun oglejskih patriarhov, ki so od 1209 sicer formalno spet prevzeli funkcijo mejnega grofa, okrepili Goriški grofje. In čeprav so Habsburžani 1374 podedovali obe omenjeni deželici in ju tesneje povezali s Kranjsko, sta obe politični tvorbi vsaj v formalnem smislu ohranili pravno samostojnost vse do 16. stoletja. Šele z dedovanjem po Celjskih grofih 1456, ki so razpolagali z obsežno posestjo na Kranjskem, in gospodih Walsee, po katerih so med 1466 in 1470 pridobili gospostva v Kvarnerju in na Krasu, je Habsburžanom uspelo dokončno zagotoviti deželno enotnost Kranjske (Štih, Simoniti, Vodopivec, 2016).

Baziliko krasijo številni starokrščanski mozaiki, ki predstavljajo prizore iz Biblije in krščansko simboliko. Na sliki je mozaik Dobrega pastirja.
(Vir: Wikimedia Commons.)

Goriška

Iz posesti in deželskih sodišč Goriških grofov je na Krasu in ob Srednjem Posočju zrasla dežela Goriška. Okrog 1100 so se potomci bavarske rodbine Meginhardincev, ki so do posesti v osrednjem Posočju prišli s poročno zvezo s Spanheimi, začeli imenovati po Gorici in tu zgradili svoj matični grad. Razvoj iz goriškega teritorialnega gospostva v smer dežele se je začel na prelomu 13. v 14. stoletje. Kot odvetniki oglejskega patriarha so si postopoma začeli prisvajati nekatere sodne pravice in iz rok patriarhov trgati teritorij, ki je nekoč spadal v okvir Furlanije. S porokami so zemljiškemu kompleksu ob Soči in Krasu dodali še posest v notranjosti Istre in na Dolenjskem. Po delitvi rodbinske posesti 1342 se je njihov razvoj ločil. Matična posest je ohranila navezanost na Furlanijo. Goriško deželno pravo je bilo identično s furlanskim deželnim pravom, kjer je oglejskemu patriarhu kljub težavam uspelo izgraditi deželnoknežjo oblast. V Istri in na Dolenjskem, ki sta pripadli Albertu, sta se oblikovali že omenjeni Grofija v Marki in Metliki ter Istra. Leta 1365 je Albert

tamkajšnjem plemstvu potrdil privilegije, ki pa so po vsebini zelo podobni privilegijem kranjskega plemstva iz 1338. Albertova dediščina je že 1374 prešla v roke Habsburžanov, preostala posest z deželo Goriško pa 1500 po smrti zadnjega goriškega grofa Lenarta (Štih, 1987; Štih, 2002).

Celjski grofje

V smer oblikovanja samostojne dežele so v prvi polovici 15. stoletja krenili tudi Celjski grofje. Z lastno posestjo in posestjo, podedovano po Ortenburžanih leta 1418, so postopoma trgali vezi s Habsburžani in pridobivali pristojnosti, ki so pripadale deželnim gospodom. To jim je uspevalo zlasti ob podpori kralja Sigismunda, ki je tudi na ta način skušal slabiti moč konkurenčnih Habsburžanov. Toda s smrtjo Sigismunda 1436 in po koncu fajde (spopada) s Habsburžani 1443 se je ta razvoj prekinil, dokončno pa izničil z izumrtjem Celjskih grofov1456 (Štih, 1996).

Prekmurje

Iz opisanih procesov pa je bilo povsem izvzeto današnje Prekmurje. Od konca 10. stoletja je Prekmurje ostajalo v državnem okviru madžarskega kraljestva, ki ni poznalo dežel v takem smislu, kot so se razvile v nemškem kraljestvu. Madžarsko kraljestvo je bilo v upravnem smislu razdeljeno na županije (*comitatus*). Južnejši del današnjega Prekmurja je spadal v Zalsko županijo, medtem ko je bil severnejši del vključen v Železno županijo. Sočasno je bila to tudi cerkvena meja med škofijo v Győru in škofijo v Zagrebu. Za ozemlje, ki je spadalo pod pristojnost zagrebške škofije, se je v cerkvenih viri pogosto uporabljala oznaka »*Prekmurski distrikt*« (*districtus Transmuranus*) in to ime se je po prvi svetovni vojni preneslo na celotno pokrajino.

Posestno je Prekmurje obvladovalo več rodbin, izmed katerih sta v poznem srednjem veku izstopali dve. Na Goričkem, torej v Železni županiji, je s svojimi posestvi prevladovala rodbina Széchy (Seči), ki je izvirala iz današnje južne Slovaške, medtem ko so se v Zalski županiji v okolici Lendave razprostirale posesti rodbine Bánffy (Baniči) (Zelko, 1996; Štih, Simoniti, Vodopivec, 2016).

SKLEP

Zgodovinske dežele so odigrale pomembno vlogo v slovenski zgodovini. Od prvih začetkov v visokem srednjem veku in vse do konca prve svetovne vojne so bile temeljne enote ustavnopravnega in političnega življenja na Slovenskem. V vsaki od njih je potekal samostojen politični, deloma pa tudi kulturni in gospodarski razvoj. Do sredine 19. stoletja so jih povezovali le redki skupni elementi. Z dokončno uveljavitvijo Habsburžanov v širšem vzhodnoalpskem prostoru konec 15. stoletja je bila to zavest o identičnem deželnem gospodu, v 16. in 17. stoletju sta dežele povezovali zavest o turški nevarnosti in potreba po enotni obrambi. Z nacionalnim prebujanjem sredi 19. stoletja je za Slovence postal deželni okvir pretesen. Ideja o zedinjeni Sloveniji je ubesedila nacionalno potrebo po naddeželnem povezovanju, na njeno vsaj delno uresničitev pa je bilo treba počakati še nekaj desetletij. S tem pa so v zgodovino odšle tudi dežele.

LITERATURA

Brunner, O. (1984). *Land und Herrschaft. Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte Südostdeutschlands im Mittelalter*, 5. izdaja. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
Eržen Firšt, A. (2009). Grofje Andeški, vojvode Meranski – bavarska plemiška rodbina in visoki srednji vek na naših tleh. *Zgodovina v šoli* 18 (1-2), str. 47–52.
Komac, A. (2006). *Od mejne grofije do dežele. Ulrik III. Spanheim in Kranjska v 13. stoletju*. Ljubljana: ZRC SAZU.
Kos, D. (2005). *Vitez in grad. Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC.
Kosi, M. (2020). Gospodje Turjaški in plemiški svet na jugovzhodu cesarstva. V: Preinfalk, M. idr., *Grad Turjak*. Ljubljana: Založba ZRC, str. 89–146.
Kotar, J. (2021). Deželni glavarji na Kranjskem v srednjem veku. *Zgodovinski časopis* 75 (1-2), str. 94–150.
Nared, A. (2008). Kranjski deželni privilegiji (ročini) 1338–1736. V: Nared, A., Volčjak, J. (2008), *Kranjski deželni privilegiji 1338–1736*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, str. 35-67.
Nared, A. (2009). *Dežela – knez – stanovi. Oblikovanje kranjskih deželnih stanov in zborov do leta 1518*. Ljubljana: ZRC SAZU.
Štih, P. (1987). Goriški grofje in oblikovanje pokrajine ob Soči in na Krasu v deželo. *Zgodovinski časopis* 41 (1), str. 41–47.
Štih, P. (1996). Celjski grofje, vprašanje njihove deželnoknežje oblast in dežele Celjske. V: Rajšp, V. idr., *Grafenauerjev zbornik*. Ljubljana: SAZU, str. 227–256.
Štih, P. (1999). Dežela Grofija v Marki in Metliki. V: Rajšp, V., Brückmüller, E. (1999), *Vilfanov zbornik: pravo, zgodovina, narod*. Ljubljana: Založba ZRC, str. 123–145.
Štih, P. (1999a). Oglejski patriarhi kot mejni grofje na Kranjskem. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 70 (*Koropčev* zbornik). Maribor: Zgodovinsko društvo, str. 39–53.
Štih, P. (2000). Kranjska v času Andeških grofov. V: Eržen, A. (2000). *Grofje Andeško-Meranski. Prispevki k zgodovini Evrope v visokem srednjem veku*. Kamnik: Zveza kulturnih organizacij, str. 11–37.
Štih, P. (2002). *Srednjeveške goriške študije. Prispevki za zgodovino Gorice, Goriške in Goriških grofov*. Novo Gorica: Goriški muzej.
Štih, P. (2003). Rodbina koroških Spanheimov, prvih gospodov Kostanjevice. V: Smrekar, A. (2003), *Vekov tek. Kostanjevica na Krki 1252–2002*. Kostanjevica: Krajevna skupnost, str. 55–76.
Štih, P. (2005). Izvor in začetki škofijske posesti na današnjem slovenskem ozemlju. V: Bizjak, M. (2005), *Blaznikov zbornik. In memoriam Pavle Blaznik*. Ljubljana: Založba ZRC, str. 35–48.
Štih, P. (2006). Der bayerische Adel und die Anfänge von Laibach/Ljubljana. *Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte* 69, str. 1–52.
Štih, P. (2007). Zgodovinsko o Hemi Krški. V: *Emina romarska pot*. Podsreda: Kozjanski park, str. 6–23.
Štih, P. (2014). Od Karniole do Kranjske. Dolga in zapletena pot nastanka dežele. V: Weiss, J. (2014), *Studia Valvasoriana*. Ljubljana: Zavod Dežela Kranjska, str. 465–500.
Štih, P., Simoniti, V., Vodopivec, P. (2016). *Slovenska zgodovina: od prazgodovinskih kultur do začetka 21. stoletja*. Ljubljana: Modrijan.
Štih. P. (2020). O začetkih Turjaških na Kranjskem. V: Preinfalk, M. idr. (2020), *Grad Turjak*. Ljubljana: Založba ZRC, str. 69–86.
Zelko, I. (1996). *Zgodovina Prekmurja*. Murska Sobota: Pomurska založba.
Žontar, J. (1966). Kranjski deželni vicedom. Prispevek k zgodovini srednjeveške finančne uprave na Kranjskem. V: Blaznik, P. idr. (1966), *Hauptmannov zbornik*. Ljubljana: SAZU, str. 277–318.

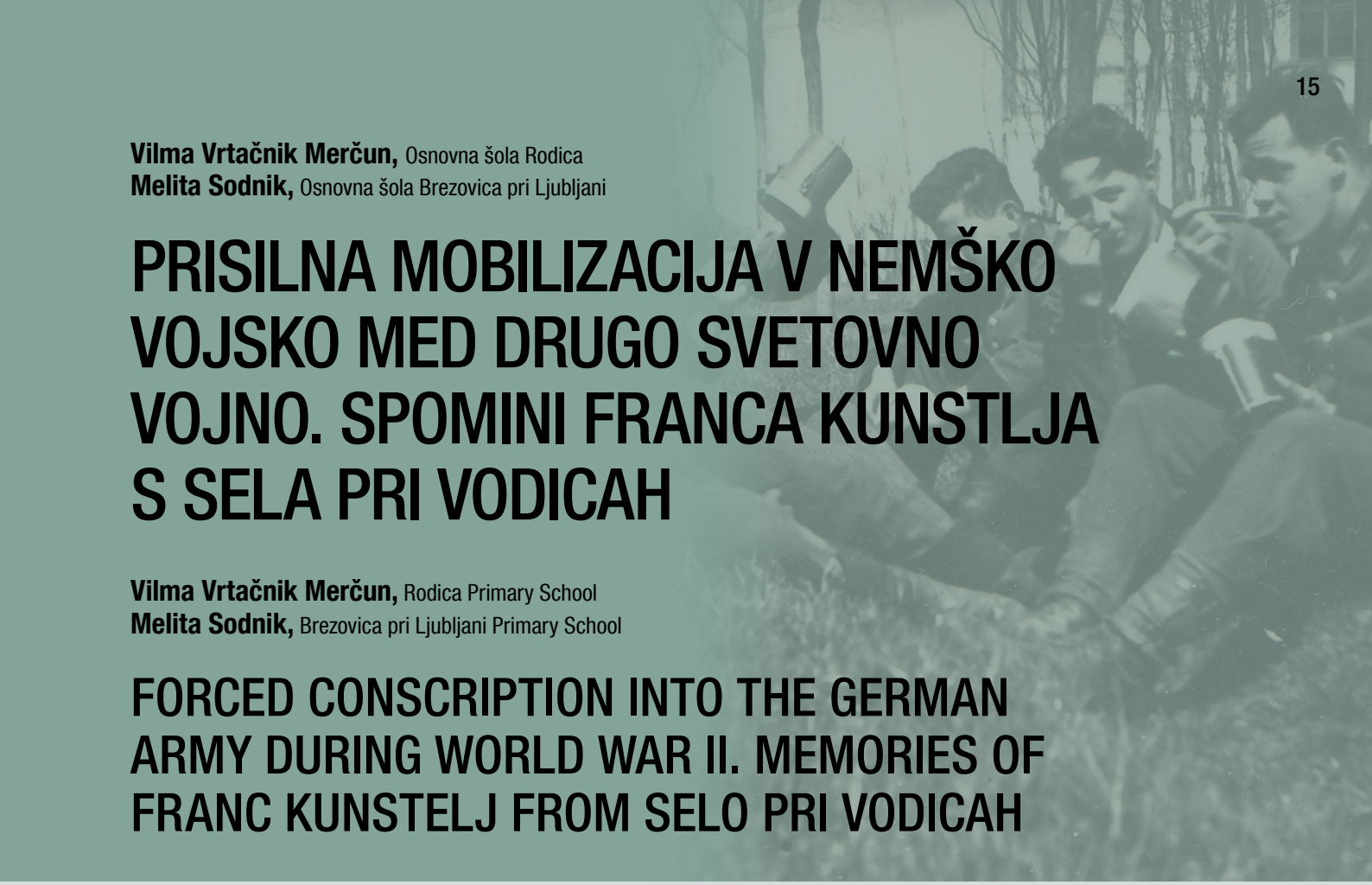

Vilma Vrtačnik Merčun, Osnovna šola Rodica
Melita Sodnik, Osnovna šola Brezovica pri Ljubljani

PRISILNA MOBILIZACIJA V NEMŠKO VOJSKO MED DRUGO SVETOVNO VOJNO. SPOMINI FRANCA KUNSTLJA S SELA PRI VODICAH

Vilma Vrtačnik Merčun, Rodica Primary School
Melita Sodnik, Brezovica pri Ljubljani Primary School

FORCED CONSCRIPTION INTO THE GERMAN ARMY DURING WORLD WAR II. MEMORIES OF FRANC KUNSTELJ FROM SELO PRI VODICAH

IZVLEČEK

Prispevek obravnava obdobje druge svetovne vojne in nekaj let po njej. Temelji na spominih Franca Kunstlja s Sela pri Vodicah, ki je bil kot 17-letni fant 1. avgusta 1943 prisilno mobiliziran v nemško vojsko. Njegova usoda je bila podobna usodi mnogih slovenskih fantov in mladih mož, ki so bili v času mobilizacije leta 1943 stari od 17 do 27 let.

V prispevku sledimo usodi Franca Kunstlja, ki je bil prvič ranjen že med usposabljanjem, drugič pa na vzhodni fronti, ko se je želel predati Sovjetom. Po trimesečnem zdravljenju in kratkem dopustu, ki ga je preživel na smučarskem tečaju v bavarskih hribih, je konec marca 1945 ponovno odšel na fronto. Desetega maja 1945 so ga zajeli Sovjeti in ga z množico drugih odpeljali v ujetništvo, ki so ga uredili v nekdanjem koncentracijskem taborišču Auschwitz. Po treh mesecih in pol lakote in prisilnega dela v sovjetskem ujetništvu se je vrnil v Jugoslavijo, kjer so ga po nekajdnevnem zasliševanju 8. septembra 1945 spustili domov. V času Informbiroja leta 1948 je služil še vojaški rok v Jugoslovanski armadi (od leta 1951 se je imenovala Jugoslovanska ljudska armada).

Ključne besede: druga svetovna vojna, prisilna mobilizacija, nemška vojska, vzhodna fronta, sovjetsko ujetništvo.

ABSTRACT

The article discusses the period of World War II and a few of the post-war years. It is based on the memories of Franc Kunstelj from Selo pri Vodicah, who was forcibly conscripted into the German Army as a 17-year-old boy on 1 August 1943. His fate was similar to that of many Slovenian boys and young men, who were between 17 and 27 years old at the time of the 1943 conscription.

The article follows the fate of Franc Kunstelj who was first wounded during training and then for the second time on the Eastern Front, when he tried to surrender to the Soviets. After a three-month recovery and a brief vacation, attending a ski course in the Bavarian hills, he went to the front line again in late March 1945. He was captured by Soviets on 10 May 1945. They took him and many others to the prison they had set up at the former Auschwitz concentration camp. After three and a half months of hunger and forced labour in a Soviet prison he returned to Yugoslavia, where he was interrogated for a few days and then sent home on 8 September 1945. In 1948, at the time of the Cominform, he performed military service in the Yugoslav Army (called the Yugoslav People's Army after 1951).

Ključne besede: World War II, forced conscription, German Army, Eastern Front, Soviet imprisonment

UVOD

Nacistično-fašistična okupacija spomladi 1941 je pomenila največjo nesrečo za slovenski narod v vsej njegovi zgodovini. Med najhujše okupatorjeve zločine spada tudi prisilna mobilizacija Slovencev v nemško vojsko. V nekaterih evropskih državah so status prisilnih mobilizirancev rešili takoj po drugi svetovni vojni, npr. v Franciji, Belgiji, Luksemburgu, na Poljskem in Češkem, ne pa tudi v Jugoslaviji. Čeprav so bili fantje in možje vpoklicani proti svoji volji, so jih komunistične oblasti po vojni obravnavale kot narodne izdajalce in jih onemogočale na vseh področjih družbenega življenja. Prisilno mobilizirani Slovenci v nemško vojsko so svoj prostor v javnem spominu dočakali šele po osamosvojitvi Slovenije. Decembra 1990 je bila v Muzeju revolucije Celje postavljena razstava *Po sili vojak,* o kateri je Andreja Rihter zapisala: »*Okupatorjeva mobilizacija prebivalstva zasedenih ozemelj v vojaško službo sodi med vojne zločine, zato mednje uvrščamo tudi mobilizacijo Slovencev v vojsko tretjega rajha. / … / Njihovo usodo je prekril prah molka. Odtrgani, ubiti, zavrženi, zatirani bodo po 45 letih mogoče le spregovorili. Ljudem, stisnjenim v kruti vojni primež, ki jim v skrbi za družino in svojce zvečine ni preostalo drugega, kot da se odzovejo vpoklicu, oblasti do danes niso priznale niti tega, da so mrtvi. Živeli so v spominih svojih najbližjih, za zgodovino pa niso obstajali.*« (Rihter, 1991, str. 259).

Franc Kunstelj se je rodil 13. junija 1926 na Selu pri Vodicah št. 17 (danes št. 22), na manjši kmetiji, kjer živi še danes. Po poklicu je tesar, upokojil se je leta 1983. Vse življenje se je zanimal za dogajanje okoli sebe, zato je še danes, pri 97. letih, bistrega spomina in prava zakladnica znanja in spominov na dogodke v preteklosti.
(Foto: Srečo Merčun.)

Partizansko odporniško gibanje v domovini ni bilo dovolj močno, da bi nemško mobilizacijo preprečilo. Mobiliziranci si večinoma niso upali bežati, saj so sledile sankcije. V primeru neuspešnega poskusa prebega jim je grozila takojšnja usmrtitev. Poleg tega so sankcije grozile tudi njihovim družinam; te bi preselili v koncentracijska taborišča, njihovo premoženje pa zaplenili (Klukovič, 2013, str. 49).

V nemško vojsko so odšli s predhodno trdo šolo urjenja. Nato so vpoklicane poslali na vse strani. Slovenci so bili večinoma »*topovska hrana*« na vzhodni fronti. Svojo visoko nacionalno zavest so mobiliziranci dokazali s tem, da so množično dezertirali k zaveznikom in v partizanske enote v domovini. Po ocenah je poskušala pobegniti kar polovica vpoklicanih. Uspelim prebegom je sledilo ujetništvo. Položaj zajetih v Sovjetski zvezi je bil slabši kot položaj tistih, ki so bili ujetniki zahodnih zaveznikov. Zdaj je znano, da so bile najhujše izgube, najštevilnejše žrtve v drugi svetovni vojni prav med mobiliziranci (Rihter, 1991, str. 260).

Raziskovalcem zgodovine je danes nemogoče sestaviti celostno sliko o mobilizirancih v nemško vojsko, saj se je zaradi krivičnega odnosa bivše države do žrtev vojnega nasilja mnogo podatkov in življenjskih zgodb izgubilo. Veliko nekdanjih mobilizirancev je zgodaj umrlo; mnogi so bili invalidi in/ali slabega zdravja, kar je bilo posledica težkih razmer na frontah, še posebej v zimskem času na vzhodni fronti. Danes je prava redkost srečati pričevalca, ki je v času druge svetovne vojne preživel nemško vojsko in sovjetsko ujetništvo. Med takimi redkimi izjemami je 97-letni Franc Kunstelj s Sela pri Vodicah, ki ga predstavljamo v tem prispevku.

NEMŠKA CIVILNA OBLAST NA OKUPIRANEM OZEMLJU V LETIH 1941–1942

Po kapitulaciji jugoslovanske vojske 17. aprila 1941 so nemške, italijanske in madžarske enote okupirale Dravsko banovino in si do junija razdelile njeno ozemlje. Največji del okupiranega ozemlja je pripadel Nemčiji. Zasedeno ozemlje je bilo razdeljeno na dve začasni upravni enoti: na Spodnjo Štajersko s sedežem v Mariboru ter na t. i. zasedena območja Koroške in Kranjske s sedežem na Bledu. Vodila sta ju šefa civilne uprave, ki sta bila podrejena neposredno Hitlerju. Pri varovanju reda in miru je šefoma civilne uprave pomagala nemška policija (Čoh Kladnik, 2020, str. 34). Nemške oblasti zasedenega ozemlja formalnopravno niso priključile svoji državi.

Nemški okupator je začel izvajati številne raznarodovalne ukrepe. Posebne komisije so popisale prebivalstvo ter ga politično in rasno pregledale. V izgnanstvo so z vlaki vozili predvsem duhovnike, učitelje in druge politično vplivne posameznike, njihovo imetje pa so zaplenili v korist državnega komisarja za utrjevanje nemštva. Največ Slovencev so izgnali v Nemčijo, manj na Hrvaško in najmanj v Srbijo. Tako so s Posavja in Obsotelja v Nemčijo izgnali okoli 37.000 Slovencev, na izpraznjene domačije pa naselili kočevske Nemce. Ti so se kot optanti prostovoljno odločali za preselitev in nemško državljanstvo. Končno nemško poročilo osrednjega vselitvenega urada, ki je pregledoval optante v Kočevju, Dragi in Črmošnjicah, pravi, da je 11.110 oseb dobilo dovoljenje za preselitev na Štajersko, 571 oseb za selitev v stari rajh, 66 oseb pa je bilo zavrnjenih (Auersperger, 2013, str. 241). Po zlomu rajha so ostali brez doma in domovine. Če se niso sami umaknili v Avstrijo, so jih tja po vojni izgnale jugoslovanske oblasti (Enciklopedija Slovenije, 1991, str. 180).

Ukrepi nemškega okupatorja so temeljili na množičnem ustrahovanju prebivalstva s ciljem preprečiti obstoječo ali potencialno podporo odporniškemu gibanju. Obsegali so plenjenje in uničevanje imetja, požiganje posameznih domačij in celih naselij, pobijanje prebivalstva in množična interniranja v koncentracijska taborišča. Prvo vas na zasedenem ozemlju, Rašico nad Ljubljano, je nemški okupator uničil 20. septembra 1941, njene prebivalce pa so izgnali v Neodvisno državo Hrvaško. Po umiku Cankarjevega bataljona iz Dražgoš januarja 1942 je okupator pobil 41 domačinov in vas porušil. Nasilje nad civilnim prebivalstvom na Gorenjskem je okupator še stopnjeval z nemško ofenzivo poleti 1942. V enem mesecu, od 8. julija do 2. avgusta 1942, je požgal 11 vasi, v katerih so moške prebivalce, stare nad 15 let, postrelili in njihova trupla zmetali v ogenj, ženske in otroke pa izselili. Takšno usodo so doživele vasi Gradišče, Koreno, Kokra, Hrastnik pri Moravčah, Sovodenj, Bistrica pri Podbrezjah, Zlato Polje, Obrše, Trnovče, Mala Lašna in Brezovica. Poleg uničevanja celih vasi je nemški okupator množično streljal talce, ki so jih dovažali iz Begunj ali pa so jih pobirali po vaseh, kjer so bile izvedene partizanske akcije. Samo julija 1942 so na Gorenjskem ustrelili 330 talcev (Deželak Barič, 2014, str. 22). Nemški okupator je na svojem okupacijskem območju ustrelil več kot 2000 talcev, njihove sorodnike in sorodnike ubitih partizanov pa izselil, pri čemer je otroke ločil od staršev; manjše otroke poslal v posvojitev v Nemčijo (ukradeni otroci), starejše pa na t. i. prevzgojo (Čoh Kladnik, 2020, str. 34–35).

Drugi raznarodovalni ukrepi so bili: odstranitev slovenskih napisov, uničenje slovenskega tiska, razpust slovenskih društev, organizacij in zvez, zaplemba premoženja, ponemčenje osebnih in krajevnih imen, uvedba nemških otroških vrtcev in šol, ustanovitev nemških raznarodovalnih organizacij, kot sta bili Štajerska domovinska zveza (Steirischer Heimatbund) in Koroška ljudska zveza (Kärntner Volksbund), mobilizacija moških v Vermanšaft (Wehrmannschaft) in nemško vojsko (Čoh Kladnik, 2020, str. 36). Pisanje in ustvarjanje v slovenskem jeziku ni bilo več mogoče, slovenščina je bila odstranjena iz javne rabe. Nemški okupator je organiziral množično učenje nemškega jezika, saj ga večina domačega prebivalstva ni znala, predvsem pa ne otroci. Na Štajersko je tako prišlo več tisoč učiteljev iz Avstrije, na Gorenjsko nekaj sto (Čoh Kladnik, 2020, str. 40–41).

Na Gorenjskem je Koroška ljudska zveza (KVB) predstavljala podlago za ustanavljanje Hitlerjeve Nacionalsocialistične nemške delavske stranke (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, NSDAP). Krajevne skupine so skrbele, da je bilo v aktivnosti vključenega čim več prebivalstva (Kokalj Kočevar, 2017, str. 358–359). Uvedeni so bili novi prazniki, povezani z nemško državo in nemško vojsko. Zaradi strahu pred posledicami se je za sprejem v KVB že v prvih mesecih vojne prijavilo več kot 90 % prebivalcev na Gorenjskem, starih več kot 18 let (Kokalj Kočevar, 2017, str. 64–65).

Franc Kunstelj: *»Ja, tako je bilo povsod. VKB ni bila nič posebnega, samo član si moral biti in plačevati članarino. Tudi tukaj je bila večina ljudi včlanjenih v VKB.«*

»Priimku Kunstelj, ki je sicer nemškega izvora (Künstler po nemško pomeni umetnik), so odvzeli le zadnjo črko (Kunstel). Nemško ime za Kamnik je bilo Stein, za Vodice Woditz, Selo pa je ostalo Selo.«

Pred- in povojaško vzgojo je Hitler odredil že 19. januarja 1939. V t. i. službo SA-Wehrmannschaft (SA – Sturmabteilung, Oboroženi oddelek Vermanšafta) so bili vključeni vojaški obvezniki, ki še niso služili vojske ali pa so bili že odpuščeni iz aktivne službe. Po nemškem modelu so poleti 1941 enote Vermanšafta ustanovili tudi na Južnem Koroškem in Spodnjem Štajerskem. Po organizacijski vzpostavitvi in imenovanju vodij je do oktobra 1941 potekalo evidentiranje gorenjskih mož v starosti od 18 do 45 let. Na Gorenjskem je bilo služenje v enotah SA-Vermanšafta dolžnost in obveznost (Kokalj Kočevar, 2017, str. 359). Naloge gorenjskih vermanov so bile omejene le na urjenje, predavanja, udeležbe na proslavah in sodelovanje z drugimi organizacijami, npr. za zbiranje pomoči za vojake. Priključeni so bili pomožnim policistom, samozaščiti, deželni in krajevni straži in orožniškim postojankam (Kokalj Kočevar, 2017, str. 114).

Franc Kunstelj: *»Tudi tukaj je bil vermanšaft. Samo v njem niso bili vsi. Meni v vermanšaft ni bilo treba, ker sem bil* še *premlad, potem, s 17. letom, pa sem bil* že *vpoklican v Arbeitdienst. Takrat sem se učil za tesarja in sem dvakrat na teden hodil v obrtno šolo v Kranj, kjer smo se učili tudi nemščine. Učitelj je bil Nemec, ki slovensko ni nič razumel, mi pa njega malo.«*

Poseben nadzor nad moškimi, starimi več kot 15 let, so imeli orožniki, ki so bili prisotni ob razdeljevanju živilskih nakaznic. Ponje so morali ti priti osebno (Kokalj Kočevar, 2017, str. 73).

Franc Kunstelj: »*Pri nas bi družina pomrla, če bi po živilske nakaznice hodili samo moški, stari nad 15 let. Ata ni bilo več, umrl je leta 1940. Mama je ostala sama s šestimi otroki. Ob očetovi smrti sem imel kot najstarejši 14 let, najmlajši brat pa je bil v 5. letu. Junija 1940 sem zaključil osnovno šolo, julija pa sem šel že delat. Po živilske karte je hodila mama. Dobile so se na občinski upravi v Vodicah. Na karte smo dobili marmelado, umeten med, ki ga prej nismo poznali, pa meso itd. Pri nas vseh živilskih kart nismo porabili. Veljale pa so tukaj kot v Berlinu, saj je bila takrat to ena država. Potem, ko sem bil v nemški vojski, je mama zaradi izpada dohodka od nemške države dobivala nekaj podpore.*«

Nasprotno kot na slovenskem Štajerskem je bila na Gorenjskem in slovenskem Koroškem sredi decembra 1941 ustanovljena nacistična stranka (NSDAP). Koroška ljudska zveza je bila s 1. januarjem 1942 organizacijsko vključena v stranko, njene urade in okrožna vodstva pa je prevzela NSDAP, ki je bila odtlej edina pristojna za politično delovanje (Čoh Kladnik, 2020, str. 39–40). Krajevni vodje so organizirali več skupin, med drugimi tudi Hitlerjevo mladino – Hitlerjugend (HJ) in Nemški rdeči križ – Deutsches Rotes Kreuz (Kokalj Kočevar, 2017, str. 67).

Franc Kunstelj: »*Hiterjugend je bil obvezen. Samo jaz sem se ga rešil, ker sem povedal, da se v Kranj hodim učit. Eni pa so bili zelo vneti za HJ. Srečanja so imeli vsako nedeljo.*«

Sedmega julija 1942 je dr. Friedrich Rainer, vodja civilne uprave na Gorenjskem, uvedel t. i. dolžnost služenja v državni delovni službi oz. Reichsarbeitsdienst (RAD) in vojaško dolžnost. Na veliki manifestaciji v Kranju 27. septembra 1942 je z razglasom Gorenjcem podelil državljanstvo na preklic (Kokalj Kočevar, 2017, str. 70). S tem so tudi Gorenjci dobili obvezno vojno dolžnost in dolžnost državne delovne službe. Poleg fantov in mož, rojenih v letih od 1916 do 1926, ki so bili uradno vpoklicani, so bili iz različnih razlogov med njimi tudi starejši in mlajši (Kokalj Kočevar, 2017, str. 197). Vojaški prijavni uradi so bili v Radovljici, Kranju in Kamniku. Podeželsko okrožje Kamnik je obsegalo 28 občin, med njimi tudi občino Vodice (v katero je spadalo naselje Selo pri Vodicah). Občine so kot upravne enote delovale vse do konca vojne. Nemški civilni upravi so bili podrejeni oddelki nemške policije in orožništva. Orožniške postojanke so bile vezane na orožniška glavarstva v Kranju, Radovljici in Kamniku (Kokalj Kočevar, 2017, str. 51–52).

ČASOVNI PREGLED DOGAJANJA V OBDOBJU 1943–1949 ZA FRANCA KUNSTLJA (17–23 LET)

Mobilizacija: Kamnik, Kranj – 1. avgusta 1943

Državna delovna služba (RAD): Laa an der Thaya, Avstrija (na meji s Češko) – od 3. 8. 1943 do 16. 2. 1944 (**200 dni**, z mobilizacijo in prevozom)

V zaledju fronte: Nikolsburg (Mikolajev oz. Mikulov), Češka – od 17. 2. 1944 do 16. 5. 1944 (**90 dni**)

Prvič v bolnišnici: Znaim, Znojmo, Češka – od 17. 5. 1944 do 21. 6. 1944 (**36 dni**)

V zaledju fronte: Nikolsburg (Mikolajev oz. Mikulov), Češka – od 22. 6. do 3. 8. 1944 (**27 dni**), v času od 28. 6. do 14. 7. 1944 dopust v kasarni (**16 dni**)

Prvič na vzhodni fronti: Radom, južno od Varšave, Poljska – od 4. do 12. 8. 1944 (**9 dni**)

Drugič v bolnišnici: 13.–16. 8. 1944, Krakov: 16. 8.–20. 8. 1944, München: 23.–24. 8. 1944, Mallersdorf: 24. 8. –3. 10. 1944, Zaitzkofen: 3. 10.–15. 11. 1944 (**95 dni**)

V zaledju fronte: Dunaj, Linz, Avstrija – od 16. 11. 1944 do 28. 2. 1945 (**91 dni**), v februarju 1945 na dopustu **14 dni**: Grainau (Nemčija)

V zaledju fronte: Linz, Dunaj, Avstrija – od 1. 3. 1945 do 31. 3. 1945 (**31 dni**, z dostopom na fronto)

Drugič na vzhodni fronti: Šlezija, Poljska – od 1. 4. 1945 do 9. 5. 1945 (**39 dni**)

V sovjetskem ujetništvu: Auschwitz, Poljska – od 10. 5. do 27. 8. 1945 (**110 dni**)

Pot domov (v Jugoslavijo): Dunaj–Dunajsko Novo mesto–Šopron–Kotoriba–Martijanci–Vižmarje: od 28. 8. do 8. 9. 1945 (**12 dni**)

Služenje vojaščine v Jugoslaviji: Negotin (Srbija), Han Pijesak (BIH) – od 22. 3. 1948 do 2. 5. 1949 (**426 dni**)

Kakor je razvidno iz zgornjega pregleda, ki je večinoma nastal po podatkih iz vojaških knjižic, je bil Franc Kunstelj od mobilizacije 1. 8. 1943 pa do vrnitve 8. 9. 1945 od doma dve leti in 39 dni (770 dni). **198 dni (31 %)** je preživel v državni delovni službi (RAD), **448 dni (50 %)** v nemški vojski (v okviru te je bil 239 dni v vojašnicah in na poti, 131 dni v vojaških bolnicah, 30 dni na dopustu in 48 dni na fronti), **110 dni (17 %)** je bil v sovjetskem ujetništvu in **12 dni (2 %)** na poti domov.

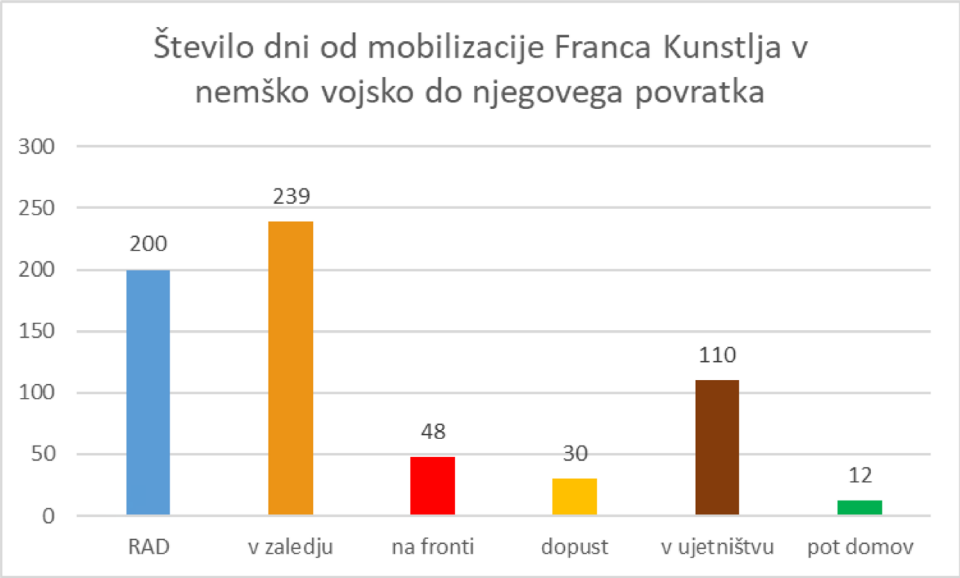

V letih 1948 in 1949 je odslužil še 426 dni v jugoslovanski vojski.

Prisilna mobilizacija v nemško vojsko med drugo svetovno vojno. Spomini Franca Kunstlja s Sela pri Vodicah

MOBILIZACIJA IN DRŽAVNA DELOVNA SLUŽBA (RAD)

Mobilizacija: Kamnik, Kranj – 1. avgusta 1943

Prisilna mobilizacija prebivalcev okupiranih dežel v nemško oboroženo silo je bila huda kršitev takratnega mednarodnega vojnega prava. Temeljne norme, ki so urejale odnose med vojskujočimi se državami in njihovimi oboroženimi silami, so zapisane v Haaških konvencijah, predvsem v 4. haaški konvenciji iz leta 1907. 45. člen agresorju izrecno prepoveduje prisiljevanje prebivalcev okupiranega ozemlja k priseganju zvestobe njim sovražni državi. Prisilno mobilizacijo zato štejemo med hujše zločine nemškega okupatorja nad slovenskim prebivalstvom, njene žrtve pa med žrtve vojnega nasilja (Žnidarič, 2001, str. 27–28).

Moški, rojeni v letih 1916–1926, so bili tisti rod, ki se je znašel v najhujšem mobilizacijskem primežu v vsej slovenski zgodovini. Nemci so ustanovili naborne štabe, v katerih so po evidencah pregledovali nabornike. Nabori moških letnikov so potekali od novembra 1942 (začeli so z letniki 1923 in 1924) do avgusta 1943, ko so vpoklicali letnik 1926. Skupno je bilo samo na Gorenjskem prisilno mobiliziranih več kot 11.000 fantov in mož. Na bojiščih in v ujetništvu jih je umrlo več kot 1700, dezertiralo jih je več kot 2000 (Nemci so do konca leta 1944 izdali 2129 tiralic za gorenjskimi mobiliziranci), največ med dopusti, ki so jih po večini lahko koristili le severno od Drave (Kokalj Kočevar, 2017, str. 361, 257).

Franc Kunstelj: *»1. avgusta, ali pa je bilo zadnjega julija 1943, sem moral v Kamnik na štelengo. Iz vodiške občine nas je bilo 24. Bil sem prepričan, da bom po štelengi prišel domov, zato se od domačih nisem niti poslovil. Že takrat sem imel nekaj zdravstvenih težav (krčne žile, platfus). Na naboru me je dohtar pregledal in me potrdil. Od 24-ih iz naše občine jih je šlo 10 domov, ker niso bili potrjeni. Ostali smo morali potem takoj na vlak, ki nas je peljal skozi Domžale in Črnuče v Kranj. V Kranju, na Kokrci, kjer so bile barake bivše jugoslovanske vojske, smo prenočili. Naslednji dan so nas dali na vlak za Nemčijo. Potem do konca vojne nisem več prišel domov. Od doma sem bil 25 mesecev.«*

Da bi vsi obvezniki prišli do zbirnih mest, so prihode nadzorovali tudi orožniki. Po prihodu v Kranj so možje in fanti v spremstvu orožnikov odkorakali v vojaške barake. Po nekaj urah so jih razporedili v skupine, nato pa so se vrnili na železniško postajo (Kokalj Kočevar, 2017, str. 166). Tudi na vlaku so imeli oboroženo spremstvo. Po prihodu na kraj za državno delovno službo (RAD) so mobilizirance razporedili po barakah, kjer so bili že nastanjeni drugi avstrijski vpoklicanci. Dobili so svetlorjavo uniformo RAD, telovadni dres in lopato – simbol RAD (Kokalj Kočevar, 2017, str. 177).

Državna delovna služba (RAD): Laa an der Thaya, Avstrija (na meji s Češko) – od 3. 8. 1943 do 16. 2. 1944 (198 dni)

Gorenjci so v RAD služili v okviru XVIII. vojaškega okrožja. Poslani so bili v različna taborišča RAD. V kraju Laa an der Thaya ob češko-avstrijski meji severno od Dunaja je služilo 180 gorenjskih fantov letnika 1926. V vseh oddelkih je dnevni red potekal po približno enakem ritmu. Po budnici so se zbrali na dvorišču, po jutranji telovadbi sta sledila postiljanje in zajtrk, nato je bil zbor z dviganjem zastave

in branje dnevnega povelja. Največ je bilo urjenja z lopatami, ki je bilo skoraj identično vajam s puško. Popoldne so imeli predavanja o vojaških temah, spoznavanje orožja in učenje nemških pesmi (Kokalj Kočevar, 2017, str. 177–179). V oddelkih RAD so bili skupaj z Avstrijci, ki so nanje zaradi nepoznavanja jezika pogosto gledali prezirljivo, vendar so jim starešine to prepovedali. Posebej je bilo poudarjeno, da so v enotah po dolžnosti in ne prostovoljno. Po polletnem služenju v RAD so vpoklicance pošiljali v različne rezervne vojaške enote, kjer so jih usposobili za bojevanje na fronti (Kokalj Kočevar, 2017, str. 362).

Franc Kunstelj: *»Nemško sem že kar precej dobro govoril, ko smo bili v Arbeitsdienstu. Naučil sem se v obrtni šoli v Kranju. Tri (enega Nemca in dva Slovenca) so nas poslali, da smo šli popravljat barake. Navodila, vse papirje so dali meni in ne Nemcu, ki je bil z Dunaja. Pri Arbeitsdienstu smo se učili raznih komand in rokovanja s puško. A orožja nismo imeli, namesto puške smo vadili z lopato. Za vsako stvar je bilo potrebno laufat, ni bilo dobro, če si počasi hodil.«*

»Po enem mesecu je bila prisega, po kateri so nas lahko obiskali sorodniki. Moja mama je bila parkrat pri meni na obisku, pa tudi sestra Mimi. Prišli sta z vlakom. Neko soboto, ko je prišla mama na obisk, smo ravno imeli šport. Boksarske rokavice sem imel gor. Nekdo je rekel, da gre moja mama. Takoj sem bil frej. Lahko sva šla v sobo, česar nam po vojni v jugoslovanski vojski niso dovolili.«

»Dobili smo tudi nekaj malega plače. Ni bilo veliko, za v kino ali za pivo. Izhode smo imeli lahko vsak dan, za kar nisi potreboval nobenega dovoljenja. Če nisi imel službe, straže ali kakšne druge zadolžitve, si bil prost.«

»Prehrana v Arbeitsdienstu je bila kar v redu, tako da ni bilo potrebe, da bi mi domači pošiljali pakete s hrano. Spali smo na pogradih, pomešani z Nemci. Pol je bilo Nemcev, pol pa nas, Slovencev. Vsi Nemci so bili Dunajčani in so bili v redu fantje. Enega izmed njih sem srečal še kasneje, leta 1952. On me je prepoznal, jaz pa njega ne, saj se je na zunaj precej spremenil.«

»Ko je bilo Arbeitsdinsta konec, so nas vabili, da bi šli v SS ali v razne nemške organizacije, pa v naši enoti niso nikogar dobili, v drugi enoti pa se jih je javilo nekaj. Po odsluženem Arbeitsdinstu so Nemci odšli domov na dopust, mi, Slovenci, pa naprej v kasarno.«

V ENOTAH NEMŠKE VOJSKE

Največ Gorenjcev je bilo, glede na dejavnost enot, grenadirjev, soldatov, lovcev in strelcev, manj pa oklepnih grenadirjev, topničarjev, inženircev, oklepnih lovcev (Kokalj Kočevar, 2017, str. 188). Najvišji čin, ki so ga Gorenjci lahko dosegli, je bil čin naddesetnika. Glede na čin so bili razporejeni v 15. ali 16. plačilni razred, kar je pomenilo 30 do 36 reichsmark (RM) mesečnega plačila. Najvišje odlikovanje, ki so ga dosegli Gorenjci, je bil železni križec prve stopnje, ki ga je vojska podeljevala za posebna pogumna dejanja med vojaškimi dolžnostmi. Največ vojakov je dobilo črni ranjeniški znak, ki so ga dobili za rane v enem do dveh spopadih (Kokalj Kočevar, 2017, str. 363). Če je bil vojak trikrat ali štirikrat ranjen na bojnem položaju in je utrpel resne poškodbe, je prejel srebrni ranjeniški znak, če pa je bil na bojnem položaju ranjen petkrat ali večkrat in je utrpel izjemno hude poškodbe ali je bil smrtno poškodovan, pa zlati ranjeniški znak. (Kokalj Kočevar, 2017, str. 212).

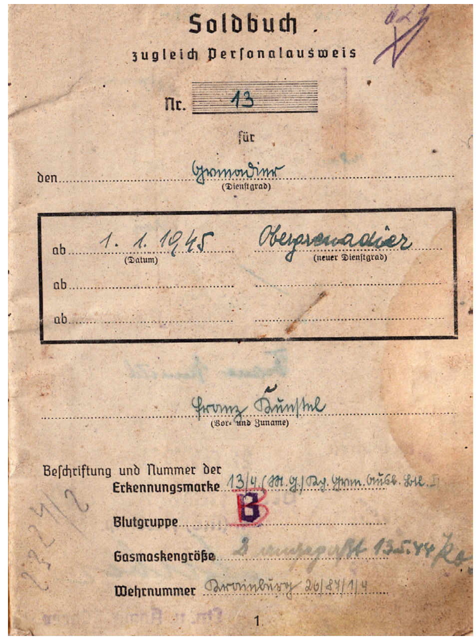

Soldbuch

zugleich Personalausweis

Nr. 13

für

den Grenadier (Dienstgrad)

ab 1. 1. 1945 (Datum) Obergrenadier (neuer Dienstgrad)

ab

ab

Franz Kunstel (Vor- und Zuname)

Beschriftung und Nummer der Erkennungsmarke

Blutgruppe B

Gasmaskengröße

Wehrnummer

1

Na notranji strani platnice vojaške knjižice *(Soldbuch)* je slika vojaka Franca Kunstlja. Na prvi strani (desno) pa je vpisan njegov čin in podatki, ki so bili vtisnjeni v njegovo značko EKM *(Erkennungsmarke oz. EKM).*

Franc Kunstelj: »*Grenadir je bil navaden vojak. Potem sem bil obergrenadir (op. od 1. 1. 1945). To je bil prvi čin v vojski. Odgovornosti zaradi tega ni bilo nič več. Konec aprila 1945 pa so mi dodelili čin desetarja (Gefreiter), a tega zaradi bližajočega se konca vojne niso več vpisali v vojaško knjižico.*«

Vsaka enota na fronti je bila povezana z enoto nadomestne vojske za usposabljanje in zamenjavo vojakov v matičnem vojaškem okrožju, ki je skrbela za rekrute, jih usposabljala in pripravljala za odhod na fronto. Po letu 1942 je prišlo do reorganizacije nadomestne vojske, in sicer so rezervne enote razdelili na del, ki je sprejemal rekrute in pošiljal rekonvalescente nazaj na fronto (t. i. Ersatzeinheit), in del, ki jih je usposabljal (t. i. Ausbildungseinheit). V praksi se je ta sprememba kazala tudi v imenu bataljonov. Nadomestne enote, ki so imele naloge sprejemanja in nadomeščanja, so obdržale ime Grenadier – Ersatz – Bataillon. Njihov del, ki je usposabljal, je bil vključen v rezervno divizijo in se je umaknil s fronte ter dobil naziv Reserve Bataillon; če je ostal v okviru ozemlja tretjega rajha pa Ausbildungs Bataillon. Leta 1943 je obstajalo 23 rezervnih divizij, leta 1944 pa so začele razpadati. Nekaj je bilo uničenih, tri pa so se še bojevale. Rezervne divizije so počasi izgubljale vlogo usposabljanja, saj jim v defenzivni vlogi ni več uspelo usposabljati novih rekrutov. Do poznega poletja 1944 so vse nadomestne enote postale kombinacija nadomestnih enot in enot za usposabljanje, čas usposabljanja pa se je skrajšal na šest tednov. Povezave med nadomestno vojsko in vojsko na fronti ni bilo več (Kokalj Kočevar, 2017, str. 120–121).

A. Zuletzt zuständige Wehrersatzdienststelle:

B. Zum Feldheer abgesandt von:[1])

	Ersatztruppenteil	Kompanie	Nr. der Truppenstammrolle
a	1.Gen.Kp.Gren..ErsBtl.I/133		12172
b	1. Marsch-Kp. I/133		
c			

C.	Feldtruppenteil[2])	Kompanie	Nr. der Kriegsstammrolle
a			
b	GREN. AUSB. BTL. I/132	1. MARSCH-KOMP.	III/190
c	Gren. Regt. 130	5.	61/45

D.	Jetzt zuständiger Ersatztruppenteil[2])	Standort
	Gren. Ers. Btl. I/133	Linz/Donau

(Meldung dortselbst nach Rückkehr vom Feldheer oder Lazarett, zuständig für Ersatz an Bekleidung und Ausrüstung)

[1]) Vom Ersatztruppenteil einzutragen, von dem der Soldbuchinhaber zum Feldheer abgesandt wird.

[2]) Vom Feldtruppenteil einzutragen und bei Versetzungen von einem zum anderen Feldtruppenteil derart abzuändern, daß die alten Angaben nur durchstrichen werden, also leserlich bleiben.

Weiterer Raum für Eintragungen auf Seite 17.

4

Iz vojaške knjižice Franca Kunstlja lahko razberemo, da je bil nameščen v grenadirsko učno divizijo (Ausbildungs Bataillon) I/132 in nadomestno grenadirsko divizijo (Grenadier – Ersatz – Bataillon) I/131 Linz/Donau.

V zaledju fronte: Nikolsburg (Mikolajev oz. Mikulov), Češka – od 17. 2. 1944 do 16. 5. 1944 (90 dni)

Franc Kunstelj: »*Razporejen sem bil v kasarno v Nikolsburgu na Češkem (Čehi mestu pravijo Mikolajev oz. Mikulov). Po prihodu v kasarno so nas razporedili po kompanijah – četah, naslednji dan pa smo dobili opremo, za katero smo se zadolžili.*

Dobili smo vojaško knjižico (Soldbuch), vojaško uniformo in uniformo za izhode. Vsak je dobil tudi kovinsko razpoznavno značko (Erkennungsmarke oz. EKM), ki smo jo nosili okoli vratu – rekli smo ji pasja svetinca. Bila je ovalne oblike, preluknjana, pa dvakrat je imela vtisnjene podatke: številko bataljona in enote, register in krvno skupino. Če je vojak padel, so jo prelomili in en del poslali v štab, da so imeli podatke o preminulem vojaku in so potem obvestili njegove domače. Drugi del značke je šel z umrlim vojakom v grob.«

Razpoznavna značka Erkennungsmarke – EKM (Kokalj Kočevar, 2017, str. 187).

»Dobili smo tudi oborožitev – puško, bajonet, čelado, plinsko masko, naboje, lopatico, čistilni pribor za orožje, protiplinsko ogrinjalo in sanitetne obveze, pa jedilni pribor in menažko. Oprema, za katero smo bili zadolženi, je bila vpisana v vojaško knjižico. V vojaški knjižici je zapis Gewer, se pravi orožje, to je bila navadna puška. Pištolo sem pa vedno imel, ker sem bil mitraljezec. Mitraljeza niso vpisali v vojaško knjižico, tudi ga nisem imel stalno pri sebi tako kot pištolo. Zapisana je samo osebna zadolžitev, mitraljezec pa je bila moja funkcija.«

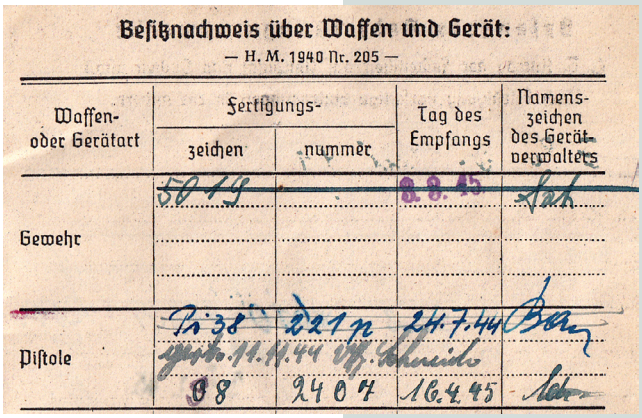

Besitznachweis über Waffen und Gerät:
— H. M. 1940 Nr. 205 —

Waffen- oder Gerätart	Fertigungs- zeichen	Fertigungs- nummer	Tag des Empfangs	Namens-zeichen des Gerät-verwalters
Gewehr	5019		8.8.45	[illegible]
Pistole	Pi 38	221 p	24.7.44	[illegible]
	gerb. 11.11.44 [illegible]			
	08	2407	16.4.45	[illegible]

V vojaški knjižici (str. 8a) je vpisano orožje, za katerega je bil osebno zadolžen Franc Kunstelj. Iz datumov razberemo, da je dobil pištolo v Nikolsburgu 24. 7. 1944, pred prvim odhodom na fronto, drugič pa po vrnitvi iz bolnišnice 11. 11. 1944. Pred drugim odhodom na fronto je dobil puško (3. 3. 1945) in znova pištolo (16. 4. 1945).

Franc Kunstelj: *»Vsa cepljenja smo imeli v kasarni v Nikolsburgu, samo zadnje cepljenje proti koleri (op. 18. 1. 1945) je bilo v kasarni v Linzu. Ko sem bil ranjen v ramo (op. 17. 5. 1944), so me cepili še proti tetanusu.«*

»V nemški vojski smo dobivali vojaško plačo, če pa si bil na fronti, pa še dodatek. Ker smo bili na fronti na Poljskem, smo vojaško plačo dobivali v zlotih. Ko smo bili v kasarni, smo jo lahko zapravili, na fronti pa to ni bilo možno.«

»V kasarni smo imeli Ausbildung, obuko oziroma usposabljanje. Učili smo se ravnati s pravo pištolo, puško in mitraljezom. Mitraljez je tehtal okoli osem kilogramov. Dopoldne smo imeli vaje na terenu, popoldne pa v učilnici. Od šestih do desetih zvečer smo bili prosti. Če si bil že eno leto soldat, si bil prost do enajstih zvečer. Dovoljenja za izhod iz kasarne nismo potrebovali.«

»Hrana v nemški vojski je bila v redu. Nikoli nisem bil lačen, tudi na fronti ne. Do zadnjega smo dobivali hrano. Zvečer smo dobivali menažo. Za pit pa smo imeli čaj, pa včasih malo šnopsa.«

»Moram reči, da sem imel na usposabljanju v nemški vojski srečo. Imel sem takega komandirja, da nas ni nikoli v dež gnal. Če je bilo deževno, je rekel: ‚Danes ne gremo ven, boste še na fronti dostikrat mokri.‘ Čeprav je bil po rodu Nemec, Prus, se je navadil, da je, ko smo korakali skozi mesto, dal komando: ‚Eno slovensko pesem!‘ Pa smo zapeli ‚Regiment po cesti gre‘. Ker smo bili na Češkem, so ljudje besedilo malo razumeli. Odpirali so okna, poslušali in ugotavljali, kaj je to zdaj za ena vojska. V našem zugu, vodu po slovensko, je bilo približno 30 Slovencev.«

»Tomanov Peter iz Vodic je imel s seboj fotoaparat in je v kasarni sam razvil te male fotografije. Z dekami si je naredil temnico, imel je tudi rdečo luč in razvijalec. Ko je

Prisilna mobilizacija v nemško vojsko med drugo svetovno vojno. Spomini Franca Kunstlja s Sela pri Vodicah

odšel domov na dopust, se ni več vrnil. Šel je k domobrancem, potem pa so ga ubili. Tisti, ki so odšli domov na dopust, se večinoma niso več vrnili. Eni so odšli v partizane, nekateri pa k domobrancem.«

»Že na vežbah sem bil ranjen. Kolega, Slovenec, iz Most je bil doma, me je ustrelil v ramo. Ko smo čistili puške, je bila komanda, naj ‚zakočimo' puške, da se ne bi sprožile. On pa tega ni naredil, mogoče ni razumel komande. Puška se mu je sprožila, naboj pa je priletel v mojo ramo čisto od blizu. Čeprav je bil manevrski naboj, je nastala velika rana.«

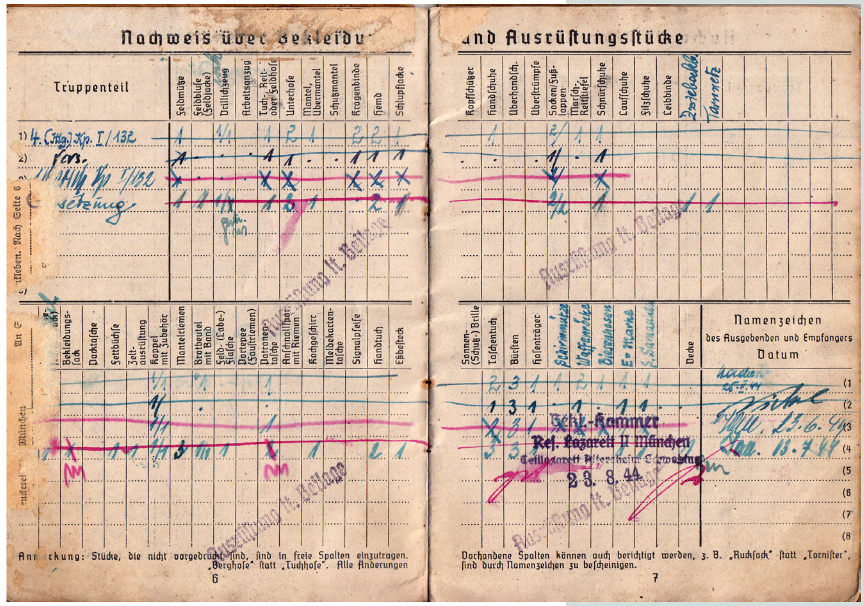
Nachweis über Bekleidungs- und Ausrüstungsstücke

Anmerkung: Stücke, die nicht vorgedruckt sind, sind in freie Spalten einzutragen. „Berghose" statt „Tuchhose". Alle Änderungen sind durch Namenzeichen zu bescheinigen. Vorhandene Spalten können auch berichtigt werden, z. B. „Rucksack" statt „Tornister".

6 7

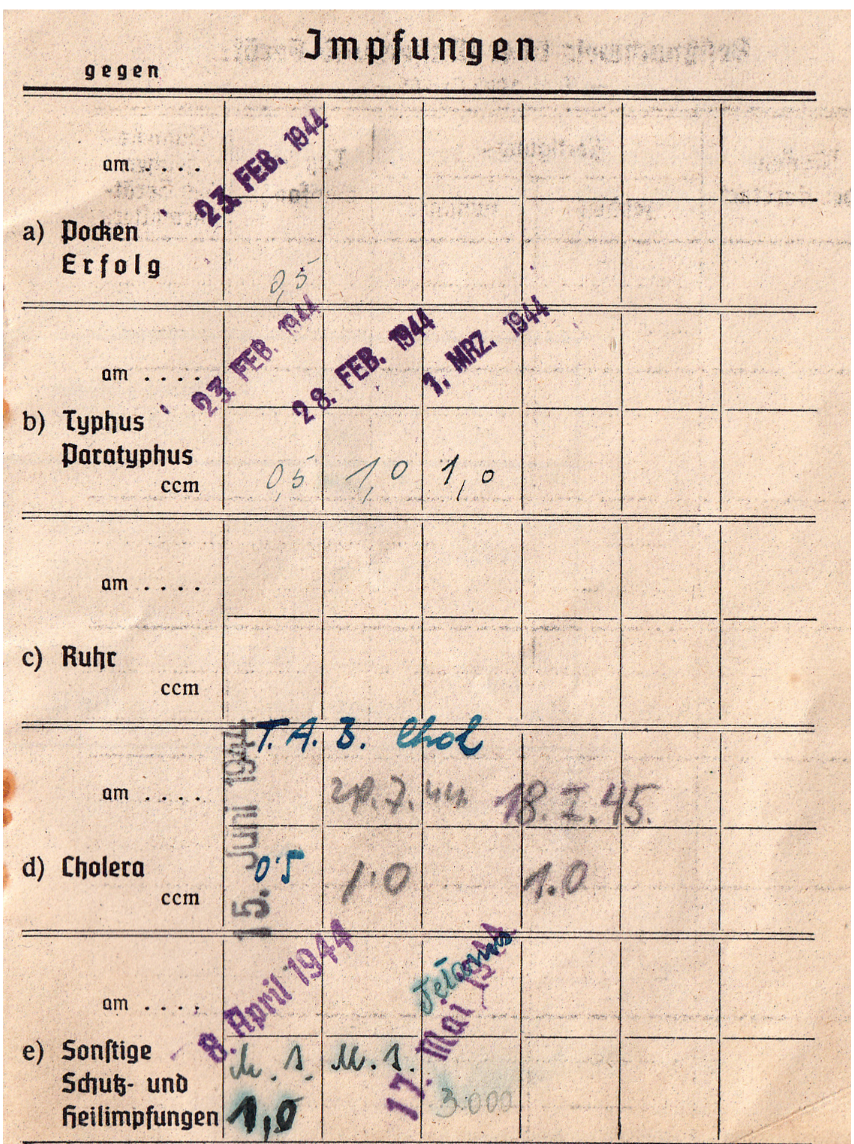
Impfungen

gegen						
a) Pocken Erfolg — am	23. FEB. 1944 0,5					
b) Typhus Paratyphus ccm — am	23. FEB. 1944 0,5	28. FEB. 1944 1,0	1. MRZ. 1944 1,0			
c) Ruhr ccm — am						
d) Cholera ccm — am	15. Juni 1944 0'5	27.7.44 1'0		18. I. 45. 1.0		
e) Sonstige Schutz- und Heilimpfungen — am	8. April 1944 M. 1. 1,0	M. 1.	17. Mai 1944 3.000			

V vojaški knjižici (str. 6–8d) so navedeni obleka, oprema in orožje, ki jih je Franc Kunstelj dobil kot nemški vojak. Razberemo, da je dobil terensko kapo, terensko jakno, torbo, terenske hlače, spodnje hlače, plašč in spodnji plašč, povoje, majico, dežno jakno, vrečo za oblačila, pasto za čevlje, šotorko, nahrbtnik, čutaro, žep za naboje, kuhinjsko posodo (menažko), jedilni pribor, brisačo, rokavice, nogavice, pohodne čevlje, vezalke, maskirno mrežo, robec, krtačo, naramnice, kapo s šiltom, tuniko, paket s povoji, plinsko masko, lopato, EKM-značko, posebne oznake na oblačilih idr. Vojaki so bili cepljeni proti kozam, tifusu, griži in koleri, kar so jim tudi zapisali v Soldbuch (Kokalj Kočevar, 2017, str. 186–187).

Franc Kunstelj je bil enkrat cepljen proti črnim kozam (pocken), trikrat proti tifusu, trikrat proti koleri, dvakrat pa je imel druga zaščitna cepljenja. Prvič je bil cepljen 23. 2. 1944, zadnjič pa 18. 1. 1945.

Prvič v bolnišnici: Znaim, Znojmo, Češka – od 17. 5. 1944 do 21. 6. 1944 (36 dni)

Franc Kunstelj: *»Zaradi poškodovane rame sem bil skoraj šest tednov v vojaški bolnici v Znojmu. V bolnici me niso nič kaj posebej zdravili. Rana je bila sprijeta s cunjami. Odstranili so cunje in rano razkužili ter jo preobvezovali. Nič se ni dalo operirati, samo gnoj je dolgo časa tekel iz rane, potem pa se je sama zacelila. Ko sem bil kasneje na fronti ranjen, sem še vedno imel hrasto na rami. Po odhodu iz bolnice sem moral nazaj v kasarno v Nikolsburgu. To, da sem bil ranjen, je bila še sreča, v nasprotnem primeru bi moral iti že prej na fronto.«*

A. Auszufertigen durch Beamten der **zuständigen** Zahlmeisterei mit dessen Unterschrift, Dienststellung, Dienststelle, Datum und Beidrucken des Dienststempels über **zustehende Gebührnisse.**

Gültig ab	erhält die Gebührnisse der	Bescheinigung der Zahlmeisterei
17.2.44	Wehrsoldgruppe 16	Oberzahlmeister
	Wehrsoldgruppe	

V vojaški knjižici na strani 18 je podatek, da je bil Franc Kunstelj 17. 2. 1944 razporejen v 16. plačilni razred.

Sestra Mimi na obisku v Nikolsburgu. Franc Kunstelj je prvi z leve (Arhiv F. Kunstlja).

V zaledju fronte: Nikolsburg (Mikolajev oz. Mikulov, Češka – od 22. 6. do 3. 8. 1944 (27 dni), v času od 28. 6. do 14. 7. 1944 dopust v kasarni (16 dni)

Franc Kunstelj: *»Kmalu za tem, ko sem se vrnil v kasarno v Nikolsburgu, sem imel dopust in to kar v kasarni. Domov me niso pustili. Bil sem povsem prost, samo po hrano sem hodil v kasarno. Vmes sem se potepal po mestu in okolici. Nobenih obveznosti nisem imel.«*

Beurlaubungen über fünf Tage
(Vor Urlaubsantritt auszufüllen)
1. Dom 28.6.44 bis 14.7.44 nach Nikolsburg
Grund: 16 Tg. Einsatzurlaub
den 20. Juni 44.
Dienststempel
(Unterschrift des Komp.-, Truppenführers usw.)

Na 23. strani vojaške knjižice je zapis o dopustu, ki ga je imel Franc Kunstelj kar v vojašnici v Nikolsburgu.

Prvič na vzhodni fronti: Radom, južno od Varšave, Poljska – od 4. do 12. 8. 1944 (9 dni)

Na fronti je Franc Kunstelj skrbel za mitraljez, vedno je imel zraven sebe pomočnika, ki mu je podajal strelivo. Zgodilo se je veliko pretresljivih dogodkov.

Franc Kunstelj: *»Bili smo na Poljskem, v kraju Radom, južno od Varšave. Ker je*

Slovenski fantje v nemški vojski v Nikolsburgu. Franc Kunstelj je na sredini (Arhiv F. Kunstlja).

bilo poletje, je bilo vroče. Že prvi dan na fronti smo začeli bežati in kar naenkrat sem ostal sam. Nisem vedel, kam naj grem. Pri eni bajti sem za šterno dol sedel in čakal, kaj bo. Pa prideta dva vojaka v maskirnih oblekah (mi smo imeli navadne); to je bila SS vojska. Vprašala sta me: ‚Kaj pa delaš tukaj?' Povedal sem, da sem se izgubil. ‚Alo z nama,' sta rekla in me vlekla na fronto. Takrat sem prvič videl, kako gori ruski tank. Tam sem bil potem celo popoldne, celo noč in še del drugega dne. Ko je prišla noč, smo prišli v neko vas, kjer sem končno zagledal našo enoto.«

»Ko smo šli nekoč v neko vas na Poljskem, mi je nekaj reklo, naj ne hodim tja. Šel sem skozi vas ven, tam je bil potok in drevje, kjer sem se skril. Potem pa je kar naenkrat v eno hišo sredi vasi priletela topovska granata. Ker je bila hiša lesena s slamnato streho, je takoj zagorela. Vojaki naše enote so se ustrašili, začeli so streljali ter teči nazaj. Očitno je šlo za nesporazum, saj Rusov ni bilo nikjer. Do mene je pritekel komandant, polkovnik ali kaj, in rekel: ‚Tle dol leži!' Tudi on je legel zraven mene. Ko se je vse poleglo, je oficir naročil, da so šli iskat naše moštvo, saj so se vsi razbežali, pa čeprav ni bilo Rusov za nami. Če bi Rusi takrat bili tam, bi nas pobili.«

»Fronto sem kmalu zapustil, saj sem bil po devetih dneh ranjen. Dva sva bila, ki sva se hotela predati Rusom. Imela sva srečo, da je ruski tank prišel sam, saj so imeli tanki po navadi spremstvo. Ko je bil tank že čisto blizu, sva odvrgla orožje in dvignila roke, da bi se predala. Očitno pa naju tankist ni videl ali pa je imel določena navodila glede ujetnikov, saj so ti za vojsko lahko tudi ovira. Ker je bil tank v gozdu, tankist ni mogel zasukati kupole, da bi lahko streljal na naju z mitraljezom, zato je dvignil loputo in ven vrgel ročno bombo. Obrnil sem se, da bi zbežal, a je takrat že počilo. Šplitar, delček ročne bombe, je priletel vame. Kolikor hitro sva le lahko, sva se umaknila.«

Drugič v bolnišnici: 13.–16. 8. 1944, Krakov: 16. 8.–20. 8. 1944, München: 23.–24. 8. 1944, Mallersdorf: 24. 8. – 3. 10. 1944, Zaitzkofen: 3. 10.–15. 11. 1944 (95 dni)

Mnogi mobiliziranci so bili v nemški vojski hudo ranjeni. To, da so preživeli, je dokaz dobre organiziranosti zdravstvene službe v nemški vojski. Ni dokazov, da bi bili Slovenci bistveno slabše oskrbovani kot njihovi nemški sotrpini (Dežman, 1992, str. 106).

Franc Kunstelj: *»Ranjen sem bil v pljuča. Bolničarji so nas, ranjence, peljali na zbirališče. Bilo nas je bilo čuda veliko. Tam so nas umili in preobvezali. Voda je bila vsa krvava. Potem sem bil po bolnicah dobre tri mesece. Najprej smo bili nekaj dni v lazaretu v Krakovu, kjer smo čakali na vlak. Od tam so nas odpeljali v München, kjer smo spet čakali dva dni, da so nas razporedili. Mene so dali na zdravljenje v vojaško bolnico v Mallersdorf, približno 60 km severno od Münchna.«*

Slovenski fantje v nemški vojski v Nikolsburgu. Franc Kunstelj je v vojaških škornjih, tretji z leve (Arhiv F. Kunstlja).

»V Mallersdorfu so bili vsi ranjeni v pljuča ali pa mogoče v še kaj podobnega. Drugi ranjenci okoli mene so bili Nemci, mladi ljudje, le malo starejši od mene. Tam me niso nič operirali. Drobec ročne bombe je ostal v pljučih in je tam še danes. Ko grem na rentgensko slikanje, se zdravniki zmeraj čudijo, kaj mi je to ostalo v pljučih.«

»Štirje smo bili v sobi. Ostalim trem se je rana slabše celila, zato so jim naredili drenažo. Meni ni bila potrebna, ker se mi je dobro celilo. Vsak teden sem bil na rentgenu, da je zdravnik pregledal, kako se celi. Bilo pa je zanimivo, da me ni nič bolelo, niti nisem nič krvavel. Samo iz ust mi je šla krvava pena, po tej so ugotovili, da sem ranjen v pljuča. Pod pleči sem imel luknjico, ki je nastala, ko se je drobec ročne bombe zarezal vame. Tega niso mogli operirati in vzeti ven. Organizem pa se je pred njim zaščitil tako, da je okrog njega nastal kapsel, nekakšen ovoj. V bolnici sem lahko hodil naokoli, ležati mi ni bilo treba. Lahko sem šel ven in se sprehajal po vrtu. V bolnici so delale nune iz raznih krajev, tudi Hrvatice, Romunke itd., pa tudi civili. Dohtarji so bili moški, za nego pa so skrbele večinoma ženske. Mene in še enega takega ranjenca so uporabile, da sva v čajno kuhinjo hodila pomagat pomivat posodo. Nekateri ranjenci so dobili pijačo, pa je ostala nedotaknjena, ker so bili takšni reveži, da je sami niso mogli vzeti, zato sva jim midva pomagala. S tem sva malo olajšala delo bolniškim sestram.«

Obiski v Nikolsburgu. Franca Kunstlja (tretjega z leve) je prišla obiskat sestra Mimi. V ozadju je kasarna. (Arhiv F. Kunstlja).

»V bolnici v Mallersdorfu so nam podelili priznanja. En Bavarec je dobil zlato ranjeniško značko, jaz pa črno.«

»Če le nisi bil prehudo ranjen, je bila to nagrada. Bolje je bilo biti ranjen, kot pa ostati na fronti, kjer te lahko hitro ubijejo. Že takoj, ko smo prišli na fronto, je en kolega, Nemec, obupal. Rekel je: ‚Se bom kar ustrelil.' Rekel sem mu: ‚Saj te bodo Rusi še prekmalu. Ampak vojna se bo enkrat nehala, pa boš šel domov.' Samo nekateri so scagali. Tudi oficir s polno odlikovanj si je nastavil prst pred cev in ustrelil. Če bi nadrejeni izvedeli, da se je sam ranil, bi bil kaznovan. A dohtarji niso bili za Hitlerja, pa tega niso prijavili.«

»Ko se mi je rana že nekoliko zacelila, so me premestili v vojaško bolnico v Zaitzkofen. Tam sem ostal še dober mesec dni. V Zaitzkofnu so bili ranjenci vseh vrst, saj so jih tja na okrevanje pošiljali tudi iz drugih bolnic.«

Prisilna mobilizacija v nemško vojsko med drugo svetovno vojno. Spomini Franca Kunstlja s Sela pri Vodicah

»Mallersdorf sem leta 2009 ponovno obiskal. Bilo je zelo zanimivo. Govoril sem z nuno moje starosti, ki je bila tam med vojno, v istem času kot jaz. Ker je danes tam ženski samostan, ki ima klavzuro, je zaprt za javnost, ni vstopa vanj. Z nuno sva se sprehajala po vrtu in se kakšno uro pogovarjala o razmerah med vojno. Takrat so samostan preuredili v vojaško bolnico, sedaj pa sta v njem dve šoli. Nune v njem varijo pivo in ga prodajajo. Imajo kar močno gospodarsko dejavnost s tem pivom.«

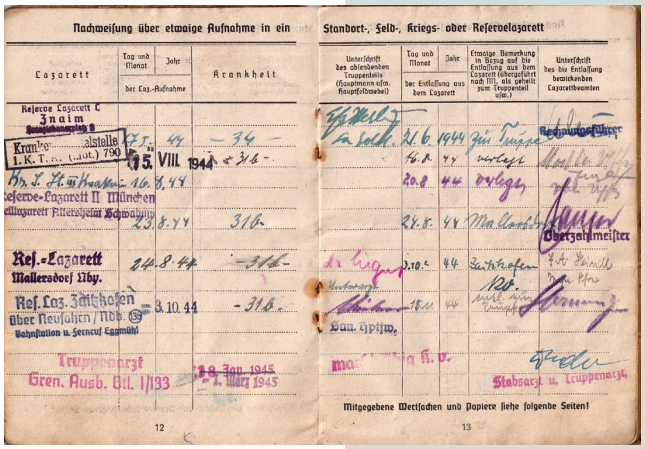

Vojaške bolnice, v katerih se je zdravil Franc Kunstelj v letih 1944 in 1945.

V zaledju fronte: Dunaj, Linz, Avstrija – od 16. 11. 1944 do 28. 2. 1945 (91 dni), v februarju 1945 na dopustu 14 dni Grainau (Nemčija), Linz (Avstrija)

Franc Kunstelj: *»Iz bolnice v Zaitzkofnu sem šel z vlakom na Dunaj. Ker nisem znal povedati, v kateri enoti sem, so me poslali v kasarno, da so tam pogruntali, kam pašem. Tam sem bil samo en dan. Potem so me poslali v kasarno v Linz.«*

V vojaški knjižici sta še dva žiga zdravniških pregledov: 18. 1. in 1. 3. 1945, ki sta bila opravljena tik pred načrtovanima odhodoma na fronto.

V vojaški knjižici na strani 22 je zapis o odlikovanju. Črni ranjeniški znak je Franc Kunstelj prejel 18. 9. 1944.

Franc Kunstelj: »Ko smo bili konec januarja 1945 z vso opremo postrojeni v marš-kompaniji, pripravljeni za odhod na vlak za na fronto, je nadrejeni vprašal, če ima kdo še kakšno vprašanje. Rekel sem, da sem bil na fronti ranjen, pa še nisem dobil dopusta. Alo, nazaj v kasarno. Šel sem nazaj v kasarno, pa še trije Francozi so bili z mano, doma iz Elsassa (op. iz Alzacije, francoske pokrajine ob meji z Nemčijo in Švico). Drugi so šli na fronto, mi pa smo šli kmalu zatem na dopust v hribe.«

»Poslali so nas v Grainau v Bavarske Alpe. Tam smo šli najprej v eno gostilno, potem pa so nas gnali v hrib, v neko počitniško kočo. Učili smo se smučanja in to je bilo namesto dopusta. Takrat vojakov niso več puščali domov na dopust. Smučarijo smo imeli februarja 1945 in ni vpisana v vojaško knjižico. V Grainauu smo bili približno 14 dni.«

V zaledju fronte: Linz, Dunaj, Avstrija – od 1. 3. 45 do 31. 3. 1945 (31 dni, s prevozom na fronto)

Franc Kunstelj: *»Z dopusta smo se vrnili nazaj v kasarno v Linz. Marca 1945 sem bil spet potrjen za na fronto. Bilo nas je več takšnih. Prišli smo z vlakom na Dunaj, pa ni bilo vlaka za naprej. Nekje v predmestju Dunaja smo sedeli pod drevesi in čakali. Pa včasih smo šli na jago, da smo kakšnega zajca ulovili. Bilo je ravno na cvetno nedeljo, ko so nam povedali, da je prišel vlak in morali smo iti naprej proti Poljski. Orožje smo imeli s seboj, tudi nekaj granat. Morali smo priti k svoji enoti. Imeli pa smo celo papir, dokument, na katerem je pisalo, da nas nihče ne sme vzeti v drugo enoto, da moramo priti k svoji enoti, ki je že bila na fronti. Nič se nam ni mudilo. Hodili smo*

zelo počasi, naša enota pa se je tudi pomikala naprej. Tako smo cel teden hodili do svoje enote. K njej smo prišli ravno na veliko noč, ki je bila tisto leto 1. aprila.«

Drugič na vzhodni fronti: Šlezija, Poljska – od 1. 4. 1945 do 9. 5. 1945 (39 dni)

Franc Kunstelj: *»Ko sem na veliko nedeljo prišel k svoji enoti na fronto, me je lojtnant (Leutnant) vprašal, od kod sem, pa sem rekel: ‚Iz Jugoslavije.' Kaj hujšega? Jugoslavije ni bilo več, reči bi moral, da sem iz Zgornje Kranjske (Oberkrain). Zavpil je, da če bom tako govoril, naj grem kar k Rusom, da me bo streljal. Potem sem se popravil, da sem iz ‚Oberkrain'. Na fronti sem imel drugega komandirja čete kot prej v kasarni.«*

»Najtežje je bilo na fronti. Tam je padlo veliko vojakov. Tudi na fronti v Šleziji smo imeli strelske jarke. Ti grabni so bili vsakih toliko časa poglobljeni tako, da si v njih lahko pokončno hodil. Strelski jarki so bili naša zaščita. Imel pa sem srečo, da na fronti nisem dočakal zime. Bili pa smo večkrat mokri, tako da čevljev nismo mogli dati dol.«

»Večkrat nam je bila smrt zelo blizu. Enkrat je mina priletela kakšen meter stran od mene in mi v čeladi naredila luknjo. Delček mine je prebil čelado, ni pa prišel do čela. Ko sem dal čelado z glave, nisem bil nič poškodovan.«

»Ob večerih so nam pripeljali hrano. Ko sem enkrat šel zvečer v menažo, je bila v dnu menažke luknja. Kdaj je delček mine priletel vanjo, sploh nisem opazil. Moralo je biti enkrat čez dan. Potem sem seveda dobil drugo posodo.«

»Morala med vojaki je bila različna. Eni so bili vneti, drugi obupani. Mene bi danes ne bilo, če ne bi enkrat orožja spustil in zbežal. Mitraljez mi je odpovedal. Če bi mi takrat deloval, bi ubil najmanj deset vojakov. Patron je bil rjast, pa se je zagozdil v cevi, te pa ni bilo časa menjati.«

»Na fronti si moral imeti res veliko sreče, da si preživel. Ker sem bil zadolžen za mitraljez, se nisem nikoli bojeval od blizu. So pa enkrat v naše strelske jarke vdrli Rusi. Bilo je to že proti koncu vojne. Ko so nas Rusi napadli, sem rekel: ‚Bežimo od tukaj.' Pustil sem mitraljez v grabnu in zbežal, pa še en Nemec je tekel za menoj. Midva sva ušla. Podoficir pa je ukazal, da ne smemo bežati. Drugi so ostali, midva pa sva vseeno zbežala. Vsi, ki so ostali v grabnu, so bili po napadu mrtvi. Potem mi je poročnik (Leutnant) grozil, da me bo ustrelil, ker sem mitraljez pustil v strelskem jarku. Hauptman, ki je po činu nad njim, pa je rekel: ‚Mitraljezov imamo dosti, fantov pa ni. Drug mitraljez mu daj, pa gremo nazaj tja pogledat.' Čez čas, ko je bilo tistega napada konec, so se Rusi umaknili. Ko smo prišli nazaj v strelske jarke, je moj mitraljez še vedno stal tam, kjer sem ga pustil. Potem sem lojtnatu dal nazaj mitraljez in vzel svojega. V strelskem jarku pa je bilo ogromno mrtvih, vse poklano, pomešani ruski in naši vojaki. Rusi so bili neusmiljeni in se niso na nič ozirali. Kmalu zatem so vdrli v Berlin. Ne vem, kdo je potem mrtve vojake pobiral. Verjetno sanitetna služba, ki je skrbela tudi za ranjence. Ker je bilo vse dobro organizirano, je bilo tudi to. Pri Kočarju, naših sosedih tukaj na Selu, sta dva fanta umrla v nemški vojski. Domači so potem dobili točen podatek, kje sta pokopana, lokacijo groba, verjetno od nemškega rdečega križa.«

»Nazadnje smo bili na fronti pri vasi Nowaki v Šleziji na Poljskem. Bilo je 7. maja 1945, ko je bilo vojne konec. Tisti dan so nam rekli, da gremo na nove položaje, ponoči pa smo izvedeli, da je vojne konec in smo že začeli stran metati stvari. A še ni

---

Prisilna mobilizacija v nemško vojsko med drugo svetovno vojno. Spomini Franca Kunstlja s Sela pri Vodicah

bilo čisto konec. Bežal sem, da bi ušel Rusom. Bilo nas je veliko, ki smo bežali pred Rusi, od civilistov do Hitlerjugenda. Pri begu so nam Rusi prekrižali pot, prišli so z avstrijske strani, pa so nas zajeli. Vzporedno s cesto je tekla ena reka. Dva mladinca sta zbežala v vodo, da bi jim ušla, pa so Rusi oba ustrelili. Nič se niso sekirali zaradi nas, ujetnikov. Bežati se ni smelo.«

V SOVJETSKEM UJETNIŠTVU IN POT DOMOV

V sovjetskem ujetništvu: Auschwitz – od 10. 5. do 27. 8. 1945 (110 dni)

Franc Kunstelj: *»Ujeli so nas 10. maja, po koncu vojne. Bilo nas je ogromno, ruskih ujetnikov. Kar nekaj časa smo hodili peš, potem pa so nas dali na vlak za v Auschwitz. Tam je bila dvojna ograja, na koncu ograje pa smo vstopali v taborišče. Prišli smo v prostor, kjer je stala miza. Nanjo smo morali oddati vse, kaj je bilo vrednega. Jaz sem imel tudi denar. V vasi Nowaki sem v eni hiši našel skrinjo denarja. Ker je bila velika inflacija, ta denar ni bil nič vreden. Za spomin pa sem vzel par komadov. Ko so ga Rusi opazili na kupu, so spraševali, čigav je, pa se nisem podal. Rekli so: ‚Nekdo je velik kapitalist, ker ima 20.000 mark.' Niso pa vedeli, da ta denar ni nič vreden, videli so le veliko številko na denarju.«*

»Ko smo vstopili v taborišče Auschwitz, je bilo vse razbito, uničeno. Tistih revežev, ki so bili med vojno tam zaprti, ni bilo več v taborišču. Ko so taborišče zavzeli Rusi, so podrli vse, kar so Nemci zgradili. Prej so imeli stranišča na izpiranje, pa so jih razbili. V barakah so imeli jetniki prej pograde, da so ležali na posteljah. Rusi so vse razbili, tako da smo morali ujetniki ležati na tleh. Sredi taborišča so skopali jarek in tja smo hodili opravljat potrebo. Bil je začetek poletja in lahko si je predstavljati, kako je to smrdelo. Da ne bi ležali na golih tleh, smo potrgali travo, jo posušili in znosili v barake, da bi spali na njej. Pa so nam Rusi to prepovedali. Morali smo jo znositi ven iz barak in zažgati, za kazen pa smo morali taborišče opleti do zadnje bilke trave, da je bila naokoli samo še gola zemlja. Tak je bil ruski režim.«

»Nemci so pred tem nameravali v bližini zgraditi neko tovarno, zato je bil tam ogromen kompleks železnih konstrukcij. Vse konstrukcije so bile šraufane (spojene z vijaki), ne varjene. Rusi so imeli tam par ljudi, ki so nas učili, kako se šraufa. So rekli: 'Eden šrauf drži, drug ga kroti.' To je bilo naše delo v ujetništvu. Ujetniki smo tisto železje demontirali, da so ga Rusi odpeljali v Rusijo. Celo železnico so potegnili do tja, ker so imeli širše tire, kot so bili tam pred tem. Menda so našli tudi načrte. Streho so potegnili direktno na ruske vagone, potem pa so vse skupaj odpeljali v Rusijo.«

»V taborišču smo stradali. Hrana je šla na eni strani noter, na drugi strani pa ven. V taborišče so jo vozili, ampak potem so jo oficirji usmerili po svoje, večinoma na črni trg. Kruh iz peči je šel direktno v vodo, da se je napil, da je bila teža, potem pa so ga dali nam jesti. Juha je bila iz vode, v kateri je plavalo nekaj pesinih rezancev. Ko sem prišel domov, sem tehtal 46 kilogramov, bil sem sama kost in koža.«

»Eni so obupovali. En Slovenec, blizu Žirov je bil doma, je samo jokal. Rekel je: 'Mi ne bomo nikoli prišli domov.' Pa sem mu rekel: 'Če smo rusko fronto preživeli, bomo tudi to.' Tako je tudi bilo. Ta iz Žirov je predlansko leto umrl. Po dobrih treh mesecih ujetništva, 27. avgusta 1945, so nas izpustili. Dobili smo odpustnico, tisti papir imam še danes nekje shranjen.«

Pot domov (v Jugoslavijo): Dunaj–Dunajsko Novo mesto–Šopron–Kotoriba: od 28. 8. do 5. 9. 1945 (9 dni)

Franc Kunstelj: *»Z vlakom smo se peljali do Dunaja, potem smo morali tam par dni počakati, da smo šli za Jugoslavijo. Nameravali smo iti na Koroško, pa je v Semmeringu (južno od Dunaja) prišel na vlak nek Rus in ukazal: ‚Jugoslavci, dol!' Rekli so, da bomo šli skozi Madžarsko v Beograd. Peljali smo se čez Dunajsko Novo mesto (Wiener Neustadt) na Madžarsko. Z nami pa je bil en Štajerec, ki mu je bila ta pot dobro poznana. Rekel je, da ne bomo šli v Beograd, ker bi se predolgo vozili domov. V Šopronu na Madžarskem smo zato zapustili vlak in prestopili na vlak, ki je vozil proti hrvaški meji. Prišli smo v Kotoribo na Hrvaškem, kjer so čez Muro zgradili nov most. Do tam smo potovali brez vsake straže. Tudi pretirano lačni nismo bili, saj je na poti do jugoslovanske meje za nas skrbel Rdeči križ. Že na Češkem, ko je vlak na železniških postajah počakal, so nam dali čaj in še kakšno reč za pod zob.«*

Pot domov (Jugoslavija): Kotoriba–Martijanci–Vižmarje: od 6. 9. do 8. 9. 1945 (3 dni)

Petega junija 1945 je bilo v Sloveniji na podlagi *Zakona o kaznovanju zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast* ustanovljeno Sodišče slovenske narodne časti. To je bilo posebno sodišče, ki je sodilo tistim, ki naj bi med vojno sodelovali z okupatorji. Procesi pred sodiščem narodne časti so bili del t. i. čiščenja po koncu druge svetovne vojne, ko je sodstvo postalo orodje komunistične partije za obračun z dejanskimi in pogosto samo domnevnimi nasprotniki. Vsem obsojenim je izreklo kazen izgube narodne časti. Izrekalo je tudi kazen prisilnega dela ter kazen zaplembe premoženja v korist države. Sodišče slovenske narodne časti je od 4. julija, ko so se začele javne razprave, do 24. avgusta 1945, ko je bilo ukinjeno, obsodilo najmanj 3025 ljudi. Senati so izrekli trajno izgubo narodne časti 171 obtoženim, na lahko prisilno delo so obsodili 889, na težko pa 346 oseb. Popolno zaplembo premoženja so izrekli v 219 primerih, delno pa 133 obtoženim. Senati so sodili predvsem večjim skupinam oseb, torej več obtoženim hkrati (Čoh Kladnik, 2020, str. 205).

Tretjega avgusta 1945 so sprejeli uredbo o amnestiji, v kateri so bili zajeti tudi prisilno mobilizirani vojaki nemške vojske. Ti so se po koncu vojne vračali iz različnih ujetniških taborišč še vse do sredine petdesetih let. Najprej so se morali zglasiti v repatriacijskem taborišču, kjer so bili zaslišani, po odpustu pa so se s t. i. objavo (dokumentom, ki je izkazoval njihov status) vrnili domov in se zglasili v krajevnih uradih. Status prisilnega mobiliziranca je bil po vojni odvisen od situacije v ožjem domačem okolju. Marsikje so jih obravnavali kot državljane drugega razreda, imeli so težave pri šolanju, zaposlitvi, pridobivanju bančnih posojil, vsaj do sedemdesetih let so jih tudi večkrat zasliševali (Kokalj Kočevar, 2017, str. 364).

Franc Kunstelj: *»Na jugoslovanski meji so prišli na vlak partizani s puškami in bajoneti. Ves čas smo hodili s tistim papirjem, ki smo ga dobili od Rusov v Auschwitzu. Povsod je bila straža. Imeli pa smo srečo, da nismo prej prišli v Jugoslavijo. Bratrancu od moje žene so na Koroškem rekli: ‚Ne hodi dol, dol jih pobijajo.' Če bi jaz le 14 dni prej prišel domov, je vprašanje, če bi bil danes še živ, ker so jih veliko pobili.«*

Da trditev Franca Kunstlja drži, je razvidno tudi iz literature. V Podrožco na Koroškem so po koncu vojne prihajali številni povratniki, od izgnancev, taboriščnikov do nemških prisilnih mobilizirancev. Kljub temu da jim je

partizanska straža zagotavljala, da se jim v domovini ne bo zgodilo nič hudega, ni bilo tako. Prisilne mobilizirance so zaprli v begunjske zapore, kjer so jih sramotili in stradali, za zapori pa so se pogosto slišali streli, ko so opravljali obsežnejše usmrtitve. Konec julija 1945 so begunjske zapore izpraznili, okoli 600 močno zastraženih zapornikov pa so vodili na železniško postajo Lesce-Bled, od koder so jih prepeljali v Kranj. Od tam so spet pešačili v Cerklje, kjer naj bi jih pod Krvavcem postrelili (kakor je kasneje povedal stražnik). Na srečo jih je dohitel vojaški džip, ki je kolono preusmeril proti Komendi in Mostam. Na poti jih je nekaj omagalo, ostali pa so proti večeru do konca izmučeni pripešačili do Kamnika, kjer so jih še 10 dni zadrževali v taborišču v Prašnikarjevem gradu, nakar so jim končno dali odpustnice. Nihče ni čakal na vlak, vsi so takoj zbežali domov (Presker, 1994, str. 131–135).

Franc Kunstelj: *»S hrvaško-madžarske meje so nas peljali v Martjance pri Moravskih Toplicah v Prekmurju. Tam so nas popisali in nekaj dni zadrževali ter zasliševali. 8. septembra 1945, ko smo dobili odpustnico, pa so nas spustili domov. Z vlakom smo se pripeljali v Vižmarje in še isti večer prispeli domov. Trije smo bili iz našega konca, Šuštarjev iz Vojskega, Ručigajev Albin iz Bukovice in jaz s Sela. Ko smo peš hodili po križišču železniške proge in ceste v Vižmarjah, se je na vozu z vpreženimi konji mimo pripeljal Špenkov ata s Sela. Rekel je: ‚Ali se greste peljat, fantje?' Tako sem se peljal z vozom vse do Sela. Sreča je bila, da nam ni bilo treba hoditi peš iz Vižmarij.«*

»Domov sem prišel zvečer istega dne. Sonce je ravno zahajalo. Brat Rudi, ki je pri kozolcu krave pasel, me še spoznal ni. Bil sem kosmat in suh, pa v nemški uniformi. Vso pot domov smo potovali v nemški uniformi. Doma sem takoj začel spet delati. Še tisto jesen sva z bivšim sodelavcem naredila streho na eni novi hiši. Bil je invalid, brez roke, pa je imel tako dobro protezo narejeno, da je kljub temu lahko v rokah držal kladivo.«

ŽIVLJENJE V POVOJNI JUGOSLAVIJI

Po vojni nekdanji nemški vojaki več let niso imeli državljanske pravice. Posebno težko je bilo za številne invalide, ki niso imeli urejenega statusa vojnega invalida. Že v petdesetih letih so se ustanavljale skupine nekdanjih mobilizirancev, ki so si medsebojno pomagale in iskale možnosti za priznanje. Država Jugoslavija jim ni bila naklonjena in je zavirala sodelovanje z Nemčijo ter onemogočala možnost, da bi dobili nemško rento ali pomoč. Šele leta 1991 je bilo ustanovljenih več društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko (Kokalj Kočevar, 2017, str. 365).

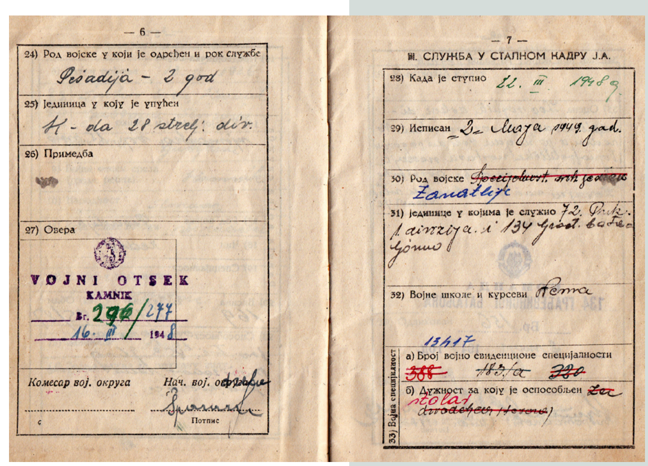

— 6 —

24) Род војске у који је одређен и рок службе
Pešadija – 2 god

25) Јединица у коју је упућен
K-da 28 strelj. div.

26) Примедба

27) Овера
VOJNI OTSEK
KAMNIK
Br. 296/277
16. III 1948

Комесар вој. округа
Нач. вој. одсека
Потпис

— 7 —

III. СЛУЖБА У СТАЛНОМ КАДРУ Ј.А.

28) Када је ступио 22. III 1948 g.

29) Исписан 2. Maja 1949. god.

30) Род војске ~~Specijalnost inžinjerije~~ Zanatlije

31) Јединице у којима је служио 72. Puk. 1. divizija i 134 građ. bataljon

32) Војне школе и курсеви Nema

33) Војна специјалност
а) Број војно евиденционе специјалности 13417 ~~388~~ 183/a ~~320~~
б) Дужност за коју је оспособљен ~~Zer~~ stolar

Iz *Vojne knjižice Jugoslovenske armije* je razvidno, da je bil Franc Kunstelj razporejen v pehoto 28. strelske divizije.

Franc Kunstelj: *»Ko sem se vrnil domov, nekaj časa nisem imel volilne pravice. Drugih nevšečnosti zaradi prisilne mobilizacije v nemško vojsko nisem imel. Bilo pa je zanimivo na prvih povojnih volitvah, ki so bile novembra 1945 v stavbi nekdanjega farovža v Šinkovem Turnu. Volišče sva morala stražiti s še enim prisilnim mobilizirancem, voliti pa nisva smela. Volilno pravico sem kmalu dobil nazaj, kasneje*

sem bil tudi občinski svetnik tukaj v Vodicah, pa še v Šentvidu, ko smo spadali pod Občino Šentvid.«

»Ker sem bil ves čas zaposlen pri privatniku, z zaposlitvijo nisem imel težav. Kredita pa si nisem upal vzeti, ker so moji predniki, en rod nazaj, zaradi zadolženosti zapravili grunt. Moja mama je do druge svetovne vojne zmogla odplačevati samo obresti. Po vojni pa je enega teleta prodala, pa je bilo vse plačano, ker je bil prejšnji denar tako razvrednoten.«

Služenje vojaškega roka v JLA: Negotin (Srbija), Han Pijesak (BIH) – od 22. 3. 1948 do 2. 5. 1949 (426 dni)

Franc Kunstelj: *»Kljub temu da sem bil med vojno ranjen in da mi je delček bombe za vedno ostal v pljučih, sem moral po vojni na služenje vojaškega roka. Priznali so mi 15 mesecev nemške vojske, niso pa mi upoštevali šestih mesecev, ki sem jih preživel v Arbeitsdienstu. Vojaščino sem tako služil 14 mesecev. Bil sem preveč natančen, ko sem povedal točno, koliko časa sem bil v Aarbeitdienst in koliko v nemški vojski. Ručigajev Albin pa je rekel, da je bil dve leti v nemški vojski, pa je bil potem samo pol leta v jugoslovanski vojski.«*

»Tudi v jugoslovanski vojski sem bil zadolžen za mitraljez. Imeli pa smo ruski mitraljez na vodno hlajenje, ki je bil precej slabši od nemškega. Cev je bilo potrebno 'dihtati', kar je bilo precej zamudno opravilo.«

»Obuko, usposabljanje sem opravil v Negotinu v Srbiji, na tromeji Jugoslavije z Romunijo in Bolgarijo. Ker sem bil v vojski ravno v času Informbiroja, je bila politična situacija v Jugoslaviji zelo napeta. Ni dosti manjkalo, da bi oficirji celo kasarno peljali čez mejo. Neko nedeljo, ko smo se ravno pripravljali na kosilo, je bil alarm, uzbuna. Samo naša četa, ki je kosilo že dobila, je kot posadka ostala v kasarni, vsi ostali so šli ven brez kosila. Nazaj so prišli povsem izmučeni šele naslednji dan.«

»Za vsak izhod iz kasarne je bilo potrebno prositi, kar je bilo drugače, kot v nemški vojski. Ker se mi je zdelo pod častjo prositi za izhod, v vsem času služenja vojaščine nisem bil v mestu. Po polovici leta smo zaključili obuko, mene pa so premestili v Han Pijesak v Bosno in Hercegovino. To je bilo zaprto območje s številnimi podzemnimi objekti, ki so bili stroga vojna tajnost. Tam sem opravljal tesarska in druga dela. Očitno so potrebovali sužnje oziroma zastonj delovno silo.«

»Enkrat so me poklicali v pisarno in vprašali, zakaj toliko pišem domov. Pa sem rekel: ‚Če ne smem, pa ne bom.' Potem pa nisem več pisal domov. Doma so se začeli spraševati, če sem sploh še živ. Morali so poizvedovati v kasarni, saj so me potem spet poklicali v pisarno in mi naročili: ‚Piši kuči.'«

PO OSAMOSVOJITVI SLOVENIJE

Leta 1991 sta bili v Celju in Kranju ustanovljeni društvi mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko, januarja 1995 pa še Društvo vojaških vojnih invalidov mobiliziranih Slovencev 1941–1945. Istega leta so se društva združila v Zvezo društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941–1945. V letih od 1992 do 1998 so izšli štirje zborniki s strokovnih posvetov o nemški mobilizaciji Slovencev v

drugi svetovni vojni, natisnjenih je bilo tudi več spominskih prispevkov in zgodovinskih raziskav. Novembra 1995 je bil sprejet *Zakon o žrtvah vojnega nasilja*, ki je prisilno mobilizirane v nemško vojsko tudi uradno priznal kot žrtve vojnega nasilja (*Zakon o žrtvah vojnega nasilja*, 1995). Prisilni mobiliziranci v nemško vojsko so bili prikrajšani za doživljenjsko mesečno rento, ki so jo prejemale druge žrtve. Šele leta 2009, po številnih pritožbah in pravnih postopkih Zveze društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941–1945, so spremenili *Zakon o žrtvah vojnega nasilja* tako, da so naslednje leto tudi prisilno mobilizirani dobili pravico doživljenjske rente (Klukovič, 2013, str. 44).

Franc Kunstelj: *»Ko je bilo leta 1991 v Kranju ustanovljeno društvo prisilno mobiliziranih v nemško vojsko, sem se včlanil v društvo. Na začetku so bili veliki zbori, npr. v Dragočajni, kamor je prišel tudi France Bučar in nam govoril. Bilo nas je nekaj tisoč udeležencev. Sedaj pa imamo vsak drugi petek v juniju mašo na Brezjah, a nas je vedno manj. Letos je bil na Brezjah poleg mene le še eden prisilni mobiliziranec v nemško vojsko. Sva med redkimi, ki so še živi.«*

»Društvo se je sprva borilo za priznanje invalidnine tistim, ki so v nemški vojski postali invalidi. Eni so iz Nemčije dobivali invalidnino, posebno tisti, ki so bili ranjeni in so se pravi čas prijavili. Zgleda, da je bilo na začetku to dosti enostavno. Ko sem izvedel, kako to gre, in ko sem uspel dobiti zdravniško spričevalo, to ni več zadostovalo. Šel sem v Gradec na zdravniški pregled. Ko sem videl dohtarja, sem takoj vedel, da ne bo nič iz tega. Zdravnik je bil star in bolan Rus. Res ni bilo nič, tako da od nemške države nisem dobil nobene odškodnine. Mislim pa, da se nam sedaj plačuje obvezno zdravstveno zavarovanje, pri pokojnini pa dobivamo tudi rento. Ta znaša 2 evra za mesec nemške vojske. Pri meni to znese 50 evrov na mesec.«

Vojna je spremenila vsakega izmed prisilnih mobilizirancev v nemško vojsko. Preživeli so prinesli domov travmatične izkušnje, ki so jih zaznamovale, čeprav so bili srečni že samo zato, da so med vojno ostali živi.

Franc Kunstelj: *»Jaz pravim, da je vojna ena velika neumnost. Po nepotrebnem prinaša trpljenje in smrt mnogih, ki nimajo nič z njo.«*

»Čeprav sem upravljal z enim od najsmrtonosnejših ročnih orožij, pa mislim, da nisem nikogar ustrelil. Z mitraljezom sem vedno namerno streljal pred ali nad napadalce, tako da so se ti ustrašili že glasu, ki ga je mitraljez dal od sebe, in se umaknili.«

SKLEP

Povod za pričujoči prispevek so bili spomini Franca Kunstlja s Sela pri Vodicah, ki je bil kot 17-letni fant 1. avgusta 1943 prisilno mobiliziran v nemško vojsko. Njegovo pričevanje doslej še ni bilo zapisano in objavljeno, zato ta zapis predstavlja toliko večjo vrednost. Njegovo življenje v vojnem in povojnem času je odraz zgodovinskih okoliščin, ki jih v prispevku na kratko predstavlja uporabljena literatura.

Zaradi prisilne mobilizacije v nemško vojsko je bil Franc Kunstelj od doma dve leti in 39 dni. Njegova vojna usoda je bila z njim milostna, saj pogosto omenja, kakšno srečo je imel: da je bil ranjen in mu ni bilo treba iti na fronto, da je imel na usposabljanju dobrega komandirja, ki vojakov ni pošiljal v slabo vreme in jim

je dovolil celo petje slovenskih pesmi, da ni bil na fronti v zimskem času itd. Na fronti je bil pogosto izpostavljen smrti, npr. ko mu je odpovedal mitraljez, ko sta se s sovojakom hotela predati Sovjetom, ti pa so proti njima vrgli bombo, ko so v strelske jarke vdrli Rusi in je zapustil mitraljez ter zbežal, ko so padale mine in so mu drobci teh prebili čelado in menažko itd. Poleg tega, da so vojaki potrebovali srečo, da so preživeli, je bilo pomembno tudi, da so se znali pravočasno umakniti, če je bil položaj brezizhoden. Tako zasledimo, da v nekem primeru ni upošteval ukaza podoficirja, ki je vojakom prepovedal beg, ter si s tem rešil življenje. Vsi preostali, ki so v tisti bitki s Sovjeti podoficirja ubogali, so v strelskih jarkih tudi umrli. Njegov uporniški duh se je kazal tudi v tem, da ni hotel ubijati, ampak je z mitraljezom meril pred ali nad napadalce.

Poleg dogajanja na vzhodni fronti na Poljskem nam pripovedi Franca Kunstlja odstirajo dogajanje v obvezni nemški državni službi, na usposabljanju v vojašnicah v Nikolsburgu na Češkem in v Linzu v Avstriji, v več bolnicah, kjer se je zdravil, in o preživljanju dopusta, ki ga je preživel enkrat kar v vojašnici, drugič pa na smučarskem tečaju. Prav posebna pa je pripoved o razmerah v sovjetskem ujetništvu v nekdanjem zloglasnem taborišču Auschwitz, kjer so kot sovjetski ujetniki trpeli veliko lakoto in živeli v zelo slabih higienskih in bivalnih razmerah.

Povojna komunistična oblast v Jugoslaviji mu na srečo ni povzročila prevelikih krivic. Prva povojna leta se ni smel udeleževati volitev, drugih posebnih težav pa zaradi prisilne mobilizacije ni imel. Služenje vojaškega roka v Jugoslovanski armadi so mu zaradi nemške vojske zmanjšali na 14 mesecev. Po letu 1991 je dobil nekaj zadoščenja z vključitvijo v kranjsko društvo mobiliziranih v nemško vojsko, po letu 1995 z *Zakonom o žrtvah vojnega nasilja* pa tudi priznanje, da je bil žrtev vojnega nasilja.

Prisilna mobilizacija v nemško vojsko med drugo svetovno vojno. Spomini Franca Kunstlja s Sela pri Vodicah

VIRI IN LITERATURA

USTNI VIR IN OSEBNI ARHIV

Franc Kunstelj, roj. 13. 6. 1926, Selo pri Vodicah (pogovora 3. in 27. 7. 2023).
Soldbuch, zugleisch personalausweis, nr. 13, für grendier Franz Kunstel, Gren. Ausb.-Bil. I/132, Nikolsburg, 22. 4. 1944. (Hrani: Franc Kunstelj, Selo pri Vodicah.)
Vojna knjižica, Kunstelj Franc, Vojni otsek Kamnik, br. 296/277, Kamnik, 16. 3. 1948. (Hrani: Franc Kunstelj, Selo pri Vodicah.)
Fotografije iz osebnega arhiva Franca Kunstlja.

LITERATURA

Auersperger, A. (2013). Še enkrat o selitvi volksdeutscherjev med II. svetovno vojno. *Arhivi, glasilo Arhivskega društva in Arhivov Slovenije,* 36 (2), str. 237–257. Pridobljeno s *http://www.arhivsko--drustvo.si/wp-content/uploads/Arhivi_p/Arhivi_2013-2.pdf*

Čoh Kladnik, M. (2020). *»Narod sodi«: Sodišče slovenske narodne časti*. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo.

Deželak Barič, V. (2014). Smrtne žrtve druge svetovne vojne in zaradi nje na Slovenskem. V: Troha, N. (ur.), *Nasilje vojnih in povojnih dni*. Zbirka Vpogledi, 8. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, str. 11–46. Pridobljeno s *https://www.sistory.si/11686/file25674*

Dežman, J. (1992). »Strammgliedrig, Heldenaeugig, tatendurstig«. V: *Nemška mobilizacija Slovencev v 2. svetovni vojni 1942–1945*. Celje: Društvo mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941–1945, Maribor: Muzej narodne osvoboditve, str. 101–114.

Dežman, J., (ur.) (1999). *Mobilizacija Gorenjcev v nemško vojsko 1943–1945*. V: *Gorenjski kraji in ljudje* XI. Kranj: Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko, str. 43–45.

Dežman, J. (2001). Niso se predali, Preživetvena trma gorenjske generacije 1916–1926. V: *Nemška mobilizacija v 2. svetovni vojni*. Celje: Zveza društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941–1945, str. 155–541.

Dežman, J. (2007). Prisilno mobilizirani. V: *Rojstvo Slovenije*. Ljubljana: Muzej novejše zgodovine Slovenije, str. 105.

Dežman, J. (2020). Novi časi za Gorenjce in Korošce generacije 1916–1926. V: *Po sili vojak II – Prisilno mobilizirani Gorenjci in Koroški v nemško vojsko 1943–1945*. Kranj: Gorenjski muzej, str. 166–205.

Enciklopedija Slovenije. Peta knjiga, geslo Kari/Krei. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1991.

Kavčič, I. (2019). V Berlin po slovenska imena. *Gorenjski Glas,* 27. november 2019*, GG Plus*. Pridobljeno s *https://www.gorenjskiglas.si/article/20191127/C/191129819/1039*

Klukovič, T. (2013). *Prisilne mobilizacije v Sloveniji v času 2. svetovne vojne – primerjava med nemško in partizansko vojsko*. [Magistrsko delo]. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Kokalj Kočevar, M. (2017). *Mobiliziranci v nemško vojsko z Gorenjske v letih 1943–45.* Zbirka Razpoznavanja 32. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino. Pridobljeno s *https://www.sistory.si/cdn/publikacije/43001-44000/43080/32_razpoznavanja_splet.pdf*

Presker, A. (1994). Prevare in poboji. V: *Nemška mobilizacija Slovencev v 2. svetovni vojni 1942–1945*. Celje: Društvo mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941–1945. Maribor: Muzej narodne osvoboditve, str. 131–135.

Rihter, A. (1991). Po sili vojak. *Prispevki za novejšo zgodovino*, XXXI (2). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, str. 259–261. Pridobljeno s *https://www.sistory.si/11686/2268#page=104*

Zakon o žrtvah vojnega nasilja /ZZVN/ (1995). *Uradni list RS*, št. 63/95 (6. 11. *1995*), št. 159/21 (1. 10. 2021). Pridobljeno s *http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO962*

Žibert, A. (1994). Vojaki po sili – zakaj? Odkrivajmo zaveso naše zgodovine. V: *Nemška mobilizacija Slovencev v 2. svetovni vojni 1942–1945*. Celje: Društvo mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941–1945. Maribor: Muzej narodne osvoboditve, str. 69–102.

Žnidarič, M. (2001). Nemška mobilizacija na slovenskem Štajerskem 1942–1945. V: *Nemška mobilizacija v 2. svetovni vojni*. Celje: Zveza društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941–1945, str. 7–154.

Metka Koder, Osnovna šola Trnovo

TRST – PROSTORI MEJE – RAZISKOVANJE *'IN SITU'* Z UPORABO ELEMENTOV FORMATIVNEGA SPREMLJANJA

Metka Koder, Trnovo Primary School

TRIESTE – BORDER SPACES – RESEARCH *IN SITU* USING FORMATIVE ASSESSMENT ELEMENTS

IZVLEČEK

Gremo v Trst. V svetovljansko mesto s pridihom Sredozemlja, da bomo znali razpoznati njegov položaj v srednjeevropskem prostoru nekoč in danes. Dvajsetega aprila 2023 smo pionirsko načrtovano strokovno ekskurzijo, zunaj meja Slovenije, tudi nadvse uspešno izpeljali. Z devetošolci, ki so si izbrali izbirni predmet *Oblika in slog*, s sedmošolkama, obiskovalkama dodatnih ur zgodovine, ter z učenci, ki sodelujejo pri kulturno-umetniških vsebinah, ki jih uprizarjamo na naši šoli, smo s pripravami na ekskurzijo začeli septembra 2022. Za sodelovanje smo uspeli pridobiti strokovnjaka, ki ima v poznavanju prostora dolgoletne, bogate izkušnje ter nam je z različnih zornih kotov resnično oplemenitil naš pogled na prostor. Tržaška obzorja, tudi podzemna, nam je namreč pomagal širiti gospod Franc Malečkar, odličen poznavalec prostora meje.

Ključne besede: formativno spremljanje, zgodovina Trsta, učenci kot sooblikovalci učnega procesa, kultura na pomolu, doživeta izkušnja

ABSTRACT

Let us go to Trieste. To a cosmopolitan city with a hint of the Mediterranean, so we can identify its position in the Central European area in the past and present. We successfully carried out the pioneer field trip beyond the borders of Slovenia on 20 April 2023. Preparations for the field trip began in September 2022 with ninth graders who had chosen the elective subject *Form and Style*, with two seventh graders who were attending extra history lessons, and with pupils participating in the cultural and artistic performances staged at our school. We were able to get an expert to work with us; someone who has spent years learning about this area, and who has truly enriched our views of space from various angles. The expert who has broadened our Trieste horizons, including the underground ones, is Mr Franc Malečkar, a connoisseur of the border space.

Keywords: formative assessment, history of Trieste, pupils as co-shapers of the learning process, culture at the pier, lived experience

UVOD

Dve leti je zorela ideja, da učenci spoznajo tudi prostore ob meji, ki so z vidika zorenja in oblikovanja slovenskega naroda in prostora ter razumevanja omenjenega procesnega dogajanja izjemno pomembni.

V prvem tednu septembra 2022 so bile na uvodne strani v zvezke učencev pod črno-beli fotografiji epohalnega ustvarjalca, tržaškega pisatelja Borisa Pahorja, zapisane besede iz romana *Nekropola: »Nastopila bo, se mi zdi, dolga doba, ko se bo človeštvo razšlo in si spet poiskalo zelenja in gozdov in rek; in takrat bo v miru in tišini obračunalo z vsemi preteklimi zablodami.«* (Pahor, 2008, str. 215)

Boris Pahor leta 2013
(Vir: ©Claude Truong-Ngoc/Wikimedia Commons.)

ZAKAJ TRST – CILJ IN NAMEN Z VSEBINO

Z učenci smo analizirali dve črno-beli fotografiji, s katerih v svet zre Boris Pahor, interniranec, in Boris Pahor, človek v elegantni obleki, ki je preživel vsa trpljenja prejšnjega stoletja. Boris Pahor, zgled nam vsem v ljubezni do slovenstva, slovenskega jezika in v ljubezni do narave, k njej naj se zateka in od nje naj se človek uči. Zaradi njega smo izvedli strokovno ekskurzijo v Trst.

Prvotno je bila ekskurzija namenjena temu, da učenci krepijo lastno narodno zavest, ponos, pripadnost bogati, napredni tradiciji slovenskega vsestranskega razvoja v obmejnem prostoru s poudarkom na mestu Trst. Namen je tudi bil, da se učenci zavejo pomena pravice do nemotene uporabe maternega jezika ter pomena njegovega negovanja. Izkušnjo zasmehovanja maternega jezika in slovenskega porekla so kmalu po prvi svetovni vojni še kako občutili Slovenci, živeči v prostoru ob meji, začenši z brutalnim požigom narodove svetinje, ko je 13. julija 1920 zagorel Narodni dom v Trstu.

Grad Socerb.
(Foto: Učenci Osnovne šole Trnovo.)

Pri predmetu *Oblika in slog*, med urami združevanja zgodovine in umetnosti, smo z učenci veliko časa posvetili preučevanju življenja in dela arhitekta Maksa Fabianija, priljubljenega svetovalca leta 1914 v Sarajevu ustreljenega prestolonaslednika Franca Ferdinanda. Maks Fabiani je Trst v času avstro-ogrske monarhije ozaljšal s prepoznavnimi elementi secesije in njegova, za Slovence z emocijami prepojena stavba Narodnega doma v spomin še vedno prikliče najprej besedi požig in fašizem. Seznanili smo se s pojmom *‚Srednja Evropa'*. Naš namen pa je bil, da ta pojem, ki se je uveljavil v 19. stoletju v času Avstro-Ogrske, prek dejavne izkušnje spoznavanja obmorskega mesta Trst, tudi zadihamo.

Poleg Maksa Fabianija smo se pogovarjali tudi o ženski problematiki časa, ki je zaznamovala obdobje druge polovice 19. stoletja in 20. stoletje. Ženske s tržaškega obrobja, predvsem pa z Goriške, so v tem času reševale socialno stisko domačega okolja in se zaposlile kot pomoč pri domačih opravilih na razkošnih domovih evropskih in egipčanskih (koptskih) družin v Egiptu, največ jih je bilo v Aleksandriji, zato jih imenujemo aleksandrinke. Bile so dojilje, varuške, hišne pomočnice.

Med šolskim letom so se učenci obširneje seznanili z zgodovinskim, družbeno-ekonomskim, političnim, kulturnim in geografskim orisom obmejnega prostora. Ob vsem pridobljenem predznanju jim je bila pred odhodom v Trst namenjena vloga sooblikovalcev programske vsebine. Zaupanje so izpolnili v celoti.

Delovni program, ki smo ga skoraj v celoti izpeljali 20. aprila 2023, je obsegal:

- Razgledni postanek za opazovanje Tržaškega zaliva ob gradu Socerb, kjer nas je pričakal gospod Franc Malečkar, izkušen speleolog in jamar, ter nas ob opazovanju okolice seznanil z okoljsko problematiko, kot je pomanjkanje pitne vode. Nato je sledil ogled Svete jame z značilnostmi kraškega podzemlja, po kateri nas je prav tako vodil gospod Franc Malečkar.

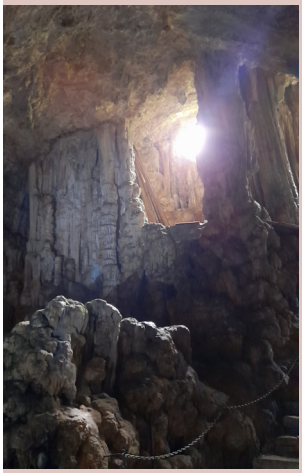

Sveta jama.
(Foto: Učenci Osnovne šole Trnovo.)

- V podzemnem muzeju Kleine Berlin v Trstu smo spoznavali šolstvo pod fašizmom in življenje med bombardiranjem v času druge svetovne vojne.
- Obiskali smo Ljudski vrt, edini spomenik slovenskemu ustvarjalcu, Srečku Kosovelu, ki sicer ni ustvarjal v Trstu, je pa Trst kot otrok večkrat obiskal, požig Narodnega doma pa se ga je močno dotaknil.
- Sledili so ogled Narodnega doma ob Terezijanski četrti, Velikega kanala in Borznega trga.
- Na Velikem trgu smo si privoščili počitek in kosilo.
- Hiše, kjer so bila napisana prva slovenska pisma, rimskega gledališča in vzpona do stolnice sv. Justa mimo palače škofa Bonoma, kjer se je izobraževal Primož Trubar, pa si zaradi časovne stiske nismo uspeli ogledati.
- Program smo sklenili s *‚Kulturo na pomolu San Carlo‘*, v okviru katere so učenci v vetru ob morju subtilno izvedli kratek kulturni program.

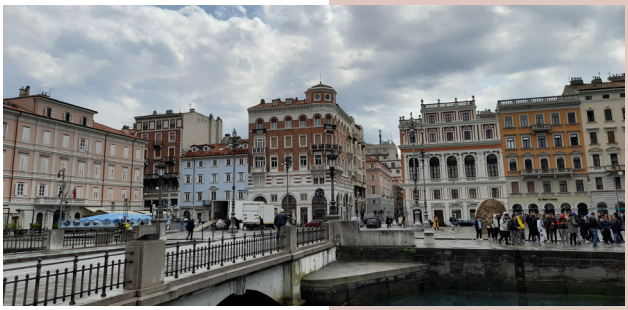

Rusi most v Trstu.
(Foto: Učenci Osnovne šole Trnovo.)

Oberdankov trg, Trst.
(Foto: Učenci Osnovne šole Trnovo.)

KAKO – NAČRT S KRITERIJI USPEŠNOSTI IN K ČEMU STREMIMO – KAJ BODO NAŠI DOKAZI UČENJA

Z učenci smo sooblikovali načrt spremljanja in preverjanja znanja s kriteriji uspešnosti ter načrtovali dokaze znanja. Stremeli smo k temu, da učenci dejavno raziskujejo obmejno okolje, zapisujejo svoja opažanja ter fotografsko dokumentirajo ključne elemente razvoja in prepoznavnosti Trsta, da pripravijo kratek kulturni program, kot povzetek celote pa zrežirajo in zmontirajo vtise v kratek izobraževalni videofilm. Izpostavili smo naslednje dokaze učenja z elementi kriterijev uspešnosti:

- samostojno predhodno načrtovanje namenov raziskovanja in njihov zapis v zvezek (predhodno smo jih pregledali in se po izvedbi dneva v Trstu o njihovi izpolnitvi tudi pogovorili);
- samostojna in pravočasna priprava delovnega gradiva, ki je služilo pripravi na izvedbo kratkega kulturnega programa na tržaškem pomolu San Carlo (žalostni pomol, kot ga je označil Boris Pahor, s pomola so pa so z ladjami v velikem številu odhajale aleksandrinke v Egipt);
- kakovostna priprava fotografskih utrinkov za objavo na šolski spletni strani;
- zapisovanje novih spoznanj in njihovo oblikovanje v učno gradivo, ki bi lahko bilo v pomoč tudi bodočim učencem, ki bi se odločili za strokovno ekskurzijo v Trst (učenci za učence, a se ob začetni vnemi žal ni uresničilo);
- zavzeta priprava na izvedbo kulturnega programa (pripravljeno vsebino

smo pregledali in vadili pred dnevom odhoda v Trst).

Kot je razvidno iz zapisanega, so dokazi doseženega znanja temeljili na izdelanih in objavljenih fotografijah na šolski spletni strani, na izpeljanem *‚vetrovnem‘* kulturnem programu ter na videofilmu. Videofilm je izjemna učenka v času po uresničeni enodnevni ekskurziji pripravila samostojno. Objavljen je na šolski spletni strani in na spletni strani Video Arnes pod kategorijo *Izobraževanje* na povezavi *https://video.arnes.si/watch/kg9wqk1392wk.*

Veliki trg, Trg enotnosti Italije, glavni trg mesta Trst.
(Foto: Učenci Osnovne šole Trnovo.)

Priprava delovnega gradiva je vsebovala pregled in izbor del ustvarjalcev, ki so bodisi ustvarjali v Trstu ali pa so bili z njim povezani. Učenke in učenci so izbrali dela Borisa Pahorja, Dragotina Ketteja ter Srečka Kosovela ter se po pregledani literaturi odločili za lasten nabor proze in poezije (vsako izbrano delo so predstavili s tremi citati, odlomki ali pesmimi). V gradivo so bile vključene tudi aleksandrinke, ki smo se jim poklonili z besedo *‚na molu‘* San Carlo, kot ga je v svoji pesmi, objavljeni leta 1900, poimenoval slovenski pesnik Dragotin Kette.

Na pomolu San Carlo, arhitekturna pročelja časa.
(Foto: Učenci Osnovne šole Trnovo.)

NOVA ZNANJA, NOVA SPOZNANJA

Raziskovalni dan nas je napolnil in obogatil z mnogimi drobnimi spominskimi utrinki, ki smo jih z učenkami in učenci ponotranjili z zapisom po vrstnem redu ogledov po končani ekskurziji v učilnici. Zapise smo strnili v največkrat ponavljane navedbe po izboru učenk in učencev:

- Socerb, Tržaški zaliv, Sveta jama, šparglji. Navdušujoč pogled na zaliv z gradu Socerb nas je kar prikoval na kamnito razgledišče. Nič kaj navdušujoče pa niso stavbe, ki nam jih je gospod Malečkar predstavil kot ekološko sporne in nevarne: železarna, sežigalnica odpadkov in deponija nafte. Od gradu po poti skozi gozdič smo dospeli do jame. V temi jame nam je strokovnjak s področja speleologije osvetljeval značilne kraške jamske pojave: stalagmite, stalaktite, stebre. Jamski zrak je nekaterim izjemno prijal, »*Lahko bi živel v prazgodovini,*« je bil komentar enega izmed učencev. V spomin so si vtisnili še šparglje, ki jih je nabral učenec in jih v šopku poklonil učiteljici za večerjo. Spomin z okusom po divjih špargljih.
- Kleine Berlin, muzej v nekdanjem zaklonišču tržaškega podzemlja. Zgrajeno pred drugo svetovno vojno, uporabljeno kot protiletalsko zaklonišče med vojno. Po letu 1943 so ga uporabljali Nemci. Vodja tamkajšnje policije in esesovcev, vodja eksekucij v tržaški Rižarni, Odilo Globočnik, je dal zaklonišče preurediti sebi v prid tako, da je bil en rov povezan neposredno z njegovo vilo na hribu nad zakloniščem. Celo za naciste nemogoči Odilo

Globočnik, vojni zločinec slovenskega rodu, se je po vojni nekaj časa skrival, na koncu pa si je sodil sam. Večini tržaškega prebivalstva je bil za zasilno bivanje v rovih na voljo prostor na lesenih klopeh. Toaleta je bil odmaknjen, za lažje izplakovanje v odtočni jašek rahlo nagnjen betonski predel. V rovih je delovala ambulanta. Za šoloobvezne otroke so organizirali pouk, prilagojen za namene poveličevanja fašistične ideologije. Obupno zatohlo in nič kaj prijetno ozračje, za razliko od prvega podzemlja, Svete jame. Vonj po vojni se je zažrl v stene in tla.

- Narodni dom, žrtve. Zagorel je Narodni dom v julijskem poletju 1920. Sovraštvo je prižgalo iskro in ognjeni zublji so ustvarili grmado v pristanu, kot se je o dejanju protislovenskega gneva izrazil Boris Pahor v istoimenski zbirki novel. Njegove besede iz odlomka dela smo prebrali na pomolu San Carlo: »*A takrat ni bilo večera, in videti je bilo, da niti noči ne bo, kajti nad hišami je bilo nebo rdeče, kot da je polito s krvjo. In zrak je dišal po dimu. Ali gori v luki parnik? So se vneli hangarji? Gorijo vagoni lesa? Bo ves Trst zgorel?*« (Pahor, 2017, str. 15)

V delu stavbe, ki jo je arhitekturno zasnoval Maks Fabiani, je bil tudi hotel Balkan. Med požarom so ljudje bežali iz stavbe. Mož in žena, Hugo in Pavla Roblek, sta skočila skozi okno tretjega nadstropja. Pavla je hude poškodbe preživela, znani lekarnar in borec za severno mejo, Radovljičan Hugo Roblek, pa ne. Njemu v spomin se zdaj imenuje Roblekov dom pod Begunjščico. Gorski svet ne razdvaja, narava ne ločuje, tako kot to počno ideologije.

- »*Ravno v vrsti kot hiše v Trsti.*« Dobili smo razlago na licu mesta, *‚in situ‘,* na ploščadi sredi terezijanske četrti, obdani z imenitnimi palačami iz časa habsburške monarhije. Po urbanističnih načrtih svetovalcev vladarice Marije Terezije, po kateri je četrt dobila ime, se ulice sekajo pravokotno, kar

Narodni dom v plamenih.
(Vir: Wikipedija.)

še vedno daje vtis urejenosti, poravnanosti, čistine.[1]

- Veliki kanal. Kako lepo se tu odpre okno v svet, kar je Trst svoj čas tudi bil. Kanal je služil kot pristanišče za vplutje ladij v mesto. V opornem stebru Rusega mostu, ki se pne čez kanal, je lepo vidna oznaka 0,0 m n. m., oznaka za določitev nadmorske višine, po njej so določeni slovenski zemljevidi.
- »*Ne boš ti mene z uro pretental*«, Borzni trg. In res, na pročelju borzne palače je sončna ura, ki meri točni čas. Na trgu so učenci prepoznali Fabianijevo stavbo, bledozeleno secesijsko palačo Bartoli, ozaljšano z listnim okrasjem.
- Najboljša kepica sladoleda za 1,80 evra. Najboljši del dneva. Za spomin. Tako ga je občutil eden izmed mladih raziskovalcev. Res odličen sladoled smo si privoščili v slaščičarnici Gangemi na vogalu, s tradicijo iz leta 1907.
- Sklepno dejanje. Posedli smo na pomolu San Carlo (danes Audace – obakrat poimenovan po bojnih ladjah dveh oblasti, avstro-ogrske in pozneje italijanske), opazovali smo, kako se časi menjajo in z njimi oblast. Arhitektura, s pomola lepo vidna, kaže na pročelje habsburške moči, na Napoleonovo kratko epizodo štirih let Ilirskih provinc, na nič kaj estetsko opečnato brutalno fasado fašizma pod diktatorjevo roko. Burjasti veter je izmenjaje prepihal naša nova doživetja, mestoma je izpihal mlade glasove kulture, a je bilo vseeno lepo. Kosovel, Kette, Pahor, izkušnja aleksandrink. Tako spontano, čeprav načrtovano, s prebiranjem nabranih besed, se je končal naš dan. Svežina mladosti, navdihujoča nadobudnost. Oboje so učenke in učenci vtisnili v spomin pomola mesta ob morju.

DOMA, V UČILNICI – POVRATNA INFORMACIJA, SAMOVREDNOTENJE IN MEDVRSTNIŠKO VREDNOTENJE, SUMATIVNO OCENJEVANJE

V tednu po prihodu iz Trsta, še bolj poglobljeno pa po prvomajskih praznikih, smo opravili pregled opravljenega dela v obliki okrogle mize znanja. Vsakdo je preletel svoj načrt, svoje zapisane cilje, namene, kriterije, pridobljene dokaze. Presodil je, kaj je bilo od načrtovanega uresničeno in kaj ne, kako bi se ocenili. Sledili so vtisi in povzetek učiteljice, učenci so prejeli povratno informacijo učiteljice o doseženih ciljih. Učence sem pohvalila za njihov angažma in povedala, da bi kazalo ekskurzijo vsekakor še kdaj ponoviti z bodočimi učenci. Ponosna sem bila na njihovo dejavno raziskovalno vnemo. Resno so pristopili k prevetritvi svojega popotovanja k novim znanjem in se realno ovrednotili. V naslednjih vrsticah so podane njihove ugotovitve o izpolnitvi posameznih elementov formativnega spremljanja, ki so jih oblikovali sami.

Uresničeni cilji in nameni učenja:

- Trst sem si ogledal. Prav tako sem spoznal za Slovence pomembne stavbe in ozemlje, ki so pomembno vplivali na razvoj slovenske kulture in države.
- Cilj je bil uresničen. Spoznala sem več kot le mesto Trst in izvedela precej ne le o slovenski, temveč tudi o italijanski kulturi.

1 Trst je bil pod oblastjo Habsburžanov neprekinjeno od leta 1382 do 1809, ko ga je začasno zasedel Napoleon. Po koncu Napoleonovih Ilirskih provinc je leta 1813 znova prišel pod oblast Habsburžanov. Po podpisu Rapalske pogodbe pa je dokončno pripadel takratni Kraljevini Italiji.

- Bil sem v Trstu, ne da bi prekršil kako nujno pravilo. Obnašal sem se solidno. Veliko sem se naučil, stvari, ki so za nas pomembne in bi pohvalil vodiča Francija (zelo smešen in poln človek) ter našo mentorico, da je imela voljo in nas peljala v Trst. Prvič sem bil v tujini, odkar sem na šoli.
- Spoznal sem obdobje od antike do konca druge svetovne vojne ter življenje Slovencev v Trstu med fašističnim obdobjem.
- Primerno sem se obnašal, sodeloval, pripravil svoje gradivo, poslušal razlago in si zapisoval. Zdi se mi, da sem dosegel skoraj vse, kar sem hotel doseči.
- Moj cilj je bil videti znamenitosti Trsta, in to sem tudi izpolnila. Videla sem prostore, kjer so ustvarjali za slovenski narod pomembni ljudje. Spoznavala sem, kako je biti zamejski Slovenec.
- Izvedela sem vse, kar sem hotela. Poleg tega sem se kulturno obnašala, lepo sem poslušala vodiča in ga nisem motila, ko je govoril.
- Spoznal sem Trst, njegovo kulturo in arhitekturo. Laže razumem položaj Slovencev v Trstu skozi zgodovino, njihov status in kulturo.

Kultura na pomolu, moj prispevek. Moj spomin:

- Za kulturni program sem pripravil nekaj misli o aleksandrinkah, ki so prav s tistega pomola, kjer smo imeli kulturni program, odhajale v Aleksandrijo, obljubljeno deželo. V spominu mi je najbolj ostalo zelo zanimivo podajanje znanja s strani našega vodiča.
- Za kulturo na pomolu sem si izbrala misli Borisa Pahorja in ga lepo počastila.
- Za kulturo na pomolu sem si izbral citat iz knjige o aleksandrinkah, ki takrat moškim niso bile enakovredno obravnavane. V spominu mi je najbolj ostal zelo dober sladoled.
- V kulturnem programu na pomolu San Carlo sem predstavil prvo kitico pesmi Dragotina Ketteja *Na molu San Carlo.* Zapomnil si bom, kako Natan nabira šparglje, in razgled na Trst na začetku izleta.
- Na pomolu San Carlo sem povedala nekaj iz knjige *Nekropola* Borisa Pahorja.
- Na pomolu sva s sošolko lepo ubesedili poezijo Srečka Kosovela.
- V kulturnem programu sem sodeloval z besedilom Borisa Pahorja iz dela *Grmada v pristanu.*

Izpolnjeni kriteriji. Moja ocena:

- Večina učenk in učencev je zadostila svojim vnaprej postavljenim kriterijem glede zbiranja in priprave gradiva, spoštljivega sodelovanja med razlago, izvedbe kulturnega programa, izvirnosti, kulture obnašanja. Trije učenci so kriterije delno izpolnili (dva nista zbrala svojega gradiva, sta si pa vse zapomnila, ena učenka pa si ni zapomnila vsega). Posnet je bil izobraževalni videofilm za učence Osnovne šole Trnovo in objavljen na šolski spletni strani.
- Od 21 učencev so se večinoma vsi ustrezno ocenili z oceno odlično ali s prav dobro, v enaki meri tudi dva z dobro oceno.

SKLEP

Vsekakor bomo nadaljevali. Za tovrstna raziskovanja malce drugače se kot učiteljica še posebej zavzemam. Znanje se plemeniti tudi na nezavedni ravni in se učvrsti trajneje. Spodbuja se učenje drug od drugega. Zaupanje aktivne vloge mlademu človeku vodi v zavedanje lastnih sposobnosti, vodi v samozaupanje, prežema s ponosom in zadovoljstvom.

Naj se ob koncu zahvalim ravnateljici mag. Đulijani Juričić za vso dobronamerno podporo, ki sem je bila deležna pri izpeljavi raziskovalnega dne. Zahvala velja navdušujočemu Francu Malečkarju, poznavalcu obmejnega prostora *‚par excellence‘*.

Kultura na pomolu.
(Foto: Učenci Osnovne šole Trnovo.)

VIRI IN LITERATURA

Franc Malečkar. Pridobljeno s *https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/maleckar-franc/*
Kacin Wohinz, M. (1972). *Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918–1921*. Maribor: Obzorja.
Kette, D. (2013). *Poezije*. Maribor: Obzorja.
Kosovel, S. (2013). *Zbrane pesmi*. Ljubljana: Beletrina.
Maks Fabiani. Pridobljeno s *https://sl.wikipedia.org/wiki/Maks_Fabiani*
Maks Fabiani. Pridobljeno s *https://www.visitstanjel.si/posebne-zgodbe/maks-fabiani/*
Maks Fabiani. Pridobljeno s *https://dutovlje.si/maks-fabiani-vizionar-20-stoletja/*
Nanut, M. (2014). *Aleksandrinke*. Nova Gorica: Goriški muzej Kromberk.
Pahor, B. (2017). *Grmada v pristanu*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
Pahor, B. (2008). *Nekropola*. Maribor: Obzorja.
Pahor, B. (2020). *Tako mislim*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
Pahor, B. (2010). *Zalivi: čitanka*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
Tržaški Narodni dom in Maks Fabiani. Pridobljeno s *https://www.narodnidom.eu/sl/la-mostra/il-narodni-dom-di-trieste-1904-1920/*

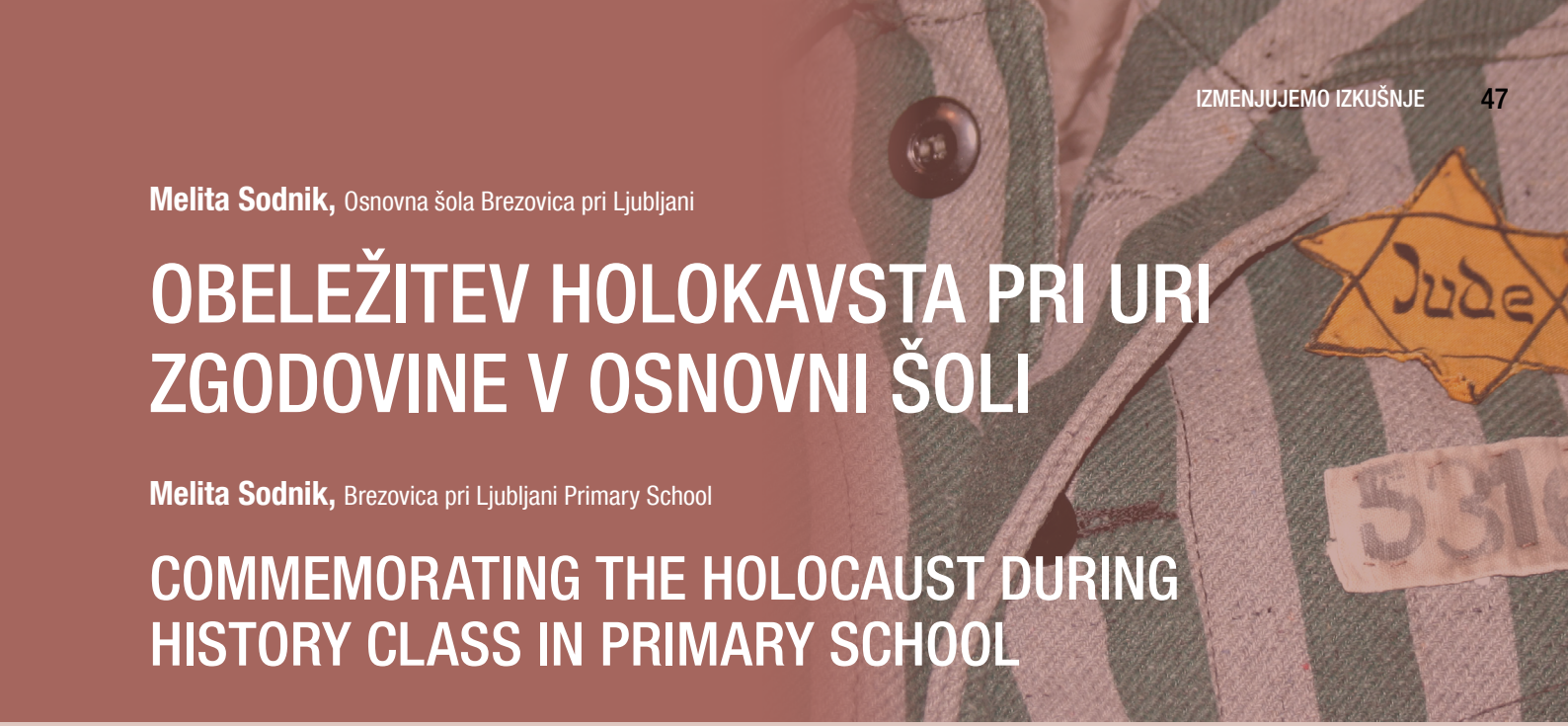

Melita Sodnik, Osnovna šola Brezovica pri Ljubljani

OBELEŽITEV HOLOKAVSTA PRI URI ZGODOVINE V OSNOVNI ŠOLI

Melita Sodnik, Brezovica pri Ljubljani Primary School

COMMEMORATING THE HOLOCAUST DURING HISTORY CLASS IN PRIMARY SCHOOL

IZVLEČEK

Prispevek govori o tem, kako učencem čim bolj učinkovito predstaviti težko zgodovinsko temo, kamor zagotovo spada holokavst. Pri pouku zgodovine se vse prevečkrat osredotočamo le na pomnjenje in deklarativno znanje, zanemarjamo pa procesne in odnosne cilje. V predstavljeni učni uri pa je poudarek na ozaveščanju odnosa do totalitarnih sistemov in na občutenju krivic do Judov v času nacizma. Izvedba učne ure omogoča vživljanje učencev v položaj judovskih otrok pred nastopom holokavsta, ko njihovo doživljanje še lahko primerjajo s svojim otroštvom. Nato se soočajo z vedno bolj diskriminatornimi situacijami, ki so jih Judje doživljali v času nacizma, od prihoda Hitlerja na oblast pa do življenja v koncentracijskih taboriščih. Resnične zgodbe, povzete iz dnevnikov judovskih otrok, se učencev dotaknejo in se jih zato še dolgo spominjajo. Učenci pa obenem pridobivajo spoštljiv odnos do judovskih otrok in občutijo krivice, ki so se jim dogajale, s tem pa postanejo kritični tudi do aktualnega dogajanja v družbi, saj se holokavst ne sme nikoli več ponoviti.

Ključne besede: nacizem, antisemitizem, holokavst, pričevanja, zgodbe

ABSTRACT

The article discusses how to efficiently present a difficult historical topic such as the Holocaust. During history class we too often focus only on retention and declarative knowledge, neglecting the procedural and relational objectives. The lesson presented focuses on raising the awareness of totalitarian systems and the sense of injustices perpetrated against Jews under Nazism. The lesson implementation enables pupils to identify with the situation of Jewish children prior to the Holocaust, when their experiences were still comparable to the pupils' childhood. Then, they learn about the increasingly discriminatory situations experienced by Jews under Nazism, from Hitler's rise to power to life in concentration camps. The true stories, taken from the diaries of Jewish children, make a lasting impression on pupils. Simultaneously, the pupils develop a respectful attitude towards Jewish children and feel the injustices they had suffered; in the process, they also become critical of current events, realizing that the Holocaust must never happen again.

Keywords: Nazism, anti-Semitism, Holocaust, first-hand accounts, stories

UVOD

Kot učiteljica zgodovine vedno znova iščem nove in inovativne didaktične strategije, s katerimi bi učencem čim bolj približali različne zgodovinske teme. V okviru seminarja *Priložnosti in možnosti sodobnega pouka zgodovine* (potekal je januarja 2023) nam je vodja predmetne razvojne skupine za zgodovino, dr. Vilma Brodnik, predstavila smernice, kako popestriti pouk zgodovine in ga obdržati na strokovni ravni. Posebno pozornost smo namenili usvajanju učnih ciljev, ki niso le vsebinski, temveč izkazujejo tudi razvoj učenčevih veščin in vrednot. Vse prevečkrat se osredotočamo le na preverjanje pomnjenja in deklarativnega znanja, medtem ko procesni in odnosni cilji ostajajo ob strani. Pri poučevanju zgodovine v zadnjem času zlasti ugotavljam, da že preprosto delo z besedilom dela preglavice vedno večjemu delu učencev. Poleg tega vsaka uporaba zemljevida pri pouku zahteva najprej ponovitev osnovnih geografskih pojmov (smeri neba, prepoznavanje kontinentov, naravnogeografskih enot, držav ipd.), preden se sploh lahko lotimo zgodovinske tematike ali naloge.

Ena najtežjih nalog učitelja zgodovine se mi zdi učencem približati odnosne cilje, razvijati vrednote. V času odraščanja so jim nekatere vrednote – npr. narodna zavest, spoštovanje težkih tem zgodovine, aktivno državljanstvo – povsem odveč. Vedno znova se pokaže, da je tema nacizma in holokavsta pri delu učencev pogosto predmet norčevanja. Zabavno jim je čečkati kljukaste križe po zvezku ali še kje drugje in se posmehovati na račun Judov. Ko pa temo obravnavamo v okviru pouka, se hitro pokaže, da pravzaprav o dogodkih vedo zelo malo. Zato je tako zelo pomembno, kako se učitelji lotevamo teh težkih tem zgodovine.

Učitelji zgodovine imamo možnost, da učence motiviramo z zgodbami. Opazila sem, da se jih te zelo dotaknejo: zgodba mojega dedka, prisilno mobiliziranega v nemško vojsko v času druge svetovne vojne, ter branje njegovih pisem z bojišča, babičina zgodba o izselitvi družine leta 1942, moji spomini na osamosvojitev Slovenije, zgodbe, ki si jih sposodim iz primernih zgodovinskih virov, različna literarna besedila ipd. Vse te zgodbe učenci požirajo, napeto poslušajo, v spominu jim ostanejo še dolgo, svoje besede poslušam iz njihovih ust še tedne pozneje, ko ustno preverjam znanje. Vedno znova se namreč izkaže, da če učenec zgodbo doživi, se z njo poistoveti in ta ostane z njim. Do nje razvije ustrezno spoštovanje, odnos. Obenem prek zgodb krepimo komunikacijske veščine, govorne kompetence idr.

OBRAVNAVA TEME HOLOKAVSTA

Tako se lotevam tudi ene od težkih tem iz zgodovine – holokavsta. Prvič se s temo srečajo pri obravnavi totalitarnih sistemov, nacizma. Tema jim ni povsem neznana. Navadno poznajo roman *Deček v črtasti pižami* (Boyne, 2007), ki ga berejo pri slovenščini za domače branje, s pojmoma *holokavst* in *genocid* pa se srečajo tudi pri pouku domovinske in državljanske kulture in etike (DKE) v 7. razredu. Teme se lotim tako, da najprej skupaj preberemo eno od zgodb iz knjige *Preživeli iz holokavsta* (Shackleton, 2019), saj so ilustracije stripa odlične in se nas dotaknejo. Zgodbi

sledijo zgodovinski vsebinski poudarki, ki jih spremlja ustrezno slikovno gradivo.

Posebna ura je temi namenjena ob svetovnem dnevu spomina na žrtve holokavsta 27. januarja. V šolskem letu 2022/2023 sem za to priložnost uporabila pripravo učne ure, ki sem jo zasnovala v okviru seminarja *Priložnosti in možnosti sodobnega pouka zgodovine*.

Širša učna tema: *Politične značilnosti 20. stoletja – druga svetovna vojna*

Učni sklop: *Kriza demokracije in vzpon diktatur in totalitarizmov, Obeležitev spomina na holokavst*

Didaktični pristopi:

- aktivne učne oblike (individualno delo),
- aktivne učne metode (delo z besedilom, delo s slikovnim gradivom).

Učni pripomočki:

- delovni list – semafor za samostojno vrednotenje znanja,
- PowerPoint (PPT) s slikovnim gradivom za podporo dela z besedilom (viri slikovnega gradiva so v seznamu virov),
- odlomki pričevanj (Grmek, 2010, str. 82–90),
- računalnik, projektor.

Pričakovani rezultati so, da učenci/učenke:

- ponovijo značilnosti nacistične diktature;
- pojasnijo značilnosti judovske kulture;
- razložijo bistvo pojma holokavst, ga obsodijo kot enega največjih zločinov proti človeštvu;
- poiščejo dokaze v pričevanjih judovskih otrok.

Učni cilji

Deklarativni učni cilji so, da učenci/učenke:

- na primerih pojasnijo razlike med demokratičnimi, diktatorskimi in totalitarnimi oblikami vladavine.

(Učni načrt, 2011, str. 22.)

Procesni učni cilji so, da učenci/učenke:

- razvijejo spretnosti časovne in prostorske predstavljivosti;
- razvijejo spretnosti zbiranja in izbiranja informacij in dokazov iz različnih zgodovinskih virov in literature v različnih medijih;
- razvijejo zmožnost analize, sinteze in interpretacije uporabnih in verodostojnih informacij in dokazov iz različnih zgodovinskih virov in literature;
- razvijejo zmožnost kritične presoje zgodovinskih dogodkov, pojavov in procesov na podlagi večperspektivnih zgodovinskih virov in literature;
- razvijejo zmožnost oblikovanja samostojnih sklepov;
- razvijejo dovzetnost za različne poglede na zgodovino oz. interpretacije zgodovine ter razumejo, zakaj se pojavijo.

(Učni načrt, 2011, str. 26.)

Odnosni učni cilji so, da učenci/učenke:

- razvijejo sposobnost za razumevanje in spoštovanje različnosti in drugačnosti, ver, kultur in skupnosti;
- obsodijo zločine proti človeštvu, genocide, holokavst in druge oblike množičnega kršenja človekovih pravic;
- obsodijo politične sisteme, ki kršijo človekove pravice;
- na izbranih primerih iz zgodovine razvijejo poglede na svet, ki spoštuje človekove pravice, enakost in demokracijo ter demokratično in odgovorno državljanstvo.

(Učni načrt, 2011, str. 26–27.)

Standardi znanja so, da učenec/učenka:

- na primerih pojasni razlike med demokratičnimi, diktatorskimi in totalitarnimi oblikami vladavine – minimalni standard;
- pojasni, zakaj se je v nekaterih državah uveljavila demokratična, diktatorska ali totalitarna oblika vladavine,
- razvije spretnosti časovne in prostorske predstavljivosti – minimalni standard;
- razvije zmožnost oblikovanja samostojnih sklepov, pogledov, mnenj, stališč, izvirnih predlogov in rešitev – minimalni standard;
- navede in pojasni značilnosti političnih sistemov, ki so izvajali zločine proti človeštvu, genocide, holokavst in druge oblike množičnega kršenja človekovih pravic.

(Učni načrt, 2011, str. 36, 39.)

POTEK UČNEGA PROCESA

(Vir: ©Takk, Wikimedia Commons, CC BY-SA 3.0.)

1. DEL – PONOVITEV

Učencem pojasnim, da je 27. januar dan spomina na žrtve holokavsta in da bomo učno uro posvetili tej temi. Ob tem nas spremlja slika zgoraj, začetek PowerPoint predstavitve (PPT).

Vsak učenec dobi listek s semaforjem za vrednotenje znanja, ki ga uporablja do konca ure.

Prvi del delovnega lista rešujejo ob ponovitvi znanja in pojmov, ki smo jih že

obravnavali: nacizem, vzpon nacizma, antisemitizem, holokavst, koncentracijska taborišča. Vprašanja zastavljam ustno, učence kličem, da odgovarjajo. Vsak zase na semaforju opredeli in vrednoti, ali je znal odgovoriti ali ne.

Kriteriji uspešnosti za spremljanje znanja	DA	DELOMA	NE	Komentar, opombe
PRVI DEL:				
Znam določiti državo, kjer se je razvil nacizem, ter njegovega voditelja.				
Znam našteti in pojasniti vsaj pet značilnosti nacizma.				
Znam časovno opredeliti vzpon in vladavino nacizma.				
Znam pojasniti besedi antisemitizem in holokavst.				
Znam pojasniti namen koncentracijskih taborišč.				
DRUGI DEL:				
Znam pričevanje uvrstiti v ustrezen časovni okvir.				
Znam spoštljivo prebrati pričevanje.				
Znam povzeti vsebino pričevanj.				
TRETJI DEL:				
Pojasnim, zakaj je pomembno, da se spominjamo žrtev holokavsta.				

2. DEL – BRANJE PRIČEVANJ

Pripravim lističe z odlomki pričevanj iz dnevnikov judovskih otrok iz časa 30-ih in 40-ih let prejšnjega stoletja. Naloga vsakega učenca je, da prebere svoj odlomek in ga razvrsti v ustrezno zgodovinsko časovno enoto.

Ob PPT pojasnimo časovni potek dogajanja, učenci v **ustreznem časovnem obdobju** preberejo zapis, ki so ga prejeli. Poudarim, da gre za resnične zgodovinske vire, za ohranjena pričevanja iz dnevnikov judovskih otrok, da naj imajo pri branju to v mislih, da naj berejo spoštljivo, s primernim odnosom do njih.

Začnemo s slikovnim gradivom o časovnih enotah. Ob vsaki sliki in naslovu vstanejo za to določeni učenci, ki preberejo pričevanje iz tega obdobja. Na koncu vsakega obdobja naredimo kratek povzetek. Prilagam slikovno gradivo ter pričevanja, ki spadajo k posameznem obdobju.[1]

1 Vsi odlomki pričevanj so vzeti iz članka Grmek, M. (2010). »Skozi naše oči« – holokavst skozi oči žrtev. *Zgodovina v šoli*, XIX (1-2), str. 82–90. Pridobljeno s *https://www.sistory.si/cdn/publikacije/9001-10000/9597/Zgodovina_v_soli-2010-19-1-2%20.pdf#page=59*

Judi pred holokavstom

(Vir: Ccarlstead, Wikimedia Commons, CC BY 2.0.)

JUDI PRED HOLOKAVSTOM

V šoli smo bili šest dni na teden. Imeli smo ogromno domačih nalog. Bili smo člani mladinskih skupin, hodili smo drsat pozimi in igrali tenis poleti. Ukvarjala sem se z atletiko in gimnastiko.

Dora, 12 let, Poljska

JUDI PRED HOLOKAVSTOM

Moje otroštvo je bilo tipično otroštvo judovskega otroka v Vilni. Doma so me obževali. Rad sem imel šolo. Rad sem prebiral zgodovino in se učil o literaturi in umetnosti. Že od zgodnjih let je bila moja strast gledališče.

Sima, 14 let, Poljska

JUDI PRED HOLOKAVSTOM

Sovražila sem ovseno kašo. Ne glede na to, koliko sladkorja ali masla si ji dodal, enostavno nisem prenesla pogleda na to lepljivo maso.

Anna H., 10 let, Varšava, Poljska

JUDI PRED HOLOKAVSTOM

Mama me je vprašala, ali bi se tudi letos učila igrati klavir. Rekla sem da. Tako sem imela danes svojo prvo uro klavirja.

Hana S., 13 let, Madžarska

JUDI PRED HOLOKAVSTOM

Rada sem imela to čisto, modro vodo. Rada sem plavala v njej in ležala v senci dreves, ki so rasla ob njenem bregu. Trume otrok so čofotale v vodi v Donavi. Družine so imele piknike na travnikih na njenih bregovih, nogometne ekipe so imele v bližini igrišče in plavalne ekipe so se pripravljale na svoje letno srečanje.

Livia, 13 let, Madžarska

JUDI PRED HOLOKAVSTOM

Nekega dne so v Varšavi odprli nov kino, imenovali so ga Paladium. Isabella je pregovorila mojo mamo, da nas je vse peljala gledat film, v katerem je igrala Shirley Temple.

Anna H., 10 let, Varšava, Poljska

Prihod Hitlerja na oblast

(Vir: Bundesarchiv, Bild 102-14468, Georg Pahl, Wikipedia, CC-BY-SA 3.0.)

PRIHOD HITLERJA NA OBLAST

Naša družina je v celoti čutila vpliv Hitlerjevih protijudovskih zakonov in postajali smo vse bolj zaskrbljeni. Judom se je bilo prepovedano voziti s tramvaji. Svoje trgovine smo lahko imeli odprte le med tretjo in peto uro in na trgovini je moral biti napis JUDOVSKA TRGOVINA. Judje smo morali biti v svojih domovih pred osmo zvečer, po tej uri nismo smeli niti sedeti na svojih vrtovih. Judje se nismo smeli ukvarjati z javnimi športi. Plavanje, kopanje, drsanje, hokej, tenis so nam bili prepovedani /.../

Anna, 13 let, Nemčija

PRIHOD HITLERJA NA OBLAST

Ko smo nekoč prej zaključili pouk, sva se z Inge dogovorili, da prineseva drsalke in bova preostanek časa drsali na zunanjem drsališču. Ampak, ko sva prišli do drsališča, sva zagledali napis: PSOM IN JUDOM VSTOP PREPOVEDAN.

Hannele, 11 let, Nemčija

PRIHOD HITLERJA NA OBLAST

Pogrešam plažo /…/ vonj po morju, občutek peska pod mojimi bosimi nogami. Celo mestni bazen mi ni več dosegljiv. JUDOM VSTOP PREPOVEDAN pravi napis nad vrati.

Rosemarie, 12 let, Avstrija

PRIHOD HITLERJA NA OBLAST

Učitelj športne vzgoje je bil pravi nacist. Moja prijateljica, ki je bila tudi Judinja, in jaz sva bili najboljši pri športu. In učitelj se je vedno drl na ostale učence: *»Lena dekleta! Kako lahko pustite, da sta ti dve Judinji boljši kot ve?«*

Catherine, 12 let, Nemčija

PRIHOD HITLERJA NA OBLAST

Obiskoval sem šolo za judovske otroke, kjer so učili samo judovski učitelji. Vsako jutro smo se najprej razgledali in ugotavljali, kdo *»manjka«*, kar je pomenilo, da so jih prek noči aretirali in odpeljali.

Barry, 13 let, Nizozemska

Začetek vojne in stopnjevanje nasilja nad Judi

(Vir: Bundesarchiv, Bild 137-051639A, Wikimedia Commons, CC-BY-SA 3.0.)

ZAČETEK VOJNE IN STOPNJEVANJE NASILJA NAD JUDI

Kmalu so se pojavili plakati, ki so pozivali Jude, naj se označijo. Nobenemu Judu ni bilo dovoljeno zapustiti stavbe brez našitega znaka – Davidove zvezde. Ampak tudi z našitkom nisi bil varen. Vsak Nemec te je lahko pograbil in te prisilil, da si mu odmetal sneg ali očistil škornje.

Kitty, 12 let, Poljska

ZAČETEK VOJNE IN STOPNJEVANJE NASILJA NAD JUDI

Ne želim več zapustiti hiše. Ne bom nosila rumene zvezde. V javnosti se že ne bom pojavljala z rumeno zvezdo. Ne smejo me videti s to grozno zadevo. Umrla bi, če bi me videl kak moj sošolec.

Bila sem prizadeta in ogorčena /…/

Jud ali kriminalec? Kakšna je razlika?

Nič več nisem človeško bitje, bila sem označena proti svoji volji, bila sem le še predmet.

Livia, 12 let, Poljska

ZAČETEK VOJNE IN STOPNJEVANJE NASILJA NAD JUDI

Deležni smo bili sočutnih pogledov ljudi, ki so se vozili na delo. Na obrazih si jim lahko videl, da so obžalovali, ker nam niso smeli ustaviti ali nas peljati.

Grozna rumena zvezda je govorila zase.

Anna, 13 let, Nemčija

ZAČETEK VOJNE IN STOPNJEVANJE NASILJA NAD JUDI

Vsem Judom na Madžarskem so ukazali, da si morajo prišiti rumeno Davidovo zvezdo na obleko, da se bodo ločili od preostalih. To ponižanje me je močno prizadelo.

Bil sem edini Jud v mojem razredu. In lahko si predstavljate, da mi ni bilo lahko, ko sem šel prvi dan v šolo z našito zvezdo.

Moshe S., 17 let, Madžarska

ZAČETEK VOJNE IN STOPNJEVANJE NASILJA NAD JUDI

Prišla je novica, da mora od danes naprej vsak Jud ne glede na starost nositi rumeno zvezdo. Nosila sem rumen trak s črno Davidovo zvezdo in napisom Jud v sredini. Morala sem jo nositi nad komolcem. Ko smo bili enkrat označeni, so nas lahko prepoznali in hoditi po ulici je bilo tvegano. Vsakemu Nemcu si se moral umakniti s poti. Velikokrat so nas pretepali.

Hanna D., 12 let, Poljska

ZAČETEK VOJNE IN STOPNJEVANJE NASILJA NAD JUDI

Po naslednjem ukazu smo morali vsi Judje, starejši od 10 let, nositi bel trak z modro Davidovo zvezdo na desni roki. Če nisi ubogal, je bila kazen smrt. Nemci so pogosto uporabljali naslednji trik. Sprehajali so se v treh, in ko je stopal proti njim Jud, mu je eden od Nemcev strgal trak z zvezdo in rekel ostalima dvema, da ta Jud ne nosi zvezde. Tako so imeli opravičen razlog, da so Juda pretepli, lahko celo ustrelili.

Anna H., 12 let, Poljska

(Vir: Neznani avtor, Wikimedia Commons, CC0.)

ŽIVLJENJE V GETU

Počutim se, kot bi bil v škatli. Tu ni zraka, ne da se dihati. Kamor koli greš, naletiš na vrata, ki ti preprečijo nadaljevanje. Počutim se ujet, vzeli so mi svobodo, vzeli so mi dom, vzeli so mi poznane ulice Vilne, ki sem jih imel tako rad. Odrezali so me od vsega, kar mi je bilo ljubo in dragoceno.

Yitskhok, 15 let, Litva

ŽIVLJENJE V GETU

Dragi dnevnik,

tukaj smo le pet dni, a zdi se, da smo pet let. Sploh ne vem, s čim naj začnem pisati, saj se je zgodilo toliko groznih stvari, odkar sem zadnjič pisala. Prvič: ograjo so končali in nihče ne more ven in nihče noter. Od danes naprej nismo več v getu, ampak v geto taborišču. In na vsako stavbo so napisali, česa ne smemo. Pravzaprav – vse je prepovedano. Še najbolj grozno od vsega je to, da je za vsako kršitev zagrožena smrt. Pravzaprav ni napisano, da to velja tudi za otroke, ampak zdi se mi, da velja /…/

Eva, 13 let, Madžarska

ŽIVLJENJE V GETU

Izdan je bil nov zakon. Vsi Judje se morajo preseliti v geto.

Nekega jutra so nemški in latvijski vojaki glasno potolkli na naša vrata in vrata vseh judovskih družin. Kričali so: *»Ven, ven!«* Imeli smo 15 minut časa, da smo pobrali, kar smo lahko, da smo odnesli s sabo.

Sima, 17 let, Poljska

Deportacije

(Vir: Bundesarchiv, Bild 183-B10920, Wisch, Wikimedia Coomons, CC-BY-SA 3.0.)

DEPORTACIJE

Kaj stlačiti v vrečo, vrečo, ki bo dovolj velika, da jo lahko nosiš na dolge razdalje? Hrano? Obleke? Dragocenosti? Kam nas bodo odpeljali? Bo tam mraz? Torej so topla oblačila pomembna. Ali bomo dobili na poti hrano? Drugače je najpomembnejše, da vzamemo hrano. Kaj pa zlato, srebro, mogoče porcelan? Kdo ve? Želim, da bi bil očka tukaj /…/ Vročično pakiramo življenjsko pomembne stvari v culo, s katero se bomo vkrcali v živinski vagon. Brez zibelk, brez skled za umivanje, otroških vozičkov, vse moramo zmanjšati na minimum.

Liva, 13 let, Madžarska

Prihod in življenje v taborišču

(Vir: Air-Quad UG - http://www.air-quad.de, CC BY-SA 3.0 de.)

PRIHOD IN ŽIVLJENJE V TABORIŠČU

Vsako jutro smo vstali od 4.00, stali smo v vrsti med 6.30 in 7.00, ko so nas preštevali, dobili črno kavo in kos kruha. Nato smo šli ven delat do večera. Ko smo se vrnili, smo spet stali v vrsti, da so nas preštevali /…/

Po štirih tednih smo šli ven delat, kopali smo. Nisem vedela, kaj kopljemo. Kar kopali smo.

Bertha, 12 let, Češkoslovaška

PRIHOD IN ŽIVLJENJE V TABORIŠČU

Ko sem pogledal vojake, sem se spraševal: Zakaj nam to počnejo? Nikoli nikomur nismo škodili. Kaj bo z našo družino? Ali bom še kdaj videl mamo, mojo sestro in mojega brata?

David B., 13 let, Poljska

PRIHOD IN ŽIVLJENJE V TABORIŠČU

Jedli smo enkrat na dan. Dali so nam črno kavo in kruh. Majhen kos kruha, ki ni imel najboljšega okusa, ampak za nas je bil odličen. Dobili smo zelo vodeno juho. In moral si čakati 24 ur na naslednji obrok. Torej, obrok je bil nekaj, česar smo se veselili. Bil je to najpomembnejši del dneva.

Rose, 11 let, Poljska

57

PRIHOD IN ŽIVLJENJE V TABORIŠČU

Končno so se vrata odprla in prvič po dvanajstih urah smo dobili malo svežega zraka, kar smo resnično cenili, saj je bil zrak v tem majhnem prostoru zaradi ljudi in neobstoječih toaletnih prostorov neznosen.

Sonce je sijalo, a ne za nas. Pričakal nas je sprejemni odbor nemških vojakov s strojnicami in krvoločnimi psi. Vojaki so kričali: *»Ven, ven, hitro, hitro!«*

Barry, 14 let, Nizozemska

PRIHOD IN ŽIVLJENJE V TABORIŠČU

Prvi dan v taborišču. Proti poldnevu so nam prinesli juho, za vsakega krožnik goste juhe. Čeprav me je mučila lakota, se je nisem dotaknil. Še vedno sem bil nekdanji razvajen otrok. Oče je pospravil še mojo porcijo.

Popoldne so nas postrojili v vrste. Trije zaporniki so prinesli mizo in medicinsko orodje. Vsakdo je moral pristopiti k mizi z dvignjenim rokavom leve roke. Trije *»stari«* so nam z iglami vrezali številko na levo roko. Jaz sem postal A-7713. Od takrat naprej nisem imel več drugega imena.

Dnevi so minevali. Zjutraj: črna kava. Opoldne: juha. Ob šestih popoldne: apel. Zatem kruh in še kaka malenkost. Ob devetih: v posteljo.

Elie, 15 let, Transilvanija

PRIHOD IN ŽIVLJENJE V TABORIŠČU

Nasproti nam je prišel esesovski podčastnik z gumijevko v roki. Ukazal je: *»Moški na levo! Ženske na desno!«* Šest besed, izrečenih mirno, brezbrižno, hladnokrvno. Šest enostavnih, kratkih besed. Pa vendar je bil to trenutek, ko sem se ločil od svoje matere. Nisem imel časa premišljevati, saj sem začutil stisk očetove roke: ostala sva sama. V delčku sekunde sem lahko videl mater in sestro odhajati proti desni strani. Cipora je držala mamino roko. Videl sem ju, ko so se oddaljili. Mama je božala svetle lase moje sestre, kot da jo bo s tem zaščitila, jaz pa sem še naprej hodil z očetom, z moškimi. Nisem se zavedal, da tukaj, v tem trenutku, zapuščam svojo mater in sestro za vedno.

Elie, 15 let, Transilvanija

3. DEL – POVZETEK URE

Spomenik judovskim žrtvam holokavsta v Evropi.

Spomenik je postavljen v Berlinu.

(Vir: Alexander Blum, Wikimedia Commons, CC BY-SA 4.0.)

Ob zadnji sliki PPT naredimo povzetek. Dodam še nekakšno končno poročilo: o številu judovskih žrtev nacizma, o drugih žrtvah nacizma, ki so bile zaradi svojih stališč ali rase tudi preganjane. O tem, kako zelo pomembno je, da jih imamo v mislih, da o tem govorimo spoštljivo in tako kažemo svojo zrelost, da nestrpne izjave politikov prepoznamo in tako poskrbimo, da se zgodovina ne ponovi.

Učenci dobijo za domačo nalogo, da spišejo kratek sestavek o tem, zakaj je pomembno, da se spominjamo žrtev holokavsta. Naslednjo uro zapise preberemo in skupaj vrednotimo in do konca izpolnimo delovni list s semaforjem.

SKLEP

Učno uro, kot je opisana zgoraj, sem izvedla v dveh razredih devetošolcev, obakrat sem bila z izvedbo zelo zadovoljna. Pri uri so učenci ponovili in poglobili že obravnavano snov, njihovo delo in uspešnost pa je izkazoval semafor vrednotenja znanja. Hkrati pa je ura od njih zahtevala tudi ustrezen odnos do teme, saj je bil velik del izvedbe ure na njihovi strani. Celotna ura je bila zasnovana kot poseben spominski dogodek. Učencem je bilo pomembno, da so svoj del, svoj prispevek opravili dostojno, s spoštovanjem, brez napak. Končno povzemanje ni delalo težav, zelo dobro so razumeli pomen prebranega. Obenem pa naj dodam, da do konca šolskega leta pri devetošolcih risanja kljukastih križev nisem več opazila. Vse to sem vzela kot dokaz učenja, da so učenci zločine nacizma obsodili.

LITERATURA

Boyne, J. (2007). *Deček v črtasti pižami*. Gorjuša: Založba Miš.
Brodnik, V. (2023). *Priložnosti in možnosti sodobnega pouka zgodovine*. Gradivo za seminar 21. 1. 2023. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.
Razpotnik, J. idr. (2005). *Raziskujem preteklost 9. Učbenik za zgodovino za 9. razred osnovne šole*. Ljubljana: Rokus.
Shackleton, K. idr. (2019). *Preživeli iz holokavsta*. Jezero: Morfemplus.
Tatelbaum, B. I. (2004). *Through our eyes*. Jerusalem: Yad Vashem.

VIR PRIČEVANJ

Grmek, M. (2010). »Skozi naše oči« – holokavst skozi oči žrtev. *Zgodovina v šoli*, XIX (1-2), str. 82–90. Pridobljeno s *https://www.sistory.si/cdn/publikacije/9001-10000/9597/Zgodovina_v_soli-2010-19-1-2%20.pdf#page=59*

Boris Ferk, Prva gimnazija Maribor

QUADRIVIUM, INTERAKTIVNI IZOBRAŽEVALNI PROJEKT OB 150-LETNICI STAVBE PRVE GIMNAZIJE MARIBOR

Boris Ferk, Maribor First General Upper Secondary School

QUADRIVIUM, INTERACTIVE EDUCATIONAL PROJECT ON THE 150TH ANNIVERSARY OF THE BUILDING OF THE MARIBOR FIRST GENERAL UPPER SECONDARY SCHOOL

IZVLEČEK

V šolskem letu 2022/2023 smo obeleževali 150-letnico stavbe Prve gimnazije Maribor. Kot poklon *»lepotici na Maistrovem trgu«* sem z izjemnim timom dijakov in dijakinj ustvaril izobraževalno družabno igro, s katero smo se pobliže dotaknili zanimive zgodovine naše šole in mesta. Zgodovinskim dejstvom smo primešali nekaj fantazije in tako oblikovali preplet skrivnosti, ugank in prekletstva, ki se jih udeleženci lotijo v obliki interaktivnega sprehoda po šoli. Rešitev igre in s tem usode šole je odvisna od iznajdljivosti in sodelovanja celotne ekipe. Ker so bili dijaki in dijakinje soustvarjalci projekta, je ta namenjen predvsem njim, pa tudi zaposlenim na šoli, nekdanjim dijakom in dijakinjam ter drugim. S tem projektom se dijaki in dijakinje Prve gimnazije Maribor seznanijo z uporabno vrednostjo zgodovinskih virov, saj z njihovo pomočjo spoznajo zgodovino šole in Maribora.

Ključne besede: zgodovinski viri, motivacija, izobraževalno-družabna igra, kvadrivij, alegorije

ABSTRACT

In the 2022/2023 school year, we commemorated the 150th anniversary of the building of the Maribor First General Upper Secondary School. As a tribute to the *"beauty in General Maister Square"*, I created an educational board game with an exceptional team of students, which takes a closer look at the interesting history of our school and city. We have incorporated a touch of fantasy into the historical facts, intertwining mysteries, puzzles and curses, which the participants embark on in the form of an interactive tour of the school. Solving the game and consequently the fate of the school depends on the resourcefulness and cooperation of the entire team. As the students were the co-creators of the project, it is intended primarily for them, but also for the school staff, former students, and others. Under the project, students of the Maribor First General Upper Secondary School come to know the usefulness of historical sources, as they learn about the history of the school and of Maribor through them.

Keywords: historical sources, motivation, educational board game, Quadrivium, allegories

UVOD

Prva gimnazija Maribor je bila kot institucija ustanovljena že leta 1850. V spomin na takrat ustanovljeno Nižjo realko smo imeli za leto 2020 v načrtu veliko dogodkov, a nam je praznovanje pokvarila epidemija covida-19. V celoti nam je uspelo realizirati le postavitev stalne razstave o zgodovini šole. Ker smo v aktivu zgodovine s pomočjo profesorice umetnostne zgodovine opravili kakovostno delo, sem začel razmišljati, kaj storiti ob 150-letnici stavbe. Že pred epidemijo sem bil navdušenec t. i. sob pobega, med njo pa so te sobe postale celo didaktično sredstvo, metoda za motiviranje učencev, dijakov. Zato sem poskusil v tej smeri razviti idejo, ki bi bila nekaj podobnega, a vseeno nekaj drugačnega, unikatnega. Prav omenjena razstava mi je ob raziskovanju zgodovine naše šole omogočila, da sem izvedel veliko novega in zanimivega o stavbi, ki sem jo obiskoval že kot dijak, danes pa kot profesor. Med drugim sem ugotovil, da so ob začetku gradnje v šolske temelje zakopali pravo časovno kapsulo s skrbno izbranimi predmeti, ki so postali temelj oz. izhodišče unikatne zgodbe in projekta, v katerega sem začel vključevati dijake in dijakinje ter zaposlene. Vedel sem, da bo veliko praktičnega dela s pripravo gradiv, timskih pogovorov z izmenjavo mnenj, izvedbo testnih skupin, s katerimi smo iskali izboljšave v poteku igre, združevanja različnih vrst znanja.

PREDMETI V TEMELJNEM KAMNU ŠOLE

Drugega oktobra 1873 je v Mariboru odprla svoja vrata stavba takratne Višje realke, današnja Prva gimnazija Maribor. Tako smo prav 2. oktobra 2023 obeležili 150-letnico obstoja te stavbe. Gradnja se je začela 10. junija 1871, ko so med slovesnostjo v temeljni kamen položili škatlo s skrbno izbranimi predmeti: fotografijo takratnega župana, Matthäusa Reiserja, avstrijske novce, aktualni izdaji dnevnih časopisov Tagesposta in Marburger Zeitunga, tloris realke, spominsko listino in vino pekrskega vinarja Rauscherja. In prav v povezavi z okroglo obletnico in omenjenimi predmeti sem dobil zamisel, da na šoli izpeljem projekt v obliki izobraževalne igre, v kateri bi udeleženci po šoli iskali replike predmetov iz temeljnega kamna. Da pa bi bil izziv čim bolj zanimiv za sodobne generacije dijakov, sem iskanju predmetov dodal še domišljijski zaplet. Igro sem poimenoval *Quadrivium* po štirih ženskih figurah, ki stojijo na strehi šole in predstavljajo alegorije antičnega kvadrivija: aritmetiko, geometrijo, astronomijo in glasbo. Prav te figure imajo ključno vlogo pri uspešni rešitvi igre. Odločil sem za latinsko obliko imena, saj na šoli od leta 1996 izvajamo tudi program klasične gimnazije in ker pedagoški koncept kvadrivija izvira iz antike. Latinščino vključujem v zgodbo še na posameznih postankih, kjer udeležence čakajo kode z latinskimi reki, ki igro vsebinsko dodatno popestrijo, ter z nazivom kustos, ki smo ga izbrali za vodje oziroma izvajalce igre. Beseda kustos namreč pomeni čuvaj, varuh ali stražar oseb, krajev ali predmetov.

Dijakinje v vlogi alegorij, ki krasijo streho Prve gimnazije Maribor.
(Foto: Boris Ferk.)

Quadrivium, interaktivni izobraževalni projekt ob 150-letnici stavbe Prve gimnazije Maribor

ZAPLET Z RAVNATELJEVIM DNEVNIKOM IN ALEGORIJE KVADRIVIJA

Zgodba Quadriviuma se začne v sodobnem času, ko delavci ob obnovi šole odkrijejo dnevnik prvega ravnatelja, Josefa Essla. V njem tedanji ravnatelj opisuje dogodke, ki so se zgodili med gradnjo realke. Gre za mešanico resničnih zgodovinskih dejstev ter fikcije. Morda najbolj presenetljiv in za današnje čase precej neverjeten je podatek, da so eno najbolj reprezentativnih stavb v Mariboru zgradili le v dveh letih – od zamisli do slavnostnega odprtja je namreč minilo le 28 mesecev. Za takšen podvig so bili zaslužni trije možje: ravnatelj Josef Essl, župan Matthäus Reiser in arhitekt Wilhelm Bücher, ki so tudi glavni liki zgodbe. A brez zapleta seveda ne gre. Iz ravnateljevega dnevnika izvemo, da je tik pred položitvijo temeljnega kamna med njim in arhitektom prišlo do hudega spora. Bücher, ki je bil priznan arhitekt v tedanji Avstro-Ogrski, pa tudi član prostozidarske lože, je želel kljub omejenemu proračunu na pročelje šole postaviti štiri kipe alegorij – personifikacij antičnega kvadrivija, ravnatelj pa je bil bolj naklonjen manjši in cenejši uri. Župan je odobril arhitektov predlog. V noči tik pred slavnostno položitvijo temeljnega kamna se je Bücher oglasil pri razjarjenem Esslu in mu razložil, da kipi po prostozidarskih prepričanjih varujejo stavbo pred nesrečami. Prosil ga je tudi, da v temeljni kamen položi še miniature alegorij, ki bodo poskrbele, da bo šola dolgo in uspešno delovala. A ravnatelj, ki ni bil naklonjen vraževerju, arhitektovi želji ni ugodil. Gradnja šole je sicer potekala hitro in brez večjih težav, a že nekaj dni po slovesnem odprtju Višje realke so se nad njo zgrnili temni oblaki. Občini je zmanjkalo denarja za ureditev kanalizacije in pločnika pred šolo, za uro, ki si jo je ravnatelj tako želel, so morali zbirati prostovoljne prispevke, kvarilo se je gretje, učenci in profesorji so obolevali. Skrbi in nesreče so ravnatelja Essla tako izčrpale, da je tudi sam resno zbolel in po le nekaj mesecih pouka, 19. aprila 1874, umrl, star le 44 let. Kmalu po njegovi smrti so težave izginile. Občina je uredila trg, namestili so uro in zgradili še telovadnico.

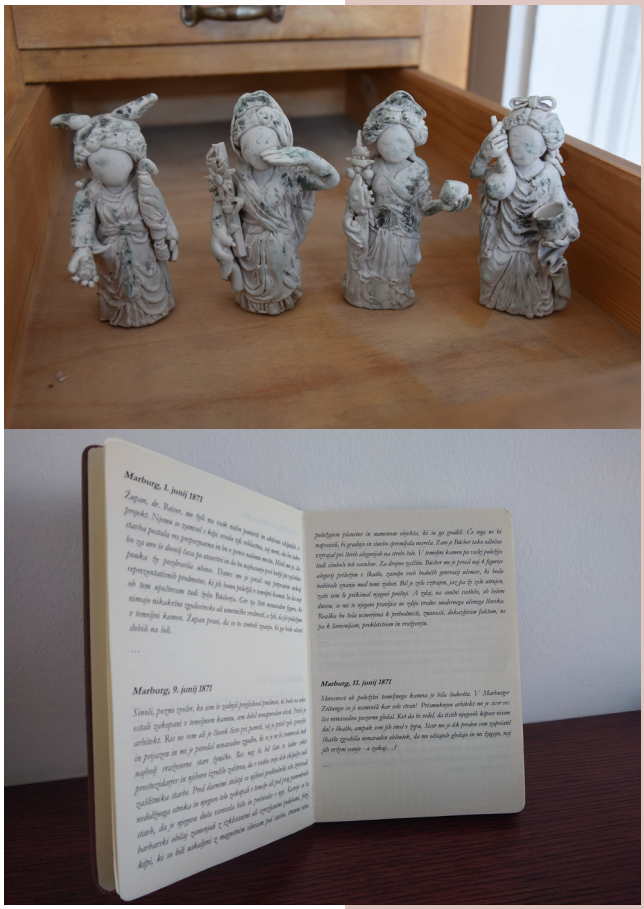

Kipci alegorij in dnevnik prvega ravnatelja, Josefa Essla.
(Foto: Boris Ferk.)

Šola je nato uspešno delovala skoraj stoletje in pol, ko so se zaradi epidemije covida-19 zaprla šolska vrata, odpovedane so bile vse slovesnosti ob praznovanju, decembra 2020 pa jo je poškodoval še potres. Obnova je bila nujna in prav med njo so v prostorih nekdanjega ravnateljevega stanovanja našli dnevnik, ki je sprožil govorice o starem prekletstvu. In če verjamete ali ne – razen odkritja dnevnika, spora in prekletstva so vsi dogodki v zgodbi resnični.

POTEK IGRE (SOBE POBEGA)

Zgodbo iz prejšnjega poglavja kustosi predstavimo igralcem oziroma udeležencem igre in jih tako povabimo v svet, kjer se mešata fikcija in resnica. Ob tem prejmejo ravnateljev dnevnik, ki jim je v pomoč in vodilo pri reševanju nadaljnjih korakov. Z namigi, ki so skriti po šoli, udeleženci izsledijo predmete iz temeljnega kamna ter podobe alegorij, ki so ključne za pomiritev prekletstva. Ob tem na zanimiv in interaktiven način spoznavajo zgodovino šole ter pomembne dogodke in zgodovinske osebnosti, povezane z Mariborom in stavbo Prve gimnazije. Obenem pa se učijo sodelovanja in timskega dela, uporabljajo logično mišljenje, kombinirajo znanje iz različnih področij (latinščina, zgodovina, umetnostna zgodovina …). Pri tem so jim v pomoč tudi QR-kode, ki nudijo poglobljen vpogled v zgodovinske dogodke, povezane z določenim krajem ali predmetom na šoli. Cilj igre je odkriti škatlo iz temeljnega kamna ter vanjo zložiti vse ustrezne predmete, rešiti šolo prekletstva ter tako Prvi gimnaziji omogočiti, da bo uspešno delovala še vsaj naslednjih 150 let. Ob začetku igre udeleženci prejmejo še telefonsko številko kustosa, saj če se kje zataknejo ali če bi potrebovali še kak dodaten namig, lahko kustosu pišejo ali ga celo pokličejo. Šola je velika in udeleženci, ki je ne poznajo, se zlahka kje izgubijo. Skupina, največ šestih udeležencev, mora biti precej miselno in fizično aktivna, da igro pripelje do konca v manj kot eni uri. Na zadnji točki se med udeležence vrne kustos, ki pregleda vsebino škatle, in če je ustrezno polna, jim preda diplomo za uspešno rešitev uganke in šolske prihodnosti. V tem kratkem odstavku opisujem le bistven potek igre, saj vam natančnejšega ne morem izdati, ker bi s tem razkril tiste komponente igre, za katere je nujno, da ostanejo skrite.

Primer QR kode ter fotografije mariborskih županov in mošnja z novci.
(Foto: Boris Ferk.)

PRIPRAVA GRADIV, PREDMETOV IN SNEMANJE PROMOCIJSKEGA FILMA

Ko sem v izhodišču ideje sestavil opisano kombinacijo zgodovinskih dejstev in fikcije ter v to vključil predmete iz temeljnega kamna, so na vrsto prišli dijaki in dijakinje. V tim sem povabil tiste, za katere sem menil, da bo z njimi možno doseči čim boljše rezultate pri izdelavi predmetov, izboljšavi igre ter izpeljavi zgodbe. Najprej smo morali izdelati sedem kakovostnih replik vseh predmetov, ki so v temeljnem kamnu, ter nekaj dodatnih predmetov, s katerimi smo igro smiselno povezali v celoto. Najmanj dela smo imeli z novci, saj smo mošnjiček napolnili z nekaj manj vrednimi kovanci. Tudi portret župana smo hitro našli, ga kakovostno natisnili ter vstavili v okvir za slike. Da smo udeležencem igre

nekoliko otežili delo, smo dodali še dva njegova županska predhodnika, igralci pa morajo s pomočjo namigov in informacij skritih po šoli ugotoviti, v katerem okvirju se skriva pravi portret. Vina seveda nismo replicirali, tako da je steklenica v igri prazna. Smo pa oblikovali domišljijsko vinsko etiketo, s podobami alegorij, s posebnim imenom ter z namigom za naslednji korak v igri. Spominsko listino smo vsebinsko priredili, napisana je s pisavo, ki spominja na starinske pisalne stroje, in natisnjena na postaran rumenkast papir. Večji izziv so predstavljali oba časopisa in tloris šole. Časopisa smo oblikovali v izvirni podobi, s primernim fontom in prirejeno slovensko vsebino. Tloris smo povečali, prevedli njegovo vsebino v legendi, ga primerno dopolnili in natisnili na starinski papir. Ker sem v zapletu zgodbe predmetom iz temeljnega kamna dodal še novega – štiri kipce alegorij –, je imela najtežjo nalogo dijakinja, ki se je lotila njihovega oblikovanja iz modelirne polimerne gline (fimo mase). Pri tem si je pomagala z bližnjimi fotografijami kipov, ki krasijo pročelje strehe naše šole. Sam pa sem oblikoval vsebino dnevnika ravnatelja Essla, na katerem temelji celotna zgodba.

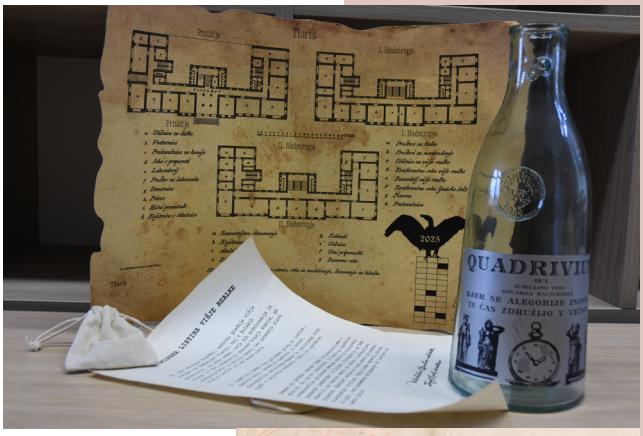

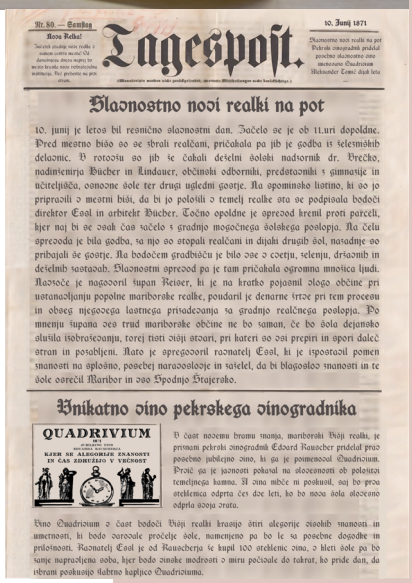
Nr. 80. — Samstag 10. Juni 1871

Neue Reihe!

Tagespost.

Glaonostno nooi realki na pot

10. junij je letos bil resnično glaonostni dan. Začelo se je ob 11.uri dopoldne. Pred mestno hišo so se zbrali realčani, pričakala pa jih je godba iz šelesniških delavnic. V rotovžu so jih še čakali deželni šolski nadzornik dr. Vrečko, nadinšenirja Bucher in Lindauer, občinski odbornik, predstavniki s gimnazije in učiteljišča, sosednje šole ter drugi uglednī gostje. Na spominsko listino, ki so jo pripravili o mestni hiši, da bi jo položili o temelj realke ota se podpisala bodoči direktor Esel in arhitekt Bucher. Točno opoldne je spredod krenil proti parceli, kjer naj bi se osak čas začelo s gradnjo mogočnega šolskega poslopja. Na čelu spredoda je bila godba, za njo so stopali realčani in dijaki drugih šol, nazadnje so pribajali še gostje. Na bodočem gradbišču je bilo zbe o cvetju, selenju, drzanih in delelnih sastavah. Glaonostni spredod pa je tam pričakala ogromna množica ljudi. Nazveče je nagovoril župan Reiser, ki je na kratko pojasnil zlogo občine pri ustanavljanju popolne mariborske realke, poudaril je denarne trtve pri tem proceau in obseg njegovega lastnega prizadevanja za gradnjo realčnega poslopja. Po mnenju župana bea trud mariborske občine ne bo saman, če bo šola dejanako služila izobraževanju, torej tisti visji stopnji, pri kateri se zai prepiri in spori daleč stran in posabljeni. Nato je spregovoril ravnatelj Esel, ki je izpostavil pomen znanosti na splošno, posebej naravoslovje in tehnel, da bi blagoslov znanosti in te šole osrečil Maribor in vso Spodnjo Štajersko.

Unikatno vino pekrskega vinogradnika

V čast nedavnu bramu znanja, mariborski Višji realka, je privnani pekrski vinogradnik Edvard Rauscher pridelal prav posebno jubilejno vino, ki ga je poimenoval Quadrivium. Prvič ga je javnosti pokazal na slovesnosti ob polaganju temeljnega kamna. A zna mlče m poskusil, saj bo proa steklenica odprta šes doe leti, ko bo nova šola slovesno odprla svoja vrata.

Vino Quadrivium o čast bodoči Višji realki kraalja štiri alegorije zlohih znanosti in umetnosti, ki bodo darovale pročelje šole, namenjeno pa bo le sa posebne dogodke in prilotnosti. Raznatelj Esel je od Rauscherja še kupil 100 steklenic vina, o letti šole pa bo sanje naprazjena soba, kjer bodo zinake modrosti o miru počivale do takrat, ko pride dan, da zbrani poakusijo slavno kapljico Quadrivinma.

Tloris šole, spominska listina in vino Quadrivium ter replika časopisa Tagespost, s člankom o začetku gradnje šolske stavbe leta 1871.
(Foto: Boris Ferk.)

Med pripravo gradiva smo potek igre večkrat testirali. Izbral sem dve skupini dijakov, skupino zaposlenih ter skupino, ki prostorov šole ni poznala. Z njihovim sodelovanjem sem z različnih zornih kotov dobil povratno informacijo glede vsebinske in strateške priprave posameznih korakov igre. Glede na upoštevane opombe sem vnesel manjše spremembe, izboljšave in tako smo igro dokončno oblikovali ter jo začeli izvajati. Dijake in dijakinje, ki so bili v timu, sem usposobil za kustose, saj so komaj čakali, da bodo po šoli lahko vodili skupine. A še pred začetkom izvajanja smo želeli poskrbeti za ustrezno predstavitev projekta. Dijakinja je oblikovala unikaten logotip, kjer šolske alegorije obkrožajo šolsko uro, ki je še en arhitekturni simbol Prve gimnazije Maribor. Uporabili smo ga v obliki žiga za šolsko knjižnico in na diplomi, ki jo podelimo udeležencem igre.

Ker pa sem imel v timu tri dijake in štiri dijakinje, sem dobil zamisel, da bi lahko osnovno idejo projekta posneli v obliki kratkega, promocijskega filma. Fantje so bili idealni za vloge treh glavnih akterjev v zgodbi: prvega ravnatelja, takratnega mariborskega župana in arhitekta šolske stavbe. Dekleta pa so se prelevila v štiri alegorije, po katerih je tudi poimenovan naš projekt. Promocijski film na kratko predstavi zgodbo nastanka gimnazije ter usoden spor med arhitektom in prvim ravnateljem, ki smo ga začinili s skrivnostnim in nekoliko zloveščim prikazovanjem alegorij, ki ravnatelja mučijo v sanjah.

V tim sem vključil še dva dijaka, saj smo potrebovali veščega snemalca in primernega pripovedovalca. Ko smo našli staro meščansko stanovanje, z originalnim interierjem, ki je spominjal na čas s konca 19. stoletja, se je snemanje lahko začelo. Posneto gradivo je eden od dijakov še zmontiral in nastali sta dve kakovostni različici: daljša, ki jo predvajamo udeležencem Quadriviuma, in krajša, ki je namenjena za promocijo igre na družbenih omrežjih, spletu ipd.

Logotip projekta *Quadrivium*, uporabljen kot žig.

Da so se dijaki tudi pri filmu odlično odrezali, nam je potrdil celoten učiteljski zbor Prve gimnazije Maribor ter profesorice in profesorji zgodovine, ki so se udeležili avgustovskega študijskega srečanja (17. avgust 2023) za zgodovino v Ljubljani.

Dijaki v vlogah prvega ravnatelja Essla, župana Reisera in arhitekta Bücherja (Foto: Boris Ferk, obdelava fotografije: Jakob Žebeljan.)

UČNI CILJI IN DIDAKTIČNI PRISTOPI PRI OBLIKOVANJU IN REALIZACIJI PROJEKTA

Pri delu z dijaki in dijakinjami sem kot mentor upošteval naslednje učne cilje:

1. Vsebinski cilji (vsebine) – dijaki/dijakinje:

- opišejo zgodbo nastanka Prve gimnazije v Mariboru;
- pojasnijo, da se preučevanje šolstva uvršča v posebno vrsto zgodovine – šolsko zgodovino;
- sklepajo o pomenu znanja zgodovine za današnji čas.

Ekipa Quadriviuma na prizorišču snemanja filma. (Foto: Katja Treer.)

2. Procesni cilji (veščine) – dijaki/dijakinje:

- krepijo veščine pri delu z zgodovinskimi viri in iskanju informacij;
- ocenijo pomen zgodovinskih virov za zgodovino;
- znajo se orientirati v zgodovinskem času in prostoru;
- ugotovijo, kako sta se skozi zgodovino spreminjala čas in prostor;
- razvijejo in izkažejo veščine različnih oblik komunikacije, javnega nastopanja in digitalne veščine;
- razvijejo socialne spretnosti pri sodelovalnem učenju.

3. Odnosni cilji (vrednote) – dijaki/dijakinje:

- razvijejo in izkažejo pozitiven odnos do pomena spoštovanja lokalne in narodne zgodovine;
- razvijejo in izkažejo zanimanje za zgodovinsko preteklost na primeru raziskovanja zgodovine Prve gimnazije v Mariboru.

* Deklarativni, procesni in odnosni cilji so izpeljani iz splošnih ciljev (Učni načrt, 2008, str. 8–9) in obvezne teme *Zakaj je pomembna zgodovina* (Učni načrt, 2008, str. 13–14.)

Quadrivium, interaktivni izobraževalni projekt ob 150-letnici stavbe Prve gimnazije Maribor

4. Učni cilji medpredmetnega povezovanja, upoštevajoč cilje iz učnih načrtov vključenih predmetov – dijaki/dijakinje:

- izkažejo uporabo tujih jezikov pri delu zgodovinskimi viri in iskanju informacij (nemščina in latinščina – dijakinje klasičnega programa);
- znajo uporabiti posamezna umetniška področja pri demonstriranju zgodovinskih virov;
- razvijejo in izkažejo jih na področju likovne (risanje, kiparstvo) in filmske umetnosti (igra, režija, montaža …);
- znajo uporabiti digitalno tehnologijo za obdelavo in predstavitev informacij, zgodovinskih virov;
- vključujejo digitalne veščine in znanja za iskanje uporabnih in verodostojnih zgodovinskih informacij.

Široko zastavljen projekt je zahteval obširno teoretično pripravo z vsemi opisanimi učnimi cilji. Posledično je to pomenilo, da je bilo didaktičnih pristopov in strategij pri aktivnosti dijakov in dijakinj res veliko:

- poudarek je bil na timskem delu, z veliko komunikacije, saj sem želel, da vsak udeleženec pozna celotno podobo projekta;
- uporabil sem jih v testnih skupinah, s katerimi smo iskali izboljšave pri iskanju predmetov, in jih ob tem pripravljal na vodenje skupin, s čimer so pridobili naziv kustos (lat. varuh oseb, krajev ali predmetov);
- z veliko informacijsko tehnoloških znanj so oblikovali besedila, dokumente in predmete, ki smo jih prirejali za namene projekta;
- zamislili in ustvarili so logotip projekta;
- izdelali so unikatne replike vseh štirih kipcev, ki krasijo pročelje naše šole;
- režirali, snemali in zmontirali so kratek film, v katerem so odigrali vloge vseh glavnih protagonistov zgodbe in alegorij.

SKLEP

Z opisanimi cilji in strategijami dela smo uspešno prišli do želenih rezultatov. Izdelali smo kakovostne replike predmetov iz izvirnega temeljnega kamna in tiste, ki smo jih za namen projekta dodali. Ustrezno in smiselno smo jih razporedili (za namene projekta jih skrijemo) po šoli, posamične točke pa smo opremili še s QR-kodami, ki udeležence seznanijo z bogato zgodovino šole in mesta. Oblikovali smo logotip projekta in diplomo za udeležence, ki uspešno rešijo uganko. Najbolj ponosni pa smo na promocijski film, s katerim so dijaki in dijakinje pokazali, da so izjemno motivirani pri projektu, ki je povezan z zgodovino šole, ki jo obiskujejo.

Še pred poletnimi počitnicami smo preizkusili igro z zaposlenimi na šoli, saj smo jih želeli na neformalen, igriv način informirati o visoki obletnici, ki jo je šola obeležila v začetku oktobra 2023. Projekt *Quadrivium* je požel tudi precej zanimanja medijev. V časniku *Večer* so nam posvetili daljši članek, na šoli pa nas je obiskala

ekipa RTV Slovenija, ki je z avtorji projekta posnela reportažo o Quadriviumu. Premierno je bila predvajana le nekaj dni pred obletnico, isti dan pa sta dva mlada kustosa sodelovala tudi na Mladem festivalu sprehodov, ki jih v Mariboru vsako leto organizira društvo Rajzefiber. Festival omogoča učencem, dijakom in študentom, da obiskovalcem predstavijo zgodovino in zanimivosti mesta skozi njihove oči. Naš sprehod je bil posebnost festivala, saj je bil zavit v tančico skrivnosti, udeležba pa omejena. Dijaka sta skupino občanov pozdravila že na trgu pred šolo in jih z uvodno zgodbo Quadriviuma tako dobro motivirala, da so se brez večjih težav spopadli z ugankami in uspešno rešili šolo pred večnim prekletstvom. Sprehoda se je udeležilo tudi nekaj staršev dijakov iz tima, ki so se tudi sami odlično zabavali, nekateri pa so celo izpostavili, da so njihovi otroci zaradi sodelovanja pri Quadriviumu postali bolj odprti, družabni, samostojni in pogumni, povezali so se s skupino ter se naučili javnega nastopanja in timskega dela.

Kustosa Hannah in Aleksander pripravljata udeležence na igro. (Foto: Dolar media.)

Dijake in dijakinje iz tima sem na 150. rojstni dan šole, 2. oktobra 2023, še enkrat prosil, da so odigrali vloge alegorij in treh mož, zaslužnih za gradnjo takratne realke. Prav ta dan smo namreč imeli na šoli popoldanske govorilne ure in smo zbrane starše poučili o častitljivi obletnici in jim razkrili nekaj zanimivih dejstev o nastanku šole. Izkazalo se je, da so tudi tisti, ki so Prvo gimnazijo dobro poznali ali pa so bili celo nekdanji dijaki, veliko informacij slišali prvič, poleg tega pa so bili navdušeni, da so jih po šoli popeljale tako pomembne osebnosti, kot so župan, arhitekt, ravnatelj in alegorije znanosti.

Priznanja kustosom za udeležbo Quadriviuma na Mladem festivalu sprehodov. (Foto: Dolar media.)

Prva faza projekta *Quadrivium*, ki je bil zasnovan prav v čast 150-letnici stavbe Prve gimnazije Maribor, je uspešno za nami. Ker je polovica originalne skupine kustosov zaključila šolanje, nameravam v šolskem letu 2023/2024 v zgodbo vpeljati čim več novih, mladih kustosov, ki bodo k udeležbi uganke pritegnili veliko radovednih dijakov in dijakinj. Quadrivium pa bo ob izbranih priložnostih na voljo tudi obiskovalcem šole, tujim dijakom na izmenjavah in zainteresiranim skupinam. V prihodnosti nameravamo projekt prilagoditi in prevesti v vsaj dva tuja jezika ter ga morda nadgraditi še z novimi interaktivnimi komponentami.

VIRI IN LITERATURA

Marburger Zeitung, 11. 6. 1871, str. 2.
Marburger Zeitung, 5. 10. 1873, str. 1–3.
Marburger Zeitung, 22. 4. 1874, str. 4.
Učni načrt Zgodovina, Gimnazija, Splošna gimnazija (2008). Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo. Pridobljeno s *http://eportal.mss.edus.si/msswww/programi2018/programi/media/pdf/un_gimnazija/un_zgodovina_280_ur_gimn.pdf*
Vrbnjak, V. (2000). Prva gimnazija v Mariboru od ustanovitve do lastne stavbe. V: *Zbornik prve gimnazije Maribor. 150-let Prve gimnazije*. Maribor: Prva gimnazija Maribor, str. 15–57.

Bojana Modrijančič Reščič, Šolski center Nova Gorica, Elektrotehniška in računalniška šola

TRPEČI IN RABLJI V AUSCHWITZU – HOLOKAVST JE ZAZNAMOVAL TUDI OTROKE

Bojana Modrijančič Reščič, Nova Gorica School Centre, School of Electrical Engineering and Computer Science

SUFFERERS AND EXECUTIONERS IN AUSCHWITZ – THE HOLOCAUST ALSO LEFT A MARK ON CHILDREN

IZVLEČEK

Prispevek o holokavstu, veliki rani trpečih, tudi otrok, je spomin na vse, ki so jim vzeli svobodo, in opomin sodobnosti, naj ne pozabi preteklosti. Nekaterim današnjim mladostnikom je ta tema tabu, a se o tem poučijo s prebranimi knjigami in pogovorom v učilnici. Profesor podkrepi aktualizacijo šolske snovi z neposredno prisotnostjo na zgodovinskih prizoriščih. Srednješolci se odzivajo s poustvarjalnim pisanjem. Tako se šolska predmeta slovenščina in zgodovina dopolnita v celoto.

Ključne besede: knjige o vojni, holokavst, Auschwitz, svoboda, zgodovinska nemška mesta

ABSTRACT

The article on the Holocaust, the gaping wound of the sufferers, including children, commemorates all those who have been deprived of their freedom and is a reminder to the present to not forget the past. This topic is a taboo for some adolescents today, but they nevertheless learn about it by reading books and discussing it in the classroom. The professor modernizes the subject matter through a direct presence in historic sites. Secondary school students react to this through re-creative writing. Thus, the subjects of Slovenian language and history complement each other.

Keywords: books on war, Holocaust, Auschwitz, freedom, historic German towns

UVOD

Holokavst je tema, o kateri mnogi ne govorijo, se je tudi izogibajo. Mladi jo spoznavajo pri pouku zgodovine, izkazalo pa se je, da so veliko izvedeli tudi pri pouku slovenščine s pogovorom in govornimi nastopi. Kolegici zgodovinarki so četrtošolci računalniške usmeritve zaupali, da imajo dovolj holokavsta že z branjem knjig. A jim še vedno ni jasno, zakaj so morali ljudje med vojno trpeti, spoznavati rablje, razčlovečenje. Kako so lahko tedaj preživeli grozote in obdržali vero v sočloveka, v boljši jutri? Odgovor je, da se preteklost ne sme ponoviti, koncentracijska taborišča so še danes opomin.

AUSCHWITZ

»Danes je Auschwitz mrtev in prazen. Veter v travi in v gozdu okoli je zabrisal podobo strahot in pepel pomorjenih raznesel kdove kam.« (Krakar in Kumar, 1962, str. 15) Pesnik Lojze Krakar je v pesmi z naslovom *Auschwitz* zapisal, da se je tam *»smrt utrudila do smrti in uresničil biblijski pekel«* (prav tam, str. 11). V tretji kitici pesmi nas opominja: *»A za milijone teh, katerih kletev še zmeraj tu kot črn oblak visi, bi vedel le še gluhonemi veter in ta prekleta zemlja, ki molči.«* (Prav tam, str. 11) Elza Kumar Mavrič, nekdanja interniranka v Auschwitzu, se še živo spominja transportov, ki so pripeljali ogromno ljudi: *»Vedeli smo, kam gredo, saj smo videli dim. Spomnim se, da sem počakala do konca vrste, do zadnjega človeka, ki je šel v krematorij. Nisem si mislila, da gredo prav vsi vanj, saj je bila vrsta zelo dolga.«* Ko je kot dekle ponoči v coklah šla iz sprejemne barake v svojo, se je spomnila na Dantejevo *Božansko komedijo*, saj sta to literarno delo imela doma njena strica; vedno sta pripovedovala o t. i. krogih *Pekla*, ki poleg *Vic* in *Nebes* z uvodnim spevom sestavljajo ta religiozno-alegorični ep. Gospa Kumar Mavrič se je spomnila, da se je v Auschwitzu spraševala, v katerem delu pekla se je znašla. Ko je nad vhodnimi vrati uničevalnega taborišča brala napis *Delo osvobaja*, se je spomnila na pesnikove besede, in sicer naj tisti, ki vstopi, pusti zunaj vsako upanje. Kmalu se je soočila tudi z zloglasnim zdravnikom Mengelejem in čakala, kako se bo odločil. Spomni se neke ženske, ki je bila menda Brika kot ona in je čakala v vrsti za krematorij. Angela smrti je prosila, naj starejše ženske pusti, da bodo vplivale na mlade delavke: *»Nihče ni mogel verjeti, da jo je poslušal.«* Gospa Dragana Marošević, animatorka v domu upokojencev na Gradišču nad Prvačino, pa je zapisala zgodbo gospe Antonije Kodermac iz Preserij nad Branikom, rojene leta 1930, ki je preživela Auschwitz. Zgodbi je dala preprost naslov *Kava iz Auschwitza*: *»Včasih smo pili samo projo, pa še to s strogo odmerjenimi požirki. Če smo jo imeli, jo je mama pripravila le zjutraj. Bila je čudnega okusa, kot da bi nekaj greblo po grlu. Zadnjo sem popila tisto jutro, preden so naju s sestro odpeljali Nemci. V Trstu sva prodajali blago, ki ga je sešila mama. Znašli sva se v največji raciji. Jaz*

Slika 1
Trgovski most v Erfurtu.
(Foto: Renato Reščič.)

Trpeči in rablji v Auschwitzu – holokavst je zaznamoval tudi otroke

sem bila stara trinajst let, sestra leto manj. Natovorili so naju na tovornjake, polne ljudi, nato na vlak in naravnost v Auschwitz. Potovali smo nekaj dni. Midve sva imeli nekaj kruha v žepih in sva skrivaj jedli, vode nič. Ko se je vlak ustavil, sem skozi špranjo stegnila roko, da mi je nekaj snežink padlo na dlan in sva jih polizali. Bili sva bolj žejni kot lačni. Pogrešala sem mamino projo, čeprav me je grebla po grlu. Po prihodu so naju ostrigli in oblekli v zaporniška oblačila. Čevlje so nama vzeli, zato sva nekaj dni gazili po snegu kar bosi. Iz najine barake sem skozi špranje vsak dan opazovala vrste ljudi, ki so potrpežljivo čakali pred zgradbo z velikim dimnikom, iz katerega se je valil smrdljiv dim po človeških truplih. In molila, da se katera od naju ne znajde tam. Zjutraj smo dobili vodo in suh kruh za zajtrk, pri kosilu nekaj podobnega juhi. Večerja je bila pa pravo razkošje, neka brozga, ki je le malenkost dišala po kavi. Bila je mrzla in skoraj brez okusa. Ne ne, imela je okus – po smrti. Dve leti sem jo s težavo pila. Ampak sem morala, da sem preživela. Sestra jo je zavračala, pa sem jo prisilila. Strah me je bilo, da bo končala v stavbi z dimnikom.

Po osvoboditvi sva se še ves mesec potikali po gozdovih in poljih, živeli sva od dobrote kmetov. Domači so naju bili tako veseli. Prepričani so bili, da naju ni več med živimi. Mama je takoj skuhala projo. Nič več me ni grebla po grlu.«

KO SO OTROKOM VZELI MLADOST … KNJIŽNIČARKA IZ AUSCHWITZA

V 33. spevu *Pekla* v religiozno-alegoričnem epu *Božanska komedija* je napisano: *»Če res o Ugolinu šla je marnja, da je, kot pravijo, izdal gradove, sinov življenja naj bila bi varna!«* (Alighieri, 1994, str. 205) Zakaj sta morala torej trpeti oba Ugolinova sinova in vnuka, sprašujem pri pouku slovenščine v prvem letniku na strokovni šoli računalniške usmeritve. Nedolžni, nič krivi otroci, naj bi zgodovini plačali davek, ker so se rodili v družino grofa Ugolina, izdajalca domovine. Ali ker so se drugi mnogo kasneje rodili v času druge svetovne vojne in jih je drugi nadškof Ruggieri dal zapreti v stolp Gladu, ki ga je narekoval holokavst? In če se je v *Božanski komediji* nadškof Ruggieri hotel maščevati grofu Ugolinu, se je veliki vojni rabelj obrnil k nekaterim svojim zvestim poslušalcem, da bi se maščeval tudi otrokom? Ker so drugačni, ker ne spadajo v omikano kulturo in si ne zaslužijo obstajati?

Slika 2
Lutrova soba v avguštinskem samostanu v Erfurtu.
(Foto: Renato Reščič.)

Vse to je občutila 14-letna Čehinja Edita Adler junakinja romana *Knjižničarka iz Auschwitza*, kasneje Dita Kraus, ki je skrbno varovala osem knjig v otroškem bloku koncentracijskega taborišča Auschwitz-Birkenau: atlas, francoski roman, *Osnovni nauk o geometriji*, *Kratka zgodovina sveta*, *Ruska slovnica*, ruski roman brez platnic, *Nove poti do psihoanalitske terapije*, *Dogodivščine dobrega vojaka Švejka* v češčini. Njeno otroštvo se je končalo 15. 3. 1939, ko je češka vlada soglašala s prihodom nemških vojaških sil v Prago. Leta 1943 se je znašla sredi trpljenja v taborišču v bloku 31, družinskem taborišču, ki je sprejel do petsto otrok; v njem je smrdelo po vlagi, plesni in strahu. Komaj se je spominjala miru, ki je dišal po otroških igrah, piščančji juhi, pečeni jagnjetini in sladici iz oreščkov ter jajc. Ob prihodu v taborišče je postala šepetalka v igri *Trnjulčica*. Med gledalci

je bil tudi t. i. Doktor smrt, Josef Mengele, ki si je rad požvižgaval Beethovnovo *Peto simfonijo*. Stotnik, *»proti kateremu so celo esesovski pazniki pogledovali z grozo v očeh«* (Iturbe, 2020, str. 13), jo je kmalu opazil in ji grozil, da bo končala na njegovi obdukcijski mizi, če bo le delno kršila taboriščna pravila. Ta človek, ki je bil poosebljeno zlo, je imel popolno opremljen kirurški laboratorij v Krematoriju 2: *»Navdušen je nad rdečimi cementnimi tlemi, zloščeno obdukcijsko mizo iz marmorja z odtoki po sredini in dodatki iz niklja. To je njegov oltar, na katerem časti znanost.«* (Prav tam, str. 40) Njegovim prostorom v taborišču so pazniki nadeli ime *Zverinjak*. Po pogradih so se o njem širile govorice, da časti hudiča, da opravlja grozljive poskuse. Jude naj bi celo občudoval, uničeval pa jih je, ker so se postavili po robu arijcem. Bil je učenec doktorja Ernsta Rüdina, enega od snovalcev zakona o obvezni sterilizaciji ter *»enega glavnih zagovornikov teorije, da manjvredni ljudje nimajo pravice do življenja«* (prav tam, str. 175). Ker je imel temnejšo polt, so se v šoli otroci norčevali iz njega, češ da je cigan, otroci v taborišču pa so ga klicali striček Pepi. Zgodovina ga je naučila, da je največja šibkost lastnost, ki je značilna za močne. Nacisti so začeli verjeti, da so nepremagljivi. Moč tretjega rajha je bila tudi njegova šibkost: *»V prepričanju o lastni neuničljivosti bo odprl toliko bojišč, da se bo na koncu sesul.«* (Prav tam, str. 196) Starešina bloka 31 je bil pogumni Nemec Fredy Hirsch, nekdanji mladinski trener, ki si je nekoč želel postati poklicni športnik. V taborišču je ustanovil šolo in je oblast prepričal, da bodo tako starši otrok učinkovitejši pri opravljanju taboriščnih dolžnosti. Mladim Judom je dopovedal, naj bodo ponosni na svoje poreklo. In naj ne pozabijo na higieno, čeprav so pozimi zmrznile vse cevi. Vrhovna nemška komanda je zahtevala le igre in gibanje, knjige je prepovedala, saj so spodbujale k razmišljanju. A *»prsti učiteljev izrisujejo enakostranične trikotnike, črke abecede in celo tokove evropskih rek po zraku«* (prav tam, str. 10). A otroci so bili željni znanja iz knjig, ki so bile skrite v neopazni vdolbini pod lesenim podom. Knjižničarka Dita jih je varovala s svojim življenjem: *»Zdaj pozna že vsak pregib, vsako natrgano mesto, vsako brazgotino.«* (Prav tam, str. 76) Čeprav so bile poškodovane, obrabljene, plesnive in skoraj uničene, je dekle vedelo, da so neprecenljive. Spravilo jih je lahko v žepa iz tankega platna, ki sta bila zvezana za pasom. Zanju je morala žrtvovati pol porcije kruha in kos margarine, za blago pa še četrtino porcije kruha. Njeni starši o njeni nalogi niso vedeli ničesar. Nekoč so živeli v Pragi v stanovanju, ki je bilo uresničitev maminih sanj, a so se leta 1942 znašli v getu v Terezinu. Živilske kartice, številne prepovedi, izključitev judovskih otrok iz šol so dali slutiti, *»da hočejo nacisti prepovedati otroštvo«* (prav tam, str. 44). Edita pa je vedela, da bo

Slika 3
Podjetje Topf in sinovi, danes muzej.
(Foto: Renato Reščič.)

Slika 4
Družina Topf.
(Vir: *Internationale Wanderausstellung Industrie und Holocaust*, Topf & Söhne – *Die Ofenbauer von Auschwitz; International travelling exhibition Industry and the Holocaust, Topf & Sons – Builders of the Auschwitz* Ovens Erfurt: Hentrich & Hentrich, 2017, str. 23.)

s knjigo premagala vse ovire, že ko je brala med odmori v šoli. S Croninovim romanom Citadela se je začela zavedati, *»kako ti knjige lahko obogatijo življenje, omogočajo ti, da si pridobiš najrazličnejše izkušnje, da spoznaš ljudi /… /«* (prav tam, str. 81). V Auschwitzu ji vojna ni smela vzeti poguma, čeprav so njeni starši vse svoje življenje stlačili v dva kovčka. V kraju groze jo je mlad učitelj Ota Keller poučil, da so bile Freudove knjige med prvimi, ki jih je dal Hitler sežgati leta 1933. Vesela je bila, da so jo knjige, čeprav le v mislih, ponesle iz taborišča. Za njeno nadaljnje šolanje v taborišču je skrbel oče, po poklicu odvetnik – šolski stol je bil velik kamen, zvezek pa je moral biti zapisan v glavi. A kmalu je tudi on doživel isto usodo kot preostali: *»Trupla poberejo ob prvem svitu, jih naložijo na voziček in odpeljejo v krematorij, kjer jih zažgejo.«* (Prav tam, str. 161) S sotrpini je bila večkrat lačna, saj *»prosijo Boga, naj jim nakloni vsaj košček korenčka v juhi«* (prav tam, str. 116), medtem ko so imeli v častniški jedilnici *»gala pojedino: paradižnikovo juho, piščanca, krompir, rdeče zelje, ribo iz pečice, vaniljin sladoled in pivo«* (prav tam, str. 116). Teka lačnim ni pokvaril niti prizor, ko je jetnici, ki je stregla hrano, nacist Rudolf Höss prislonil revolver na sence, ona pa je neslišno molila.

Česar mladi ne bi smeli videti, je videla Dita, in sicer *»da bolniki, ki jih vidi vstopati z drsajočimi koraki, običajno pridejo ven na vozičku za trupla /… /«* (prav tam, str. 153). Živinski vagon jo je iz Auschwitza peljal v Bergen-Belsen, kjer se je paznica Elisabeth Volkenrath, pred vojno frizerka, znašala nad jetnicami. Zanesla se je na lakoto. V tem manjšem ženskem taborišču, v katerem so jetnice spale na tleh, ni bilo električne napeljave, odtoka, postelj. Odeje so bile polne bolh, zaudarjale so po urinu. Če si imel srečo, si lahko spal na pogradu na slamnjači, polni stenic. Po taborišču se je širil neznosen smrad, ženske so izgubljale boj s tifusom, kolero. Tudi Dita je izgubljala svoj boj z življenjem, a so ji angleški vojaki le povedali, da je svobodna: *»Angleži so domnevali, da bodo osvobodili taborišče, polno jetnikov, pa so se znašli na pokopališču.«* (Prav tam, str. 339) Tam pa je pustila svojo mamo. Srečnemu naključju se je lahko zahvalila, da je stopila naproti povojnemu življenju. Ponovno je srečala mladega učitelja iz Auschwitza, Ota Kellerja. Izvedela je, da je njegovo pravo ime Ota Kraus, on pa jo je kmalu povabil v Prago kot svojo nevesto. V Izraelu sta si kasneje ustvarila družino. Dita ni mogla pozabiti pogumnega ravnatelja skromne knjižnice v Auschwitzu, Fredyja Hirscha, ki je v poročilu za poveljstvo taborišča zapisal: *»Vsi govorijo o tifusu, tuberkulozi in pljučnici, veliko manj pa se omenja depresijo, ki se širi po lagerju kot kuga.«* (Prav tam, str. 256) Ni verjela v novico o njegovem samomoru, saj je bil za otroke preveč dragocen. Nacistom je bil trn v peti, njej pa je vlil samozavest. Izbral jo je za knjižničarko in knjige so zanjo ostale neprecenljiv zaklad.

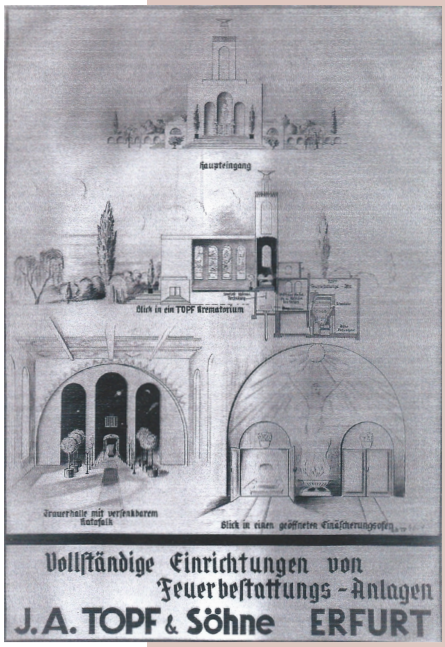

Slika 5
Reklamna slika o podjetju Topf in sinovi v Erfurtu.
(Vir: *Internationale Wanderausstellung Industrie und Holocaust, Topf & Söhne – Die Ofenbauer von Auschwitz; International travelling exhibition Industry and the Holocaust,* Topf & Sons – *Builders of the Auschwitz Ovens.* Erfurt: Hentrich & Hentrich, 2017, str. 37.)

Dijak tretjega letnika računalniške usmeritve je o prebranem romanu zapisal: *»V situaciji, v kateri se je znašla Dita, je potrebno ostati pogumen, sicer propadeš. Večina mladih se danes zaveda dogodkov, ki so se nekoč zgodili v Auschwitzu, ampak jih ne vzamejo prav resno, ker jih niso izkusili sami.«* Četrtošolec pa je npr. svoje poustvarjalno pisanje zaključil kar s knjižnim citatom in upal, da bodo sošolci razumeli metaforiko: *»Samotna hoja po taborišču Auschwitz-Birkenau pomeni*

hojo po zelo hladnem vetru. Njegovo zavijanje je kot odmev glasov vseh, ki so za vedno ostali tukaj in so se zlili s prstjo, po kateri danes hodijo obiskovalci.« (Prav tam, str. 356) Sama srednješolcem velikokrat povem kratko zgodbo o 17-letnem dijaku, ki se je s svojimi tremi sošolci in z menoj odzval povabilu pokojne gospe Sonje Vrščaj, nekdanje interniranke v Auschwitzu, ko smo spomladi leta 2015 obiskali taborišče. Na avtobusno postajo ga je v zgodnjih jutranjih urah pripeljal oče s Cerkljanskega. Pristopil je k meni in mi povedal: *»Sedaj sin odhaja tja, kamor je nekoč šla naša pranona, ko je imela samo 17 let.«*

MOČ RABLJEV … IZGINOTJE JOSEFA MENGELEJA

Rabelj je beseda, ki se lahko, tako v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*, uporablja tudi ekspresivno, in sicer pomeni, da je tisti, *»kdor preganja, terorizira, ubija ljudi, zlasti med vojno«* (*Slovar*, 2014, str. 358). Eden izmed njih je bil tudi človek, ki so se ga interniranci v taborišču bali, kot piše v romanu *Izginotje Josefa Mengeleja*. Odločal je o življenju in smrti. Josefa Mengeleja je vedno obdajal rahel nasmešek, gnala ga je želja igrati Boga, vojna ideologija pa je izrabila njegove značajske lastnosti, in sicer nečimrnost, pohlep in zavist. Mogoče bi kdo iskal opravičilo pri oblastni materi Walburgi, ki ga je kaznovala s šeškanjem in ga zapirala v klet, ali pa pri očetu, ki ni premogel topline in bil le brezobziren poslovnež in nacist: *»Toda po Karlu starejšem je podedoval žilavost, premetenost in stremuštvo, po materi Walburgi pa hladnost in suho, zakrknjeno srce.«* (Guez, 2020, str. 73) Čeprav je Josef služil znanosti, odločal o življenju in smrti jetnikov v Auschwitzu med drugo svetovno vojno, je januarja leta 1945 pobegnil. S ponarejenimi dokumenti je lahko delal na kmetiji na Bavarskem. Kot Helmut Gregor je prispel v Argentino 22. 6. 1949 s svojim kovčkom, ki je skrival vojno skrivnost: *»Z malim kovčkom, ki ga je hotel na vsak način obdržati, čeprav bi ga lahko razkrinkal, je brezumno tvegal; v njem so dragoceni sadovi dolgoletnih preiskav, vse njegovo življenje, in s seboj ga nosi, odkar je na vrat na nos zapustil dodeljeno službeno mesto na Poljskem. Če bi ga z njim ujeli Sovjeti, bi ga brez sojenja usmrtili.«* (Prav tam, str. 11) Čeprav je imel doktorata iz antropologije in medicine, je bil na seznamu vojnih zločincev, zato se je moral pritajiti. Izdajal ga je močan bavarski naglas. Puščal si je temne brke, ki so mu prekrili prazen prostor med zgornjima sekalcema, a so se mu zdeli negermanski in neakademski. Bilo ga je strah, da ga ne bi kdo prepoznal. Svetlolasa žena Irena, ki jo je 1936 zagledal v univerzitetni bolnišnici v Leipzigu, ko je bilo njej samo 19 let in je v Firencah študirala umetnostno zgodovino, je bila preteklost. Izdala ga je, ko se je poročila s prodajalcem čevljev, s sinom Rolfom mu ni hotela slediti v izgnanstvo. Sam se je kasneje poročil s svakinjo Martho, predano nacistko in ljubečo materjo, vdovo po mlajšem bratu Karlu. Če cigan Pepe, kot so ga nekoč klicali sošolci, ni prenašal povprečnežev in je ljubil točnost, je predsednik Argentine Juan Peron občudoval disciplino in neustrašnost ter avtoriteto, ki jih je prinašal nacizem. Slednji se mu je zdel tudi

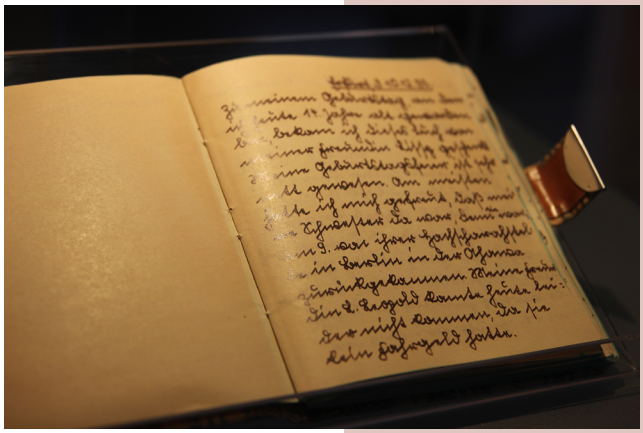

Slika 6
Dnevnik Marion Feiner.
(Foto: Renato Reščič.)

natančno naoljeni stroj: *»Vrata svoje dežele je odprl na tisoče in tisoče nacistom, fašistom in kolaborantom: vojakom, inženirjem, znanstvenikom, tehnikom in zdravnikom, vojnim zločincem, ki so bili povabljeni, naj opremijo Argentino z jezovi, raketami in jedrskimi elektrarnami ter jo spremenijo v supersilo.«* (Prav tam, str. 38) Zdelo se je, da Argentina simbolizira most za prodor nacistične Nemčije v Južno Ameriko.

Slika 7
Žare s pepelom in ostanki čevljev ter obleke v muzeju Topf in sinovi.
(Foto: Renato Reščič.)

Leta 1950 se je nacistični smetani v Buenos Airesu pridružil tudi drugi rabelj, Adolf Eichmann kot Ricardo Klement. Mengele ga je preziral, saj je bil pred vojno le trgovec, sin računovodje, ki ni končal niti srednje šole. Imel je potuhnjen pogled, postrani stoječa debela očala, bil je plešast in neokusno oblečen. Na severu Nemčije je po vojni delal na kmetiji kot gozdar in gojil piščance, v Argentino pa je prišel s soprogo in tremi sinovi. Navzven zelo različna moška, ki sta jasno izražala svojo doktrino – uničiti vse tiste, ki niso vredni arijske rase. Če je bil Mengele previden, je bil Eichmann zelo glasen, saj se je širokoustil, da so bili Himmler, Göring in Heydrich njegovi zaupniki. V nacističnih krogih je bil vedno pijan, igral je na violino, občudovalcem je podpisoval fotografije, češ da je upokojeni SS-obersturmbannführer. Zdravnik Mengele, ki je bil vedno elegantno oblečen, izobražen, rojen v bogati družini, je drugega rablja sprejemal kot cirkuško atrakcijo, ki ima sinove oblečene v gavče. Mengele je o sebi povedal le, da je vojaški zdravnik, Nemec, ki je hotel zaživeti na novo. Eichmannu je pomenil strahopetca, očetovega sina in rjavopoltega usraneta: *»Eichmannu priimek Mengele ne pomeni ničesar, esesovskih stotnikov in zdravnikov je veliki načrtovalec holokavsta sreče val na stotine, na tisoče.«* (Prav tam, str. 64) Oba moška, ki sta nekoč sejala nasilje, izžarevala pa predvsem moč in oblast ter bila rablja mnogim trpečim, sta se morala skrivati, saj se je začela po svetu širiti resnica o iztrebljanju evropskih Judov. Bala sta se, da ju ne bi odkrili in jima sodili za grozodejstva. Čeprav je imel Mengele celo nemški potni list s svojimi pravimi podatki, je bila skladiščniku Eichmannu za petami izraelska obveščevalna služba Mosad. Leta 1956 je generalni državni tožilec Fritz Baner izdal nalog za njegovo aretacijo. Čeprav si je Eichmann želel slave, so njegovi dnevi potekali enolično, saj je redil kokoši in angora zajce. Mosadovi agenti so ga leta 1960 našli in ga odpeljali v Izrael. Kasneje je Mengele izvedel, da se je 1. junija 1962 Eichmann obesil na zaporniškem dvorišču. Mengele se je najprej počutil varno, saj ga je reševal denar družinskega podjetja za proizvodnjo kmetijskih strojev. Želel si je celo postati univerzitetni profesor in genetsko izboljšati človeštvo. Premišljeval je o padcu Rima, o življenju Wagnerja in Albrechta von Hallerja, *»očeta nemške biologije, prvega, ki je raziskoval živalsko drobovje«* (prav tam, str. 91). A se je znašel tudi v priporu, ker je opravljal nezakonite splave, za posledicami enega je umrla 15-letna hči pomembnega industrialca. Kot nekoč interniranci je zdaj on ležal na žimnici, polni uši, dobil redko juho, obdajal ga je vonj

Slika 8
Obeležje umrlim na poti v svobodo v Berlinu.
(Foto: Renato Reščič.)

po urinu. Usoda se je tokrat le poigrala z njim. Novinar v Ulmu je vložil tožbo proti njemu, za petami mu je bil tudi Hermann Langbein, *»avstrijski komunist, veteran španske vojne, nekdanji deportiranec iz Dachaua in Auschwitza«* (prav tam, str. 99). Mengele se je obnašal kot poblaznel in sklenil, da se bo pritajil v Paragvaju, kjer je leta 1959 dobil državljanstvo. V pokrajini Gran Chaco se je vrnil med kmete, se postaral, postal molčeči jeznoritež. Ko mu je umrl oče, je bil neutolažljiv, čeprav se ga je nekoč zelo bal. Ni smel na pogreb, grob v Nemčiji pa je vseeno krasil venec z napisom *‚Iz daljave Te pozdravljam'* (prav tam, str. 105). Na njegovo glavo je bila razpisana nagrada 20.000 mark. Sin Rolf, ki ni živel z njim in ga je poznal kot strica, saj je morala očetova prava identiteta ostati skrita, je končno izvedel: *»Rolf zdaj ve, da njegov oče ni izginil v Rusiji, temveč je angel smrti iz Auschwitza.«* (Prav tam, str. 111)

Mengele se je brez žene in sina napotil v Brazilijo in prevzel ime Peter Hochbichler, zažgal je nemški potni list in svoje zapiske, uničil je tudi vzorce iz Auschwitza. On, ki je opravljal poskuse na dvojčkih, *»vojni material«* pošiljal v berlinski Inštitut cesarja Viljema, se potrpežljivo zadrževal v secirnici in obsedeno preučeval in raziskoval, *»je princ evropske teme«* (prav tam, str. 120). Novodobni Kajn je, medtem ko je žvižgal, poslal v plinske celice 400.000 ljudi. Končno je spoznal, da ne bo nikjer varen, čeprav si med vojno ni pustil vtetovirati indentifikacijske številke pod pazduho in na prsi, kar bi ga razkrilo kot nacista. Postajal je mit, saj so se okrog njega začele spletati skrivnostne pripovedi. Kljub temu da je Mosadova posebna enota prežala nanj, se ji je izmikal. Z družinskim denarjem je našel zatočišče na kmetiji madžarskih zakoncev Stammer, kjer je upravljal kmetijo. Težko se je prilagajal na brazilsko vroče in sušno podnebje, njegova stanodajalka Gitta, ki je nekoč sanjala o bleščeči karieri primabalerine, pa je postala pozorna nanj – lepo je skrbel za živali, si požvižgaval Mozartove in Puccinijeve melodije, se pred odhodom na pašnike nadišavil s kolonjsko vodo in bil kljub vročini zapet v platneni beli dežni plašč. Imel je sicer žuljave dlani, a negovane nohte, roke pa si je umival tridesetkrat na dan do nadlahti in se izbrano izražal. Denar njegove družine jo je prepričal, čeprav je njegovo sliko videla v časopisu ob spominu na 17. obletnico osvoboditve Auschwitza. Nad zdravnika pa se je ponoči zgrinjala preteklost – nočne more so mu kratile spanec. Začel je pisati pripovedi in pesmi, popisoval otroška in šolska leta, 1964 pa je izvedel, da so mu razveljavili univerzitetni diplomi: *»Ker je prelomil Hipokratovo prisego in v Auschwitzu zagrešil umore, mu Frankfurt in München odvzemata naziva doktorja medicine in antropoloških ved.«* (Prav tam, str. 154) Bil je besen, a se je moral še vedno skrivati. Če se je nekoč zanesel, da ga bo varoval stražni stolp, si je zdaj naredil ograjo, a ven je hodil le ob mraku. Stres mu je prinesel migreno, slabovidnost, družina ga je zapuščala, čeprav ga sin ni mogel naznaniti. Zanimalo pa ga je, zakaj je med vojno počel grozote. Oče je trdil, da je nedolžen. Kmalu ga je dotolkla samota. Živel je v plesnivem stanovanju, po katerem so lazili ščurki: *»Gol leži na betonskih tleh s pištolo na dosegu roke in cele*

Slika 9
Spomenik Judom, žrtvam holokavsta v Evropi. Spomenik je v Berlinu.
(Foto: Renato Reščič.)

ure nepremično strmi v propelerje ventilatorske vetrnice /…/.« (Prav tam, str. 200) Revma in visok krvni tlak sta njegovo zdravstveno stanje še poslabšala. In dajala ga je preganjavica, čudaški starec, don Pedro, kot so klicali Mengeleja, je postal dementen. Pred popolnim razčlovečenjem med urinom in iztrebki ga je odrešila smrt. A v svetu je bil še vedno zavit v skrivnost: *»Štirideset let po koncu vojne je za Mengelejevo glavo razpisanih tri milijone štiristo tisoč dolarjev. Američani, Izraelci in Zahodni Nemci se zaobljubijo, da bodo usklajevali svoja prizadevanja in si delili podatke.«* (Prav tam, str. 229) Družina Mengele je molčala, tudi sin Rolf, ki je po očetovi smrti iz Brazilije odnesel beležnice, korespondenco, fotografske negative. Ko je končno le pretrgal molk, je vse očetove predmete odstopil časopisu *Bunte*, dobiček pa naj bi izplačali združenjem preživelih iz taborišč. Povedal je, da je oče umrl leta 1979 kot Wolfgang Gerhard, zlomljena medenica v nesreči z motorjem v Auschwitzu naj bi to novico le potrdila. Molčal pa je iz spoštovanja do vseh, ki so pomagali zloglasnemu zdravniku. Leta 2008 je prosil Jude, naj ga ne sovražijo zaradi očetovih zločinov. Od leta 2016 kosti častihlepnega zdravnika uporabljajo zdravniki pripravniki za praktične vaje na univerzi v Sao Paolu.

Slika 10
Judovski muzej v Berlinu.
(Foto: Renato Reščič.)

Čeprav je nekoč študiral na najboljših nemških univerzah, bil ponosen na velikana nemške književnosti Goetheja in je njegovo izročitev preprečila birokracija ter ga ni našel niti Simon Wiesenthal, njegov posmrtni duh zaman išče spokojen grob.

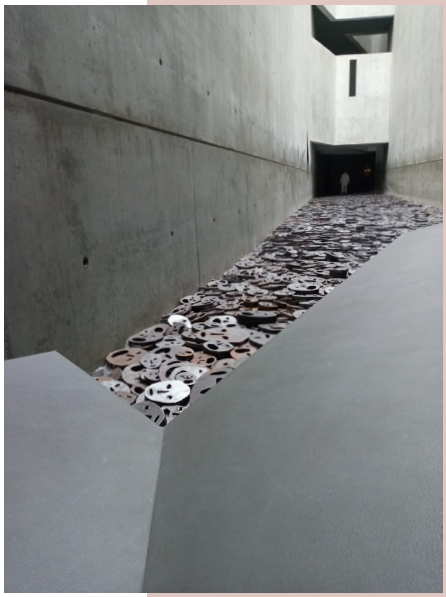

Slika 11
Kovinski obrazi v Judovskem muzeju v Berlinu.
(Foto: Renato Reščič.)

Četrtošolec je v šolskem letu 2021/2022 v svojem govornem nastopu dodal: *»Izvedel sem veliko o zgodovini Argentine, kar me je še dodatno presenetilo. Nisem pričakoval, da bo v knjigi o Josefu Mengeleju tako podrobno napisano tudi o predsedniku Peronu in njegovem vplivu na državo. Tako pa sem razumel, zakaj se je toliko nacistov odločilo za pobeg v Južno Ameriko, v Argentino. Tam je bilo zanje varno, ideologija o močni vojski podobna, močen voditelj. /… / Zmeraj sem imel občutek, da je Mengele korak pred vsemi, kar pa ne bi bilo mogoče brez pomoči njegove družine in prijateljev, ki jih je spoznal v Argentini. Nisem si mislil, da bi mu lahko po vojni uspelo toliko potovati. Bil je v Nemčiji, Italiji, Argentini, Švici, Paragvaju, Braziliji, pa ga še vedno niso izsledili. /… / Obisk sina se mi je zdel eden izmed zanimivejših dogodkov, saj me je zanimalo, kako bo njegov oče upravičil svoja dejanja. /… / Izpostavljeno je tudi sovraštvo do drugih, ker so drugačni. To pa lahko ustvari le propaganda, v njej se je kalil Mengele. S tem tudi utemeljuje svoja dejanja, da je le čistil zemljo manjvrednih ščurkov, kot so Judje, čeprav so tudi oni ljudje, a imajo drugačno kulturo in zgodovino, ki pa ni manjvredna. /… / Čeprav mu niso sodili, mislim, da je do neke mere odslužil svojo kazen. Začne se po letu 1960, ko mu je umrl oče in se je moral odseliti v Brazilijo. Veliko časa je preživel v samoti in ko je bil med drugimi ljudmi, je postal zelo anksiozen, saj je vedno mislil, da bo kdo razkril njegovo pravo identiteto. Za vse je bil le čuden starec, ki se je držal zase. Z lažnim imenom in identiteto je moral živeti do konca življenja, z njima je bil tudi pokopan.«*

KO SO LJUDEM VZELI SVOBODO

Če je zdravnik Mengele ljudem jemal svobodo s svojimi poskusi, je življenje svobodo vzelo tudi njemu. Pri pouku slovenščine sem srednješolcem računalniške usmeritve povedala, da sem kratenje svobode, razčlovečenje, stisko ljudi neposredno spoznavala, ko sem se z družino po koncu šolskega leta 2022/2023 znašla v lepem srednjeveškem nemškem mestu Erfurt. Nisem slutila, da me bodo trpeči in rablji čakali prav tu – tu se je začela proizvodnja peči in drugih naprav za krematorije v zloglasnih taboriščih.

Erfurt, nekoč staro nemško naselje, danes imenujejo tudi turinški Rim zaradi mnogih cerkva. Že od leta 1325 ga krasi kamniti most čez reko Gero, t. i. Trgovski most (slika 1). Na njem so pisana stanovanja, ki so nekoč ponujala bivališče trgovcem, danes pa mnogim prebivalcem. V mestu je od leta 1505 do leta 1508 v avguštinskem samostanu živel menih, kasnejši oznanjevalec reformacije, Martin Luter (slika 2). Izbral si ga je, saj so tu veljala stroga pravila, predstojniki samostana so si prizadevali za znanje in izobrazbo. Izobrazbeni ideal je postala pismenost. Po študiju je bil posvečen v duhovnika v mestni stolnici. V času romantike sta v Erfurt hodila tudi nemška pesnika Goethe in Schiller. Leta 1808 sta na kongres prišla tudi Napoleon in Aleksander 1., leta 1970 pa pomembna moža Vzhodne in Zahodne Nemčije, Willi Stoph ter Willy Brandt. V mestu, skrita med stavbami, stoji tudi ena najbolje ohranjenih srednjeveških sinagog v Evropi, čeprav so leta 1453 iz mesta izgnali vse Jude. Ko je izbruhnila kuga, so jih obtožili, da so zastrupili vodnjake, zato so jih preganjali, jih pobili skoraj devetsto ter zažgali četrt okrog sinagoge. Srednjeveško judovsko pokopališče je od 15. stoletja pozidano s stavbami. Usoda sinagoge se je znašla v rokah nekega trgovca, saj mu jo je prodal mestni svet, on pa jo je uporabljal za skladišče. Svojo vlogo je zato izgubila tudi v drugi svetovni vojni, nacisti so jo na srečo prezrli. Iz mestnega jedra pot vodi v nekdanje podjetje Topf in sinovi, današnji muzej (sliki 3, 7), ki ga je leta 1878 ustanovil pivovarski mojster Johannes Andreas Topf kot podjetje za gradnjo sežigalnic (slika 4).

Slika 12
Tuneli pobega iz Vzhodnega v Zahodni Berlin, izkopani pod mestom Berlin.
(Foto: Renato Reščič.)

Leta 1914 so tam začeli s proizvodnjo sežigalnih peči za občinske krematorije v državi. Že med prvo svetovno vojno so izdelovali tudi granate za vojsko, od leta 1941 so popravljali dele za letala ter jih od leta 1943 tudi izdelovali (slika 5). Podjetje je po očetu prevzel sin Ludwig, pridružila sta se mu tudi njegova sinova Ernst Wolfgang ter Ludwig mlajši, a so ju odpustili. Proti njima se je obrnila celo mati. Očitali so jima, da sta prijatelja Judov. Pridružila sta se nacistični stranki, a nista bila fanatična nacista. Od 1935 do 1945 sta vodila podjetje in bila tudi njegova lastnika. Zaposlovala sta celo taboriščnike komuniste in zaščitila sta druge ljudi, ki jih je preganjal Gestapo. Od začetka druge svetovne vojne ter do njenega konca je podjetje sodelovalo z SS. V tem času so poleg dobave sežigalnih peči tudi izpopolnili prostore za zaplinjevanje ljudi v koncentracijskih taboriščih. Danes so v stavbi, ki je bila nekoč ograjena z bodečo žico, tudi ostanki čevljev in obleke ter žare s pepelom iz taborišča Buchenwald.

Poleti 2023 je bila v tej stavbi tudi razstava o Marion Feiner, rojeni leta 1921 v Berlinu, kasneje poročeni Ziv (slika 6). V Erfurtu je s starši in sestro živela od leta

Slika 13
Pobeg v svobodo (v Zahodni Berlin) v Muzeju zidu – Muzeju Checkpoint Charlie.
(Foto: Renato Reščič.)

1928. Šestnajstletna je kmalu za svojo sestro Charlotte emigrirala v Palestino, tam pa se je preimenovala v Miriam. Mladi so tedaj emigrirali brez družine. Do polnoletnosti so bili nastanjeni v kibucu. Njuni starši niso mogli dobiti dovoljenja za emigracijo v Palestino. Oče ni mogel dokazati, da opravlja kmetijski ali rokodelski poklic, tudi premoženja ni imel veliko. Izgubil je delo, ker je bil Jud, njegova žena pa je vedela, da ga je strlo preganjanje. Svoji hčerki Miriam sta zadnjič pisala 21. 3. 1941. S pisanjem razglednic sta ohranjala stik z obema deklicama. Izgnali so ju iz Nemčije, ju nasilno ločili, kasneje pa ubili. Že 14-letna Marion/Miriam je na svoj rojstni dan začela pisati dnevnik, dokončala pa ga je v kibucu Ginear na praznik judovskega novega leta, imenovanega roš hašana. Miriam je ljubila šport, še posebej drsanje in plavanje. Ko je bila leta 1936 najboljša plavalka medšolskega tekmovanja v štafeti, ni smela stati na zmagovalnem odru, ker je bila Judinja. A ljubezni do plavanja ji ni vzel nihče, spremljala jo je tudi v starosti. In bila je svobodna, tako kot so danes ljudje v nemškem mestu Berlin, od leta 1961 do leta 1989 pa sta tlakovana pot in zid razdelila na vzhodno in zahodno polovico.

Tudi spominska cerkev cesarja Viljema kaže, da so evangeličanom vzeli pravico do bogoslužja, saj so jo leta 1943 bombardirali in jo hudo poškodovali. Mozaiki na stropu in na tleh cerkve ne morejo skriti, da je del zvonika ostal v vojnih dneh. Čeprav je tam sveta maša še potekala leta 1953 na čast cerkvenemu prazniku binkošti, so verniki zrli v nebo skozi strop, zato so jo zopet zaprli. V njeni neposredni bližini se je 19. 12. 2016 zgodil teroristični napad v času božičnega sejma, ko si vsak želi svobodno okusiti družinski praznik. A tudi v reki Spree, ki je nekoč tekla po mejni črti, je ostalo veliko nesvobodnih, ki so si želeli v zahodno polovico. Ob njej tako Berlinčane kot turiste gleda spomenik – osem obrazov mladih ljudi, ki niso želeli nesvobode s svojimi usodami. Preden so postali svobodni, so jih ustrelili, sodila jim je nemška državnovarnostna služba Stasi. Sedemnajst strelov je bilo dovolj, da je umrl mlad par – ženska takoj, njen mož pa dan kasneje.

Slika 14
Območje nekdanje meje med Zahodnim in Vzhodnim Berlinom.
(Foto: Renato Reščič.)

Tudi spomenik Judom v neposredni bližini Brandenburških vrat je pogostokrat tarča vandalizma (slika 9). Več kot 2700 betonskih blokov je spomin na 6 milijonov Judov iz vse Evrope. Na nasprotni strani stoji spomenik homoseksualcem, ki so jih deportirali v taborišča med drugo svetovno vojno. In Checkpoint Charlie (sliki 13, 14), zelo znani mejni prehod v razdeljenem Berlinu med ameriškim in sovjetskim sektorjem, je bil nekoč priča mnogim prebegom, celo z napihljivim kajakom po Baltiku. Zato je bil božič leta 1963 najlepši, ko je bilo Berlinčanom iz zahodnega dela mesta dovoljeno v vzhodni del. Čez noč so leta 1961 ljudem vzeli svobodo, saj so stavbam na mejnem področju najprej zazidali okna, prebivalce pa preselili v višja nadstropja. Na strehi je pobeg preprečevala bodeča žica. Po vsem tem pa so stavbo preprosto porušili. Po tleh še stojijo vzidane plošče,

ki pričajo, kdo je bil pri pobegu na zahodno stran uspešen in kdo ne. Danes si lahko vsak ogleda, kakšno je bilo življenje pred postavljenim berlinskim zidom. Ljudje so se svobodno sprehajali, hodili po običajnih potih, deklice so se igrale z elastiko. Manj nevarna pot prebega je bila pod tlemi po tunelih (sliki 12, 8). Dobrotniki so najprej pomagali pobegniti tujcem, nato sorodnikom. Gradnja enega je trajala od tri do šest mesecev. Samo po treh so prebežniki prišli na Zahod, preostale tunele so opustili, preden so bili dokončani. Tudi izdani so bili. Skoznje je na Bernauer Strasse v zahodni del Berlina prešlo skoraj 90 ljudi. Niso se ustrašili niti kanalizacije. Nedaleč od njih so bili tuneli za pregledovanje, ki jih je uporabljala Stasi. Pazniki na mejnem področju pa so se morali zagovarjati zaradi prebegov.

Ostanek preteklosti.
(Foto: Renato Reščič.)

Nema priča zgodovine je v tem nemškem mestu tudi judovski muzej (slika 10). Njegov arhitekt Daniel Libeskind je hotel s pomočjo arhitekture obiskovalcem pokazati nacistično zatiranje. Ponuja marsikaj: poročno obleko Ruth Stiegel, ki v eni izmed vitrin v muzeju kaže na srečno življenje, srebrna svečnika, risbe Fedřicha Fritte, ki je bil umorjen v Auschwitzu. Seznani nas, da je vsak, ki ni imel tipičnega judovskega imena, moral dodati k svojemu imenu ime Sara oz. Israel. Skozi stoletja spoznavamo, kako je življenje oblikovalo Jude. Po vojni so judovske organizacije dokumentirale nacistične zločine. Preživeli so posneli svoja pričevanja. V poznem srednjem veku so Jude obtoževali, da bodo ranili Kristusovo telo. To je bila le pretveza, da so jih lahko preganjali. Vedno jih je spremljala glasba, saj so bile maše pete. Pojavljale so se tudi ženske rabinke, a trajalo je veliko časa, da so dobile pravico za delo. Če je 1. 4. 1933 nacistični režim izvedel prvo antisemitsko akcijo in so kasneje Judje ustanovili svojo organizacijo Reich Representation of German Jews, ki je skrbela zanje v sovražnem okolju, se mnogi po letu 1945 v Nemčijo niso več vrnili. Danes je v Nemčiji judovska skupnost, ki je zrasla s priseljevanjem. Če se t. i. steber zmage sredi Berlina dviguje v nebo in ga vojna ni poškodovala, so v judovskem muzeju kovinski obrazi, ki oddajajo hrup, če hodiš po njih. Z votlimi očmi in usti nemo vpijejo (slika 11).

NAMEN IN CILJI ŠOLSKIH UČNIH PREDMETOV

Učitelji moramo dijake ne le naučiti šolsko snov, pač pa jo narediti tudi zanimivo. Knjige, leposlovne ali poljudnoznanstvene, mladostniki neradi vzamejo v roke. Presenečeno spoznavam, da si nekateri zapomnijo marsikaj, o prebranem razmišljajo, celo poustvarjalno zapišejo. Zakaj torej ne morejo zbrano slediti pouku. Odgovarjajo, da je to naporno, branje dolgotrajno, težko je sedeti na stolih več šolskih ur. Ko preverjam, ali je po pouku kaj bolje, velikokrat slišim, da so na sporedu računalniške igrice, medmrežje, da se jim ne ljubi ukvarjati s športom, ker je tudi to naporno, raje so v varnem zavetju ekrana. Ko sem dijake tretjega letnika računalniške usmeritve spraševala, koliko vedo o holokavstu, nisem dobila jasnih odgovorov. Preverila sem, ali jih vse to zanima. Zmigovali so z rameni.

Kako morata torej učitelja slovenščine in zgodovine obravnavati vojno tematiko, da srednješolcem ne bi zaprla poti do branja in učenja ter razmišljanja, aktualizacije

Trpeči in rablji v Auschwitzu – holokavst je zaznamoval tudi otroke

dogajanja? Sami velikokrat trdijo, da so nekatere teme nepomembne. Zato je v šolskem prostoru v modernem času dosledno slediti ciljem predmetov herojsko delo. Dijakom predstaviti holokavst in z njim povezane pojme trpljenje, odpovedovanje ter stisko, zahtevajo od učitelja veliko natančnosti in potrpežljivosti. Velikokrat jih opominjam, da so nekoč ljudje živeli drugače, zato naj o preteklem dogajanju ne berejo z očmi 21. stoletja. Danes mladostnikom pomaga splet, ki mu brezpogojno verjamejo. Tako sami le težko razmišljajo o prebranem, naučenem, v aktualizacijo dogajanja le nekateri vnesejo pripovedovanje o preteklosti še živečih ljudi. V svojih zapisih pa morajo znati ločiti narečni jezik od zbornega, paziti morajo na pravopisna, slogovna in slovnična pravila. Učitelji si zelo želimo, da bi srednješolci znali podkrepiti zgodovinsko dogajanje s književnim in bi tako zasledovali tudi njuno medsebojno povezanost. Kulturnozgodovinske šolske ekskurzije lahko ponudijo košček odgovora. Sama v šolsko razlago različnih književnih tem, za katere so nujna tudi zgodovinska dejstva, vnašam pripoved o svojih družinski ekskurzijah, ki jih podkrepim s slikovnim gradivom. Opozarjam tudi na še živeče pričevalce, ki svoje osebne izkušnje radi posredujejo dijakom. Gospa Elza Kumar Mavrič je nekoč mladostnikom na šoli pokazala svojo taboriščno številko iz Auschwitza, ki jo je imela vtetovirano na roki. Mnogi bivši dijaki pa se radi spominjajo pisatelja Borisa Pahorja in njegovega pripovedovanja o vojnih dneh, ki jih je predstavil v številnih knjigah. Tako mladostniki usvojijo pojme svoboda, kratenje človekovih pravic, zatiranje, vsiljevanje mnenja o večvredni rasi, hrepenenje po ohranjanju svojega jezika in identitete.

Steber zmage v Berlinu.
(Foto: Renato Reščič.)

SKLEP

Prispevek prikazuje, kako lahko učitelji dijake strokovne šole poučimo o holokavstu s pomočjo literature in zgodovinskih dejstev. Sodobne fotografije in še živeči pričevalci dopolnijo vrzel neznanja srednješolcev. Ko aktualizirajo dogajanje s poustvarjalnim pisanjem, razmišljajo tudi o pojmu svobode med drugo svetovno vojno in po njej. Tako skušajo razumeti vzroke in posledice zgodovinskih dejanj, ki so vplivala na človeka, na njegovo življenje in delo tudi v sodobnem času.

VIRI IN LITERATURA

Alighieri, D. (1994). *Božanska komedija*. Ljubljana: Mihelač.
Guez, O. (2020). *Izginotje Josefa Mengeleja*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
Internationale Wanderausstellung Industrie und Holocaust, Topf & Söhne – Die Ofenbauer von Auschwitz; International travelling exhibition Industry and the Holocaust, Topf & Sons – Builders of the Auschwitz Ovens. Erfurt: Hentrich & Hentrich, 2017.
Iturbe, A. (2020). *Knjižničarka iz Auschwitza*. Tržič: Učila International.
Krakar L., Kumar M. (1962). *Od tod so bežale še ptice*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
Katalog znanja. Slovenščina (2010) Srednje strokovno izobraževanje.
Katalog znanja. Zgodovina (2007). Srednje strokovno izobraževanje.
Slovar slovenskega knjižnega jezika 2. (2014). Ljubljana: Cankarjeva založba.

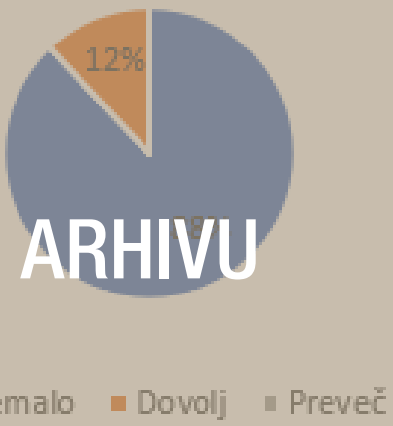

Dr. Dragan Potočnik, mag. Andreja Lajh, Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

POUK ZGODOVINE V MUZEJU IN ARHIVU

Dragan Potočnik, PhD, Andreja Lajh, MA, Faculty of Arts, University of Maribor

HISTORY LESSONS IN MUSEUMS AND ARCHIVES

IZVLEČEK

V prispevku so predstavljene bistvene značilnosti pouka zgodovine zunaj učilnice, s poudarkom na pouku v ustanovah, kot sta npr. muzej in arhiv. Pri tem so izpostavljeni zlasti pozitivni učinki takšnega pouka na učence in dijake. Opravljen je splošen pregled pedagoških vsebin, ki jih izbrani slovenski muzeji in arhivi že nudijo osnovnim in srednjim šolam. Leta dokazuje, da se tako muzeji kot tudi arhivi dobro zavedajo, da je izobraževanje ena ključnih nalog muzejev in arhivov, saj je pripravljena ponudba izjemno pestra. Vključena je tudi analiza ene od izvedenih pedagoških delavnic v muzeju, s katero smo dokazali, da pouk v ustanovi pozitivno vpliva na razvoj znanj in motivacijo pri učencih.

Ključne besede: muzej, arhiv, pedagoški programi, pedagoška delavnica, pouk zgodovine

ABSTRACT

This paper focuses on the essential characteristics of history lessons outside the classroom, with an emphasis on lessons in institutions such as museums and archives, highlighting the positive effects of such lessons on pupils and students. A review of the pedagogical content that selected Slovenian museums and archives already offer to primary and secondary schools has been carried out. A wealth and variety of available informational materials demonstrate that both museums and archives are well aware that education is one of their key tasks. An analysis of one of the pedagogical workshops held at a museum is included, which demonstrates that institution-based lessons have positive effects on the development of knowledge and student motivation.

Keywords: museum, archive, pedagogical programmes, pedagogical workshop, history lessons

UVOD

Šolstvo se nenehno prenavlja, saj se spreminja tudi pojmovanje znanja, učenja in poučevanja. Posledica tega je, da učitelji ne morejo poučevati tako, kot so včasih. Učenje je v preteklosti velikokrat pomenilo le zapomnjevanje določenih vsebin in podatkov, danes pomeni učenje proces izgrajevanja in osmišljanja znanj. Učitelji se morajo zavedati, da niso več le posredovalci znanja, ampak tudi organizatorji dela v razredu in svetovalci, ki usmerjajo delo učencev. Enostransko pojmovanje učenja kot sprejemanja znanja in poučevanja lahko presežemo z metodami in oblikami dela, ki omogočajo interaktiven odnos tako med učenci kot tudi med učiteljem in učenci. Z uporabo takih metod in oblik dela spodbujamo povezovanje in konstruiranje že usvojenih znanj in izkušenj, zastavljanje vprašanj, samostojno razmišljanje, razvijajo se komunikacijske veščine in sodelovalni odnos, občutek zaupanja. Učitelj s svojim delom tako ustvarja pogoje, ki omogočajo, da so učenci aktivni na spoznavnem, čustvenem in socialnem področju (Vodopivec, 2003, str. 5).

Učni načrt za zgodovino, ki je bil sprejet leta 2011, temelji na procesno-razvojnem pristopu, s katerim se spodbuja aktivna vloga učencev pri pouku zgodovine. Eden izmed poglavitnih ciljev prenovljenega načrta je povečati kakovost pridobljenega znanja, in sicer z razvijanjem različnih strategij mišljenja, medtem ko je pri tradicionalnem pouku učenje potekalo mehansko. Tudi vloga učitelja se je z uveljavitvijo novega učnega načrta spremenila. Učitelj ni več samo podajalec snovi, ampak usmerjevalec učnega procesa, ki spodbuja učence k samostojnemu pridobivanju znanja.

Glavne posodobitve učnega načrta se nanašajo predvsem na vpeljevanje novih didaktičnih pristopov, ki prinašajo nove metode dela pri pouku zgodovine. Poudarjena sta zlasti delo z različnimi zgodovinskimi viri (materialnimi, pisnimi, ustnimi, slikovnimi) in zgodovinsko terensko delo, ki se lahko izvaja v arhivih, muzejih ali v okviru zgodovinskih ekskurzij. Poleg tega novi didaktični pristopi poudarjajo projektno delo, učenje z odkrivanjem, sodelovalno učenje, izkustveno učenje, medpredmetne povezave ipd. Učni načrt spodbuja tudi razvijanje digitalnih kompetenc pri pouku zgodovine, kar dosežemo z metodo dela z informacijsko-komunikacijsko tehnologijo (Brodnik, 2013, str. 14–15).

SODOBNE UČNE METODE

Sodobne učne metode se v nasprotju s tradicionalnimi nanašajo na aktivno samostojno delo učencev pri pouku in domačem delu. Učitelj je pri sodobnem pouku mentor, ki učence usposablja za samostojno pridobivanje znanja. Učenci so tako sistematično vključeni v učni proces od načrtovanja do evalvacije. Ravno ta premik od dejavnosti učitelja na učenca je v učni proces prinesel višjo kakovostno raven (Karba, 2005, str. 18–19).

TRADICIONALNO POJMOVANJE UČNIH METOD	SODOBNO POJMOVANJE UČNIH METOD
Predvsem metodični postopki učitelja.	Predvsem metodični postopki učitelja in učencev ter metodološki postopki.
Predvsem metodični postopki učitelja.	Nanašajo se na vse ravni učnega procesa.
Temeljijo na tradicionalnem pojmovanju znanja, učenja in poučevanja.	Temeljijo na sodobnem, pojmovanju znanja, učenja in poučevanja.
Nanašajo se na: učne cilje, ki pojmujejo metodo kot poti do cilja; na notranjo logiko učne snovi; na didaktična sredstva; na razvojno stopnjo učencev; na učni čas; na učna načela (postopnost, nazornost, aktivnost, vzgojnost in trajno pomnjenje).	Nanašajo se na: učne cilje, ki pojmujejo metodo kot pot do cilja in sestavino cilja; na notranjo logiko učne snovi; na didaktična sredstva; na razvojno stopnjo učencev in njihove individualne sposobnosti; število učencev v razredu; učni čas; na ravnanje učitelja in učenca; na učiteljevo pomoč učencu; organizacijo in vodenje učnega procesa; na interakcijo med učiteljem in učencem ter med učenci; na odnos učitelja do učne snovi in poleg tradicionalnih še na sodobna učna načela (diferenciacija, soodgovornost učenca za učno delo, problemskost in uporabnost znanja, aktualizacija in načelo pozitivne usmerjenosti učencev).

Preglednica 1: Primerjalna analiza tradicionalnega in sodobnega pojmovanja učnih metod

Sodobne učne metode so:

1. metode samostojnega dela učencev z različnimi zgodovinskimi viri,
2. metoda dela na terenu – obisk arhiva,
3. metoda dela na terenu – obisk muzeja,
4. metoda dela na terenu – ekskurzije,
5. metoda igre vlog in simulacija,
6. uporaba sodobne komunikacijsko-informacijske tehnologije – uporaba interneta,
7. samostojno in skupinsko raziskovanje preteklosti v okviru projektnega dela (Potočnik, 2009, str. 105).

Z doslednim upoštevanjem sodobnih učnih metod bo pouk zgodovine ne le bolj življenjski, ampak bosta pri njem mogoči tudi večja aktivizacija in individualizacija.

Metoda dela na terenu – obisk arhiva

Ena od možnosti, da sledimo zahtevam sodobnega pouka zgodovine in da naredimo pouk zanimiv in življenjski, je obisk arhiva. Šola oziroma učitelj zgodovine mora sodelovati z arhivskimi ustanovami. Nato se mora učitelj odločiti, katera razstava oziroma arhivsko gradivo je najbolj primerna/-o za obisk oziroma za dopolnitev snovi, ki jo obravnava v razredu. Ob tem mora določiti tudi, katere oblike, metode in cilje bodo ob obisku razstave realizirali. Sodelovanje šole in arhiva pa je koristno tudi za arhive, saj kakovostno sodelovanje odpira tudi nove možnosti za delo v prihodnje. Najbolj pomembno pa je tisto, kar so od tega odnesli učenci, ki so spoznali novo metodo v vzgojno-izobraževalnem procesu, z upoštevanjem njihovih interesov, potreb in sposobnosti. To pa je tudi dobra izkušnja za nadaljnje delo in za boljše poznavanje domačega okolja.

Metoda dela na terenu – obisk muzeja

Pri načrtovanju ogleda muzeja mora učitelj upoštevati več vzgojno-izobraževalnih ciljev. Ob tem mora upoštevati:

- zunanjo ali širšo pripravo, ki naj bo sestavljena iz naslednjih elementov: predhodna priprava, ogled muzeja ter pregled opravljenega dela,
- notranjo ali ožjo pripravo, ki jo sestavljata dva elementa: tehnična in vsebinska priprava.

Tehnična priprava obsega ogled razstave, odločitev, koliko učencev bomo peljali v muzej, katera razvojna stopnja učencev je vezana na razumevanje določene teme, koliko časa bo trajal ogled, ali bo samostojen, v blok uri ali v okviru ekskurzije ali kulturnega dne ter kako bomo prišli do muzeja. Vsebinska priprava pa od učitelja zahteva določitev izobraževalnih ciljev, določitev delovnih nalog, vodenje po muzeju, motiviranje učencev pred odhodom v muzej, delo v šoli, ki je sestavljeno iz ustnega poročila ali pisne naloge (Trampuš, 1998, str. 17–21).

PREGLED OBSTOJEČIH VSEBIN ZA UČENCE V IZBRANIH MUZEJIH IN ARHIVIH

Pregled obstoječih vsebin za učence v slovenskih muzejih s poudarkom na Pokrajinskem muzeju Ptuj-Ormož

Z metodo analize smo opravili pregled pedagoških programov in delavnic v izbranih slovenskih muzejih. Analizirani so bili naslednji muzeji:

- Narodni muzej Slovenije,
- Ljubljanski grad,
- Muzej novejše in sodobne zgodovine Slovenije,
- Prirodoslovni muzej Slovenije,
- Slovenski etnografski muzej,
- Tehniški muzej Slovenije,
- Zemljepisni muzej GIAM ZRC SAZU,
- Muzej krščanstva na Slovenskem,
- Pokrajinski muzej Maribor,
- Pokrajinski muzej Ptuj-Ormož.

Podatke smo pridobili s spletnih strani posameznega muzeja. Ugotovili smo, da izbrani muzeji nudijo pester izbor najrazličnejših pedagoških programov in delavnic, kar dokazuje, da se dobro zavedajo svoje vzgojno-izobraževalne funkcije. Pedagoški programi so prilagojeni različnim starostim oz. razvojnim stopnjam učencev. Pokrita so različna predmetna področja, npr. geografija, umetnostna zgodovina, naravoslovje, tehnika ipd., izstopajo pa pedagoški programi primerni za pouk zgodovine. Ugotovili smo tudi, da pedagoški programi vsaj deloma sledijo učnim načrtom posameznih predmetov, vendar pa ne gre za popolno naslonitev na učne načrte, saj pedagoški programi niso namenjeni le usvajanju novih učnih snovi, ampak so primerni tudi za utrjevanje in ponavljanje ali za nadgradnjo že usvojenih učnih vsebin (Lajh, 2021, str. 64–65).

V določenem muzeju prevladujejo zbirke, vezane na bližnjo okolico kraja, v katerem se muzej nahaja, vendar pa imamo tudi specialne muzeje, ki na določeno

tematiko pokrivajo območje celotne Slovenije. Učitelj na podlagi znanj in strokovne presoje izbere muzej, za katerega meni, da ga je z določeno skupino najbolj smiselno obiskati. Pri izbiri pedagoškega programa v muzeju učitelju pomagajo tam zaposleni pedagoški delavci in kustosi. Zelo pomembno je, da učitelj predhodno obišče muzej in si ogleda zbirko, razstavo oz. pedagoški program, saj lahko na podlagi videnega vsebine tudi prilagodi (Lajh, 2021, str. 65).

Pokrajinski Muzej Ptuj-Ormož je bil ustanovljen leta 1894. Ker je bil ustanovljen na območju, bogatem z različnimi materialnimi ostanki, zlasti iz antičnega obdobja, se je z leti hitro večalo število muzejskih predmetov in posledično število zbirk. Tako se muzej tako rekoč skozi celotno svojo zgodovino sooča s prostorskimi težavami, ki jih nikoli niso uspeli rešiti tako, da bi vse zbirke združili v eni stavbi. Posledično najdemo danes zbirke muzeja na Ptujskem gradu, v mestu Ptuj in okolici, v Miheličevi galeriji, starih zaporih, na gradu Ormož in gradu velika Nedelja (vir: *https://pmpo.si/o-muzeju/*).

Pokrajinski muzej Ptuj-Ormož izpolnjuje svoje poslanstvo tako, da izvaja vse ključne naloge, ki jih ima muzej za družbo, velik poudarek pa ima tudi vzgojno-izobraževalna funkcija. Na letni ravni redno sodelujejo zlasti z okoliškimi osnovnimi in srednjimi šolami, nemalokrat pa jih obiščejo tudi šole iz drugih regij Slovenije. Za potrebe pouka imajo v muzeju pripravljene različne pedagoške programe, ki so ustrezno prilagojeni učnim načrtom posameznih predmetnih področij in starosti ciljne skupine. Pedagoški programi so glede na starost in razvoj kognitivnih sposobnosti učencev razdeljeni v naslednje skupine:

- učne vsebine za predšolske otroke,
- učne vsebine za učence prvega vzgojno-izobraževalnega obdobja,
- učne vsebine za učence drugega vzgojno-izobraževalnega obdobja,
- učne vsebine za učence tretjega vzgojno-izobraževalnega obdobja,
- učne vsebine za srednješolce.

Pedagoški programi se v večini navezujejo na stalne razstave v muzeju, vendar lahko učitelji za učno uro v muzeju izberejo tudi katero od občasnih razstav. Zraven organiziranih pedagoških programov namreč Pokrajinski muzej Ptuj-Ormož ponuja tudi vodenja po stalnih in občasnih razstavah oz. učiteljem omogoča, da na podlagi katere od razstav samostojno izvedejo učno uro. Primeri razstav so Stari zapori, Povodnov muzej, Mitreja na Spodnji Hajdini in Zgornjem Bregu, Zbirka glasbil, Zbirka tradicionalnih pustnih mask, Zbirka turkerij ipd. (Lajh, 2021, str. 88–89 in 152).

Pregled obstoječih vsebin za učence v izbranih slovenskih arhivih s poudarkom na Zgodovinskem arhivu Ptuj

Podobno kot za muzeje smo z metodo analize opravili tudi pregled obstoječe pedagoške ponudbe za izbrane slovenske arhive. Izbrali smo naslednje slovenske arhive:

- Arhiv Republike Slovenije,
- Zgodovinski arhiv Ljubljana,
- Zgodovinski arhiv Celje,
- Pokrajinski arhiv Koper,
- Pokrajinski arhiv Maribor,
- Pokrajinski arhiv v Novi Gorici,
- Nadškofijski arhiv Ljubljana,

- Nadškofijski arhiv Maribor,
- Zgodovinski arhiv Ptuj.

Podatke o posameznih pedagoških programih in delavnicah smo pridobili s pomočjo spletne strani posameznega arhiva in s pomočjo zbornika *Slovenski arhivi se predstavijo*. Ugotovili smo, da vzgojno-izobraževalna vloga tudi v arhivih prihaja vedno bolj v ospredje, čeprav je v primerjavi z drugimi funkcijami arhiva nekoliko bolj v ozadju kot pa pri muzejih. Kljub temu nudijo tudi arhivi različne dejavnosti, s katerimi bogatijo pouk v slovenskih šolah. Arhivi s svojo ponudbo privabljajo učence različnih starosti, od predšolskih otrok do študentov. Glede na starost ciljne skupine so vsebine primerno prilagojene. V posameznem arhivu prevladujejo obiski bližnjih šol, kar je po svoje razumljivo, saj to pomeni manj logističnih težav za šolo, nižje stroške prevoza (če sploh) ipd. (Lajh, 2021, str. 75)

Najpogosteje izvedena pedagoška aktivnost v slovenskih arhivih je t. i. predstavitvena učna ura. Zaposleni pedagoški delavec učencem predstavi, kaj arhiv sploh je, kakšna je njegova vloga za družbo oz. kakšen pomen ima pri ohranjanju pisnih, slikovnih in drugih virov, kako deluje, katere poklicne profile zaposluje ipd. Učenci spoznajo pomembnejše prostore v arhivu, kot sta npr. čitalnica in skladišče, postopek iskanja gradiva ter nekatere konkretne primere gradiva (Lajh, 2021, str. 75).

Zraven predstavitvene učne ure slovenski arhivi ponujajo tudi tematske učne ure, ki so po navadi izvedene na podlagi občasnih razstav v arhivu. Učitelji sami ocenijo ustreznost razstave za izvedbo učne ure. Podobno kot pri muzejih imajo nato na voljo vodenje po razstavi s strani zaposlenega v arhivu ali pa učno uro izvedejo samostojno (Lajh, 2021, str. 77).

Začetke arhiva na Ptuju predstavlja arhivski oddelek, ki je leta 1923 začel delovati v okviru muzeja. Kot samostojna ustanova je arhiv začel delovati leta 1955, ko je bil ustanovljen Mestni arhiv Ptuj, kasneje preimenovan v Zgodovinski arhiv Ptuj. Podobno kot ptujski muzej, se je tudi ptujski arhiv vso svojo zgodovino soočal s prostorsko stisko in s težavo neustreznih prostorov za hranjenje zgodovinskih virov. Posledično se je večkrat selil, vendar pa so vmesne selitve težave rešile le za krajše obdobje. Dokončno so navedene težave rešili leta 2011, ko se je arhiv preselil v prenovljene prostore bivše vojašnice na Vičavi, s čimer so prvič pridobili ustrezne prostore za hranjenje in uporabo zgodovinskih virov, pa tudi učilnico, ki omogoča pedagoško delo v arhivu oz. sodelovanje s šolami (Zupanič, 2013, str. 222–230).

Kljub temu da ima arhiv ustrezne prostore za pedagoško delo samo zadnjih deset let, pa to ne pomeni, da pred tem niso izvajali vzgojno-izobraževalne funkcije. Že v preteklosti so organizirali oglede razstav, zbiralne akcije starih dokumentov, predavanja na osnovnih in srednjih šolah ipd. S pridobitvijo ustreznih prostorov (učilnice) pa so učne ure vse pogostejše tudi v arhivu. Prevladujejo predstavitvene učne ure, pogoste pa so tudi različne tematske učne ure. V okviru predstavitvene učne ure učenci spoznajo pojme: arhiv, arhivistika, arhivsko gradivo, razlike med muzejem, arhivom in knjižnico, vrste arhivov v Sloveniji, pomen arhiva kot ustanove, njegove pristojnosti in naloge. Ne glede na starost šolske skupine si učenci oz. dijaki ogledajo čitalnico, depoje in skladišče. Taka učna ura je pripravljena vnaprej, vendar so na željo učitelja spremljevalca možne prilagoditve. Tematske učne ure pripravljajo sproti, saj so v večini pripravljene na

podlagi občasnih razstav, lahko pa v sodelovanju z učiteljem pripravijo tudi ustrezno arhivsko gradivo na določeno temo. Tako učno uro nato učitelj izvede popolnoma samostojno ali ob pomoči pedagoškega delavca v arhivu. Tematske učne ure so namenjene zlasti učencem višjih razredov osnovne šole in srednješolcem. Prevladujejo učne ure na tematiko zgodovine, vendar pa so možne tudi učne ure pri drugih šolskih predmetih (Majerič Kekec in Zadravec, 2015, str. 123–125).

ZASNOVA PEDAGOŠKE DELAVNICE ZA POKRAJINSKI MUZEJ PTUJ-ORMOŽ IN EVALVACIJA

Za potrebe Pokrajinskega muzeja Ptuj-Ormož smo pripravili medpredmetno delavnico *Petoviona*, pri čemer smo posebno pozornost posvetili medpredmetnim povezavam med geografijo in zgodovino. Pedagoško delavnico lahko izvedemo na Panorami – griču, kjer se je v rimskem obdobju nahajalo središče rimske Petovione. V okviru pedagoške delavnice učenci oz. dijaki spoznajo geografske pogoje za razvoj mesta Ptuj v rimskem obdobju in danes ter primerjajo pomen mesta v obeh obravnavanih zgodovinskih obdobjih. Uporabljene učne metode dela so metoda pogovora, delo na terenu in delo z učno/delovnim listom. Delavnica je primerna za 1. letnik srednje šole ali za maturitetno skupino dijakov, ki se pripravljajo za maturo pri predmetih geografija in zgodovina, možna pa je tudi vsebinska prilagoditev za osnovno šolo. Poleg medpredmetne povezave geografija in zgodovina je možna tudi medpredmetna povezava z umetnostno zgodovino (Lajh, 2021, str. 126).

Opisano pedagoško delavnico smo praktično preizkusili. Pri izvedbi je sodelovalo 25 dijakov 2. letnika Gimnazije Ptuj. Dijaki so ob sprehodu na Panorami sproti reševali vnaprej pripravljeni učno/delovni list, ki so ga kasneje uporabili pri evalvaciji, ki je potekala v učilnici. Poleg učno/delovnega lista smo za dijake pripravili tudi kratek preizkus znanja o vsebini pedagoške delavnice, ki so ga najprej rešili pred izvedeno delavnico in nato ponovno še po njej. S tem smo želeli ugotoviti uspešnost pedagoške delavnice z vsebinskega vidika. Preizkus znanja je tvorilo dvanajst vprašanj nižjega (spominsko znanje) in višjega nivoja (razumevanje, interpretacija, uporaba znanja). Za lažje ocenjevanje smo vprašanja točkovali, in sicer z eno ali dvema točkama, odvisno od nivoja vprašanja in pričakovane količine snovi, ki jo odgovor predvideva. Skupno so dijaki lahko usvojili 18 točk.

Pred izvedeno pedagoško delavnico so dijaki v povprečju usvojili 8,64 točke. Največje število usvojenih točk pred izvedbo delavnice je znašalo 13 točk, najmanjše pa 6 točk. Dijaki so bolje reševali vprašanja, ki so od njih zahtevala spominsko znanje, zlasti s področja zgodovine. Vprašanja višjega nivoja, zlasti tista, ki so zahtevala povezovanje geografskih in zgodovinskih vsebin, pa so dijakom povzročala težave. Razlago za navedeno lahko najdemo v dejstvu, da so dijaki v začetku letnika predelali tematiko o rimskem cesarstvu, s temo o geografiji Slovenije pa so se nazadnje srečali v 9. razredu osnovne šole. Posledično so bile tematike s področja zgodovine bolj sveže.

Na podlagi točkovanja preizkusov znanja, ki so jih dijaki rešili po izvedeni pedagoški delavnici, smo ugotovili, da je pedagoška delavnica pozitivno vplivala na razvoj znanja pri dijakih. Po izvedbi je namreč povprečno število usvojenih točk znašalo

12,16 točke. Dvignila sta se tudi najvišje število usvojenih točk – 16 točk in najnižje število usvojenih točk – 9 točk. Omeniti velja tudi dejstvo, da so vsi dijaki med pedagoško delavnico napredovali v znanju, saj so prav vsi po izvedeni delavnici usvojili več točk kot pred delavnico. Kljub vsemu pa se je pri nekaterih vprašanjih delež pravilnih odgovorov le nekoliko povečal, kar pomeni, da smo med izvedbo nekaterim vsebinam namenili premalo pozornosti, smo jih preslabo razložili oz. preslabo sproti preverjali razumevanje s strani dijakov. Navedeno bi lahko popravili v primeru ponovne izvedbe pedagoške delavnice na Panorami.

	Pred izvedbo pedagoške delavnice	Po izvedbi pedagoške delavnice
Povprečno število usvojenih točk	8,6	12,1
Minimalno število usvojenih točk	6	9
Maksimalno število usvojenih točk	13	16

Preglednica 2: Točkovanje preizkusa znanja

Dodatno nas je zanimal tudi odnos dijakov do pouka zunaj učilnice, torej v raznih ustanovah, kot sta tudi muzej in arhiv. S tem namenom smo za dijake pripravili kratek anketni vprašalnik. Sestavljen je bil iz štirih vprašanj. Eno od vprašanj je bilo zaprtega tipa, torej so imeli dijaki že ponujene odgovore in so izbrali tisti odgovor, ki je bil zanje najprimernejši. Eno vprašanje je bilo delno zaprtega tipa, saj je bila zraven ponujenih odgovorov dijakom ponujena tudi alternativna možnost vpisa lastnega odgovora. Preostali dve vprašanji sta bili odprtega tipa, pri čemer so dijaki samostojno zapisali odgovor.

Prvo vprašanje anketnega vprašalnika se je nanašalo na mnenje dijakov o količini obiskov različnih ustanov. Večina dijakov iz obravnavanega vzorca meni, da je pouka v različnih ustanovah premalo. Omenjeni odgovor je namreč izbralo kar 88 % vprašanih dijakov. Trije dijaki oz. 12 % menijo, da imajo pouka v ustanovah ravno dovolj, noben od vprašanih dijakov pa ni odgovoril, da ga je premalo.

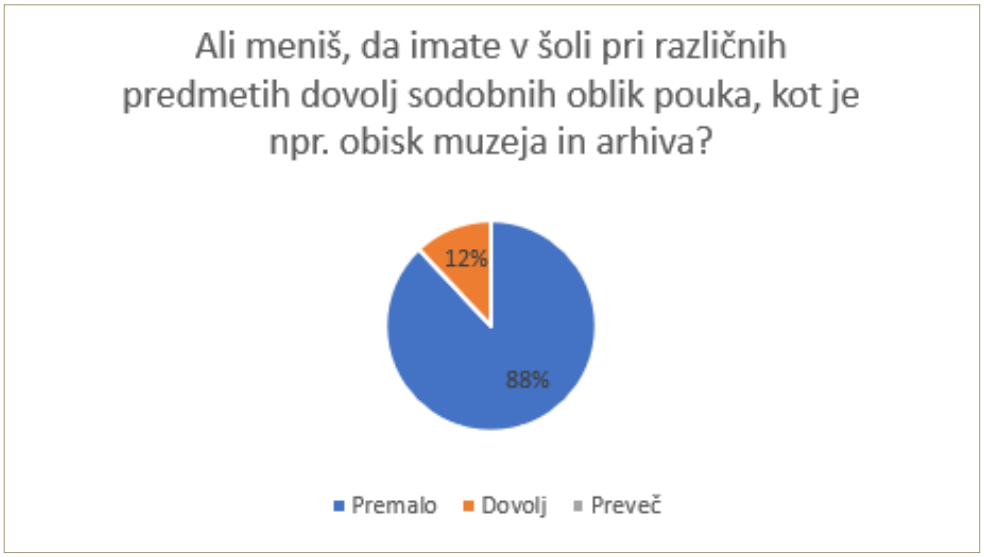

Grafikon 1: Odgovori na vprašanje o količini obiskov različnih ustanov v okviru pouka

Pri drugem vprašanju so nas zanimala predmetna področja, v okviru katerih dijaki najpogosteje obiščejo muzej ali arhiv. Dijaki so odgovore vnašali prosto, zapisali so lahko več različnih odgovorov. Pričakovani odgovori so bili zlasti zgodovina, geografija in umetnostna zgodovina. Kar 23 dijakov je kot odgovor navedlo umetnostno zgodovino, zgodovino so zapisali štirje dijaki, geografijo pa trije. Na podlagi odgovorov lahko ugotovimo, da v omenjeni skupini profesorji le redko izvedejo pouk geografije ali zgodovine zunaj učilnice, npr. v ustanovah, kot sta muzej in arhiv. Pri tem moramo upoštevati dejstvo, da gre za skupino, ki je velik del dotedanjega gimnazijskega izobraževanja zaradi epidemije covida-19 opravljala na daljavo, veliko časa so bile različne ustanove zaprte in posledično možnosti za alternativne oblike pouka tako rekoč ni bilo.

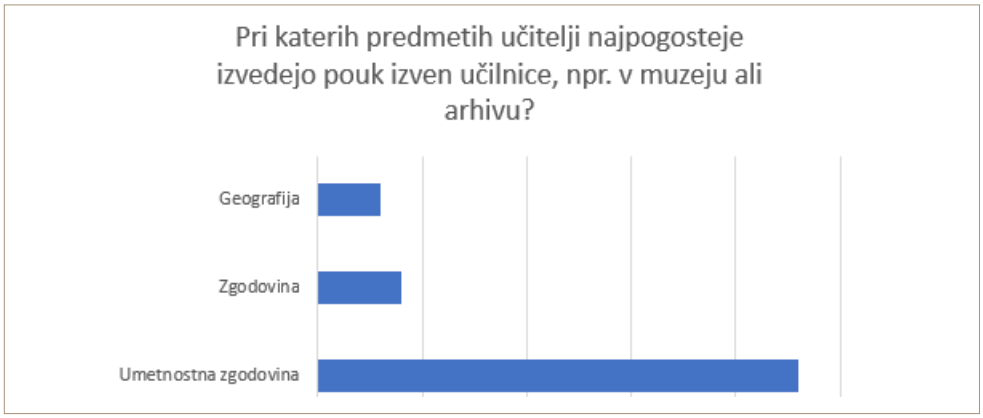

Grafikon 2: Odgovori na vprašanje o predmetnih področjih, pri katerih dijaki najpogosteje obiščejo različne ustanove

S tretjim vprašanjem smo dijake spraševali o odnosu do pouka v različnih ustanovah. Dijaki so lahko izbrali enega ali več odgovorov. Možni odgovori so bili:

a. Pouk v ustanovah mi je všeč, saj imam tam večjo motivacijo za delo.
b. Pouk v ustanovah mi je všeč, saj si tam snov laže in bolje zapomnim.
c. Pouk v ustanovah mi ni všeč, saj pogosto pomeni dodatne stroške.
d. Bolj mi je všeč klasični pouk v učilnici.
e. Drugo (dijaki so sami dopisali, zakaj jim je pouk v ustanovah všeč oz. zakaj jim ni všeč).

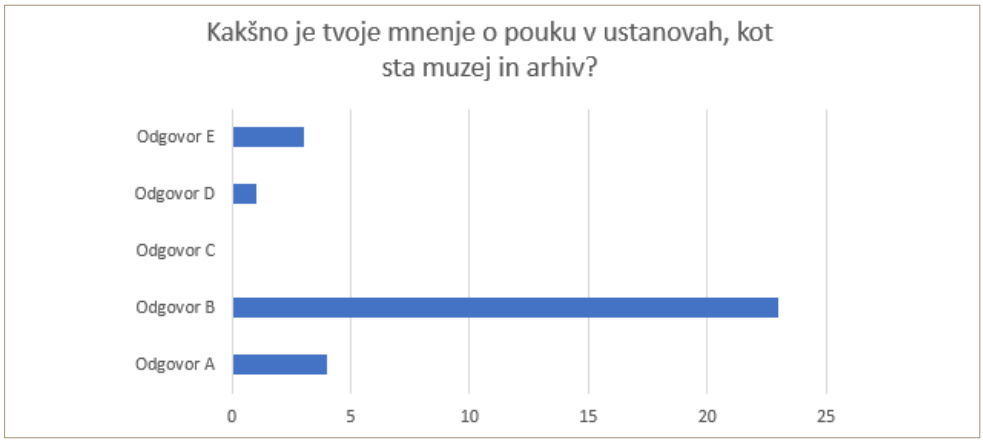

Grafikon 3: Mnenja dijakov o pouku v različnih ustanovah

Iz odgovorov je razvidno, da večini dijakov iz obravnavanega vzorca pouk v ustanovah, kot sta muzej in arhiv, ustreza, saj si tako snov laže in bolje zapomnijo. Na to vplivajo zlasti izkušnja, stik z materialnimi, pisnimi in drugimi viri, sprememba rutine ipd. Posledično imajo dijaki tudi večjo motivacijo za sodelovanje pri pouku. Kot glavno pomanjkljivost pouka v ustanovah lahko izpostavimo stroške (prevoz, vstopnina), vendar pa noben od dijakov ni izbral tega možnega odgovora. Enemu dijaku iz vzorca je bolj všeč klasična oblika pouka v učilnici, kot pozitivno stran obiska ustanov pa so dijaki izpostavili še spremembo okolja in večjo sproščenost.

Zadnje vprašanje v anketnem vprašalniku je bilo namenjeno refleksiji izvedene učne ure na Panorami. Dijaki so zapisali kratek komentar o učni uri (kaj jim je bilo všeč, kaj bi spremenili). Odgovori nam lahko koristijo zlasti pri morebitni ponovni izvedbi pedagoške delavnice, saj lahko na podlagi komentarjev dijakov ugotovimo, kaj bi bilo treba spremeniti oz. izvesti drugače, da bi pedagoška delavnica dijake še bolj pritegnila in jim na sploh še bolj koristila. Iz komentarjev smo ugotovili, da je večini dijakov všeč, če pouk poteka zunaj učilnice, saj so tako bolj sproščeni, pouk jim je zanimivejši oz. manj dolgočasen. K pozitivnim učinkom zagotovo prispevajo drugačno okolje, muzejske zbirke, arhivsko gradivo, spomeniki, gibanje ipd.

UGOTOVITVE

Sodobni pouk zgodovine ne bi smel potekati le v učilnici, ampak je pomembno, da učenci izkusijo učenje z odkrivanjem tudi na terenu. Neposredno opazovanje zgodovinskih spomenikov v naravi, v arhivih ali muzejih je namreč za posredovanje zgodovine izjemno pomembno.

Učitelj učencem posreduje učne vsebine, medtem ko ti z opazovanjem, poslušanjem, zapomnjevanjem in ponavljanjem učno snov usvajajo. Opazovanje in na njem sloneče demonstriranje sta v učnem procesu temeljna učna metoda povsod tam, kjer izhajamo iz resničnosti ter želimo na podlagi tega priti do pravilnih pojmovnih predstav. Pri pouku zgodovine nam to omogočata delo z različnimi zgodovinskimi viri (materialnimi, pisnimi, ustnimi, slikovnimi) in zgodovinsko terensko delo, ki se lahko izvaja v arhivih, muzejih ali v okviru zgodovinskih ekskurzij. To naj bi postala stalna oblika učno-vzgojnega dela. Glavne posodobitve novega učnega načrta se nanašajo prav na vpeljevanje novih didaktičnih pristopov, ki prinašajo sodobne metode dela pri pouku zgodovine.

V prispevku smo se osredotočili na vlogo muzejev in arhivov pri pouku zgodovine v slovenskih šolah. S tem namenom smo v teoretičnem delu predstavili temeljne značilnosti muzejev, zgodovino in njihovo pedagoško vlogo, torej pomen v vzgojno-izobraževalnem delu. Podobno smo opredelili tudi arhive, njihovo zgodovino in pedagoško vlogo. Ob tem smo vključili predstavitev nekaterih zahtev didaktične organizacije učenja zunaj šole. Predstavili smo, kako poteka priprava učitelja in učencev na obisk ustanove. Pouk zunaj učilnice namreč od učitelja terja dodatne priprave – učitelj mora že pred tem obiskati ustanovo in se seznaniti s pedagoškim programom oz. razstavo, ki bo podlaga za učno uro. Učitelj se mora posvetovati s pedagoškim delavcem v ustanovi, kot je npr. kustos pedagog. Ta komunikacija bistveno vpliva na uspeh učne ure oz. pouka v ustanovi. Predstavili smo tudi temeljne značilnosti medpredmetnega

povezovanja, ki je pogost način pedagoškega dela v muzeju ali arhivu. Po navadi so v muzeju in arhivu uporabljene podobne oblike in metode učnega dela kot v učilnici. Najpogostejša oblika je frontalna učna oblika – kustos pedagog oz. pedagoški delavec vodi po prostorih ustanove, po zbirkah ali razstavah celotno skupino učencev in jim sproti razlaga vsebino. Poleg frontalne učne oblike se pojavljajo tudi individualna učna oblika, ki je najpogosteje podkrepljena z učnim listom, in skupinsko delo ali delo v dvojicah. Med učnimi metodami v muzejih in arhivih prevladujejo metoda ustne razlage, metoda pogovora, metoda dela z besedilom in zlasti metoda dela s slikovnim gradivom in drugimi viri.

Dejstvo, da se slovenski muzeji in arhivi zavedajo svoje izobraževalne vloge v družbi, smo podkrepili s pregledom obstoječih učnih vsebin oz. pedagoških programov po posameznih izbranih ustanovah. Ugotovili smo, da so za slovenske muzeje značilni številni različni pedagoški programi, ki vsaj delno sledijo učnim načrtom. Pedagoški programi so razdeljeni v skupine glede na vzgojno-izobraževalna obdobja osnovne šole in posebej za srednje šole, kar nam nakazuje, da so prilagojeni starosti in razvojni stopnji ciljne skupine. Za slovenske arhive je značilna manjša sistematičnost pedagoških programov Večinoma šolam nudijo predstavitveno učno uro, v okviru katere učenci oz. dijaki spoznajo arhiv, njegovo vlogo, pomen, delo zaposlenih, se seznanijo z iskanjem arhivskega gradiva. Tematske ure po navadi niso pripravljene vnaprej, ampak jih s pomočjo pedagoškega delavca v arhivu pripravi učitelj na podlagi izbrane razstave.

V empiričnem delu smo se posvetili dvema izbranima ustanovama in njunim pedagoškim programom in sodelovanje s šolami predstavili nekoliko podrobneje. Na podlagi ugotovitev smo za obe ustanovi pripravili dodatne primere učnih ur oz. pedagoških delavnic ter eno praktično preizkusili v obliki metode pedagoškega eksperimenta. Izvedbo smo analizirali in evalvirali z vidika razvoja znanja učencev in njihovega odnosa do pouka zunaj učilnice. V nadaljevanju smo izpostavili bistvo naših ugotovitev. Podobno kot za preostale muzeje, za katere smo opravili pregled pedagoških vsebin, velja tudi za Pokrajinski muzej Ptuj-Ormož. Muzej aktivno sodeluje s slovenskimi šolami, zlasti s šolami iz okolice, nemalokrat ga obiščejo tudi učenci iz drugih regij Slovenije. Za učence in dijake imajo pripravljene številne pedagoške programe, ki so prilagojeni starosti in razvojni stopnji učencev oz. dijakov. Pedagoški programi se večinoma navezujejo na stalne razstave. Učitelji lahko za učno uro izberejo tudi ogled oz. vodenje po kateri od občasnih razstav ali po stalni razstavi, ki ni vezana na noben že pripravljeni pedagoški program. Tudi Zgodovinski arhiv Ptuj na področju sodelovanja s šolami ne odstopa od povprečja slovenskih arhivov. Prevladuje sodelovanje s šolami iz Podravja, občasno ga obišče tudi kaka skupina iz nekoliko bolj oddaljene šole. Za učence in dijake najpogosteje izvedejo predstavitveno učno uro, v okviru katere jim predstavijo svoje poslanstvo. Ker so aktivni tudi na področju razstavne dejavnosti, šolskim skupinam nudijo tudi vodenja po razstavah. Ob pregledu ponujenih pedagoških vsebin v Pokrajinskem muzeju Ptuj-Ormož in Zgodovinskem arhivu Ptuj smo ugotovili, da prevladujejo pedagoške vsebine, ki so primerne zlasti za pouk zgodovine, manj je vsebin, kjer bi lahko učenci in dijaki dosegali tudi operativne učne cilje s področja geografije. S tem namenom smo oblikovali štiri učne ure oz. pedagoške delavnice v obliki učnih priprav

in prilog, s katerimi smo nadgradili pedagoško ponudbo Pokrajinskega muzeja Ptuj-Ormož in Zgodovinskega arhiva Ptuj z geografsko-zgodovinskimi vsebinami. Eno od pedagoških delavnic smo z dijaki 2. letnika Gimnazije Ptuj tudi izvedli v praksi. Na podlagi pripravljenega preizkusa znanja, ki so ga dijaki rešili pred izvedbo pedagoške delavnice in po njej, smo ugotovili, da so dijaki s pomočjo delavnice večinoma nadgradili svoje znanje, kljub temu pa nam je preizkus znanja razkril nekaj pomanjkljivosti, ki bi jih lahko popravili v primeru ponovne izvedbe delavnice. Poleg tega so dijaki izpolnili še kratek anketni vprašalnik, s pomočjo katerega smo ugotavljali njihov odnos do pouka v ustanovah, kot sta muzej in arhiv. Ugotovili smo, da večini dijakov sprememba okolja ugaja in pozitivno vpliva na njihovo motivacijo za sodelovanje, snov si tudi laže zapomnijo. Kljub temu pa nekaterim dijakom bolj ustreza klasična oblika pouka, saj se v rutini laže znajdejo. Na začetku raziskovalnega dela smo si zastavili štiri hipoteze, ki smo jih med pisanjem članka skušali potrditi ali ovreči. Dve hipotezi smo potrdili (H1 in H3), dve hipotezi (H2 in H4) pa smo potrdili le delno.

Hipoteza H1 – Predvidevamo, da nudijo slovenski muzeji in arhivi šolam širok spekter aktivnosti, s katerimi dopolnijo klasično obliko pouka v učilnicah.

Hipotezo smo potrdili, saj smo s pregledom pedagoških aktivnosti v izbranih slovenskih muzejih in arhivih ugotovili, da le-ti nudijo številne pedagoške aktivnosti, programe ter vodenja po stalnih in občasnih razstavah.

Hipoteza H2 – Predvidevamo, da je ponudba slovenskih muzejev in arhivov prilagojena različnim starostnim skupinam učencev.

To hipotezo smo delno potrdili. Za večino slovenskih muzejev je namreč značilna delitev pedagoških programov po starosti ciljne skupine (glede na vzgojno-izobraževalna obdobja in ločeno za dijake), na primeru Pokrajinskega muzeja Maribor pa smo ugotovili, da ima programe ločene glede na zgodovinska obdobja in se nato učitelj odloči, ali je pedagoški program primeren za starost njegove skupine. Podobno velja tudi za slovenske arhive. Prevladujočo predstavitveno učno uro sicer prilagodijo starosti učencev, vendar so tematske učne ure bolj ali manj vodenja po občasnih razstavah in kot take vnaprej niso prilagojene starosti učencev.

Hipoteza H3 – Predvidevamo, da lahko z medpredmetnim povezovanjem geografije in zgodovine ustvarimo inovativne in privlačne delavnice za dijake, ki bodo dodale realno dimenzijo usvajanju učnih ciljev.

To hipotezo smo potrdili. S pripravljenimi delavnicami smo združili učni področji geografije in zgodovine. V vseh pripravljenih aktivnostih se prepletajo učni cilji iz obeh učnih načrtov, dodani so tudi nekateri cilji, ki jih v učnih načrtih ni. Gre za posledico dejstva, da lahko vse pripravljene aktivnosti namenimo tudi nadgradnji že pridobljenih znanj. Zlasti izvedena pedagoška delavnica je pokazala pozitivni vpliv na dvig nivoja znanja pri dijakih, ki so s pomočjo pedagoške delavnice na Panorami nadgradili svoje znanje o obravnavanih učnih temah.

Hipoteza H4 – Predvidevamo, da specifična oblika poučevanja zunaj učilnice pri učencih dvigne nivo motiviranosti, izkustveno učenje pa jim lajša razumevanje in pomnjenje določenih dejstev.

Hipotezo smo potrdili. Anketni vprašalnik za dijake po izvedeni pedagoški delavnici nam je namreč pokazal, da navedeno za večino vključenih dijakov velja, saj so izpostavili pozitivni vpliv na pomnjenje snovi in na motivacijo. Povečanje pomnjenja je dokazala tudi ponovitev preizkusa znanja po izvedeni pedagoški delavnici, ko so vključeni dijaki v povprečju osvojili višje število točk kot pred izvedeno delavnico.

SKLEP

Sklenemo lahko z dejstvom, da pouk v ustanovah, kot sta muzej in arhiv, z več zornih kotov pozitivno vpliva na učence in dijake: značilna je večja motivacija za delo, večja aktivnost oz. sodelovanje, učenci in dijaki vsebine spoznajo v praksi, kar jim lajša pomnjenje in razumevanje, navajajo se na samostojno in kreativno razmišljanje ipd. Učencem in dijakom lahko tako približamo abstraktne in teže razumljive vsebine predmetnih področij geografije in zgodovine, s čimer jim približamo tudi predmeta, ki v splošnem veljata za zahtevna, zlasti zaradi obsežne snovi in abstrakcij.

LITERATURA

Batič, N. (2005). *Icomov kodeks muzejske etike*. Ljubljana: Icom, Mednarodni muzejski svet, Slovenski odbor.
Brodnik, V. idr. (2013). *Posodobitve pouka v osnovnošolski praksi. Zgodovina*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.
Garvas, M. (2010). Izkustveno učenje kot praksa in teorija izobraževanja in usposabljanja strokovnih delavcev v vrtcu Trnovo. *Andragoška spoznanja*, 16 (1) , str. 35–46.
Horvat, M. (2013). Razvoj pedagoške dejavnosti v slovenskih arhivih. *Atlanti*, 23 (2), str. 183–190.
Karba, P. (2005). Raziskovalno učenje pri pouku zgodovine v osnovni in srednji šoli. *Zgodovina v šoli*, 12 (1), str. 11–14.
Lajh, A. (2021). *Pouk geografije in zgodovine v muzeju in arhivu*. [Magistrsko delo]. Maribor: Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru.
Majerič Kekec, N., Zadravec, D. (2015). Pedagoška dejavnost. V: Zupanič, K. (ur.), *Resnice preteklosti hranimo za dejstva prihodnosti*. Jubilejna publikacija ob šestdesetletnici Zgodovinskega arhiva na Ptuju. Ptuj: Zgodovinski arhiv na Ptuju.
Melik, J. (2001). Arhiv Republike Slovenije – slovenski državni arhiv. *Zgodovina v šoli*, 22 (4), str. 51–54.
Potočnik, D. (2009). *Zgodovina, učiteljica življenja*. Maribor, Založba Pivec.
Stergar, M. (2003). *S svinčnikom skozi muzej*. Zbornik Pokrajinskega muzeja Ptuj 1. Ptuj: Pokrajinski muzej.
Trampuš, C. (1998). *Obiščimo muzej*. Ljubljana: DZS.
Trškan, D. (2007). *Lokalna zgodovina: učenje z odkrivanjem*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
Vodopivec, I. (2003). Sodelovalno učenje v praksi. Modeli poučevanja in učenja. Ljubljana, Zavod RS za šolstvo.

SPLETNI VIRI

Fran. SSKJ. Pridoblejno s *Fran/SSKJ*
Geslo *Muzej*. Pridobljeno s *museum | Definition, History, Types, & Operation | Britannica*
Pokrajinski muzej Ptuj-Ormož. Pridobljeno s *https://pmpo.si/o-muzeju/*
Zgodovinski arhiv na Ptuju. Pridobljeno s *Fotografske metamorfoze Ptuja v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja (arhiv-ptuj.si)*

Martina Fekonja, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Gorenjsko Kranj

ZNANJE, KI IZGINJA – IZOBRAŽEVANJE ČEVLJARJEV NA GORENJSKEM

UVOD

V Zgodovinskem arhivu Ljubljana na Enoti za Gorenjsko Kranj in na Enoti v Škofji Loki hranimo arhivsko gradivo, ki priča o bogati zgodovini čevljarske industrije na Gorenjskem, in sicer tovarn obutve Peko, Planika in Alpina Žiri. Med urejanjem gradiva tovarne Peko Tržič sem ugotovila, da so zadnji čevljarji dobili uradno spričevalo leta 2004, kar me je presenetilo, saj ob poplavi trgovin s čevlji niti ne pomislimo, da večino predstavlja uvoz in da znajo danes le redki izdelati čevlje.

Odprlo se mi je vprašanje, kako je izobraževanje čevljarjev sploh potekalo in kaj je privedlo do zamrtja te nekoč tako pomembne in velike obrti. V prispevku predstavljam začetke izobraževanja čevljarjev na območju Tržiča, njihov nadaljnji institucionalni razvoj izobraževanja, spodbujanje delodajalcev k izobraževanju zaposlenih ter počasen zaton čevljarske industrije pri nas in posledično tudi čevljarskega izobraževanja.

RAZVOJ IZOBRAŽEVANJA ČEVLJARJEV

Znanje o izdelovanju čevljev je prehajalo iz roda v rod ter od mojstrov na pomočnike in vajence. Ker je bila nepismenost rokodelcev dolga leta ena glavnih ovir za dvig kakovosti izdelkov, je avstrijska državna uprava leta 1778 in 1786 odredila, da morajo učenci vseh rokodelcev, umetnikov in trgovcev obiskovati župnijski pouk o veronauku in da morajo štirinajst dni pred zaključkom šolanja opraviti pri krajevnem katehetu izpit (Knific, 2014).

Čevljarji na razglednici iz leta 1914.
(Vir: SI_ZAL_KRA/0145, Razglednice in voščilnice, t. e. 2.)

Predhodnica vajenske šole v Tržiču je bila nedeljska ponavljalna šola, ki je obstajala že v prvi polovici 19. stoletja. Obvezno so jo morali obiskovati vsi tržiški rokodelski vajenci. Osnovni namen izobraževanja je bil doseči, da bi se vajenci lepo vedli in bi bilo njihovo življenje moralno čim bolj neoporečno. Zato so v začetni dobi poučevali predvsem veronauk. Učni program se je z leti dopolnjeval s predmeti, kot so branje, računstvo, lepopis, spisje, slovensko in nemško branje, pisanje, pravorečje. Vendar tako bogat pouk ni trajal dolgo. Že iz spričevala iz leta 1872

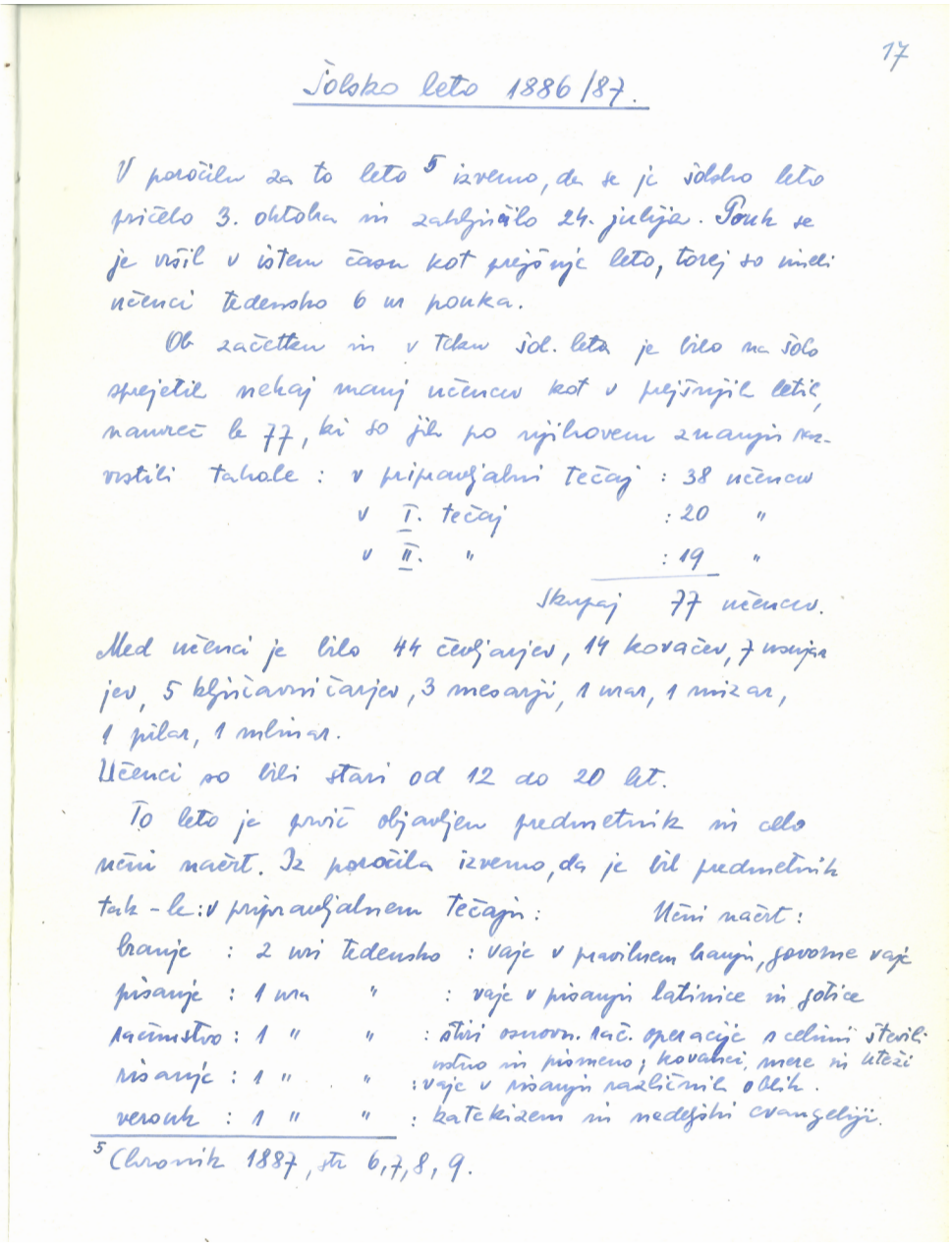

17

Šolsko leto 1886/87.

V poročilu za to leto [5] izvemo, da se je šolsko leto pričelo 3. oktobra in zaključilo 24. julija. Pouk se je vršil v istem času kot prejšnje leto, torej so imeli učenci tedensko 6 ur pouka.

Ob začetku in v teku šol. leta je bilo na šolo sprejetih nekaj manj učencev kot v prejšnjih letih, namreč le 77, ki so jih po njihovem znanju razvrstili takole: v pripravljalni tečaj : 38 učencev
v I. tečaj : 20 "
v II. " : 19 "
Skupaj 77 učencev.

Med učenci je bilo 44 čevljarjev, 14 kovačev, 7 usnjarjev, 5 klobučarnic čarjev, 3 mesarji, 1 mizar, 1 pilar, 1 mlinar.
Učenci so bili stari od 12 do 20 let.

To leto je prvič objavljen predmetnik in celo učni načrt. Iz poročila izvemo, da je bil predmetnik tak-le: v pripravljalnem tečaju: Učni načrt:
branje : 2 uri tedensko : vaje v pravilnem branju, govorne vaje
pisanje : 1 ura " : vaje v pisanju latinice in gotice
računstvo : 1 " " : štiri osnovn. rač. operacije s celimi števili ustno in pismeno; kovačem, mere in uteži
risanje : 1 " " : vaje v pisanju različnih oblik.
verouk : 1 " " : katekizem in nedeljski evangeliji.

[5] Chronik 1887, str. 6, 7, 8, 9.

Kronika vajenske šole v Tržiču, iz katere je razvidno, da je v šolskem letu 1886/1887 šolo obiskovalo največ čevljarjev, učili pa so se branja, pisanja, računstva, risanja in verouka.
(Vir: SI_ZAL_TRŽ/0023, Vajenska šola Tržič, t. e. 14, p. e. 60.)

je razvidno, da so vajence ocenjevali le iz verouka in vedenja. Vsako spričevalo o zaključenem izobraževanju je moral potrditi še župnik. Šele nato je bil vajenec po pravilih ceha (kasneje zadruge) razglašen za pomočnika. Naziv šole se je v tem obdobju spreminjal oz. ni bil uradno določen. Včasih se je imenovala nedeljska šola, včasih pa ponavljalna šola (SI_ZAL_TRŽ/0023, Vajenska šola Tržič).

Razvoj obrti in industrije je zahteval višjo izobrazbo za vedno več vajencev. Zato je bila leta 1882 v Tržiču ustanovljena Obrtno nadaljevalna šola, ki je s prekinitvami delovala do leta 1961. Program je zajemal pripravljalni tečaj in dva letnika strokovnega pouka. Med letoma 1914 in 1919 šola zaradi prve svetovne vojne ni delovala. Po vojni je bila obnovljena in je nadaljevala s poukom v šolskem letu 1923/1924. Šolanje je bilo ponovno prekinjeno zaradi druge svetovne vojne. Pouk se je nadaljeval leta 1945 (SI_ZAL_TRŽ/0023, Vajenska šola Tržič).

Leta 1949 je bil organiziran prvi tečaj za čevljarsko stroko, in sicer na željo nekaterih čevljarskih pomočnikov, ki zaradi vojne niso mogli pridobiti naslova kvalifikacije. Poleg pomočnikov so se tečaja udeležili tudi nekateri vajenci iz raznih krajev Gorenjske. Tečaji so potekali do leta 1951 (SI_ZAL_TRŽ/0023, Vajenska šola Tržič).

Reklamni plakat podjetja Planika Kranj.
(Vir: SI_ZAL_RAD/0195, Planika Kranj, t. e. 19, p. e. 26.)

Tovarna čevljev Alpina Žiri je že leta 1949 ugotovila, da za uspešno delo potrebuje kvalificirane delavce. Zato je bila v Žireh ustanovljena Industrijska čevljarska šola, katere namen je bil, da učence teoretično in praktično usposobi za kvalificirane delavce v čevljarski stroki. Ker sta podjetji Peko in Planika želeli imeti šolo bliže svojim delavcem in ker sta poudarjali, da industrijska šola v Žireh ne ustvarja takšnih profilov delavcev, kot jih potrebuje njuno podjetje, je žirovska šola ostala brez državnega financiranja, financirala jo je le tovarna Alpina. Po združitvi s Čevljarsko šolo v Ljubljani se je šola leta 1964 preimenovala v Obrtni izobraževalni center za čevljarsko stroko v Žireh (SI_ZAL_ŠKL/0380, Čevljarski šolski izobraževalni center Žiri).

Leto kasneje se je šola ponovno preimenovala, in sicer v Čevljarski šolski izobraževalni center Žiri. Delovala je do vključno šolskega leta 1981/1982, ko po reformi srednješolskega učnega sistema več ni zadoščala novim pogojem vzgojno-izobraževalnega dela in posledično ni bila več zajeta v mrežo šol srednjega usmerjenega izobraževanja. Njeno delo je nadaljevala Srednja tekstilna in čevljarska šola v Kranju (Šega, b. d.).

Ker sta, kot omenjeno, tovarni Peko in Planika potrebovali drugače usposobljen kader, sta v Kranju leta 1956 ustanovili svojo čevljarsko industrijsko šolo, ki je delovala samo eno leto. Leta 1959 so obutvene tovarne Peko, Planika in Alpina v Kranju ustanovile tehniško čevljarsko šolo (Knific, 2014).

Dve leti kasneje je Okrajni ljudski odbor Kranj ustanovil Tekstilni šolski center, ki se je leta 1966 preimenoval v Tekstilni center. V šolskem letu 1969/1970 se je Tekstilnemu centru pridružila novoustanovljena Tehniška čevljarska šola, ki je sicer od leta 1959 delovala kot enota za izobraževanje odraslih pri Usnjarsko-galanterijski šoli Domžale. Leta 1973 se je Tekstilni center ponovno reorganiziral. Nastali so TOZD[1] Šolski center za tekstilno in obutveno stroko, TOZD Tekstilna tovarna Zvezda in TOZD Center za funkcionalno izobraževanje in preučevanje proizvodnje. Vsi trije TOZD-i so sklenili samoupravni sporazum o združitvi v delovno organizacijo Tekstilni center Kranj – izobraževalna in proizvajalna delovna organizacija. V TOZD-u Šolski center za tekstilno in obutveno stroko sta v tem obdobju začeli delovati še dve šoli – Šola za čevljarske delavce leta 1972 in tri leta kasneje Šola za tekstilne delavce. Leta 1977 so se vsi trije TOZD-i odločili, da se konstituirajo kot delovne organizacije s popolno odgovornostjo. Po samoupravnem sporazumu o razdelitvi tekstilnega centra so nastale tri delovne organizacije: Zvezni tekstilni center, Tekstilna tovarna Zvezda in Tekstilni in obutveni center, ki je vključeval Tehniško tekstilno šolo, Poklicno tekstilno šolo, Delovodsko tekstilno šolo, Šolo za tekstilne delavce,

1 Temeljna organizacija združenega dela.

Tehniško čevljarsko šolo ter Šolo za čevljarske delavce. Na Tehniški čevljarski šoli so učenci pridobili poklic čevljarski tehnik, na Šoli za čevljarske delavce pa šivalec zgornjih delov obutve, prikrojevalec zgornjih delov obutve, navlačevalec obutve ter dodelovalec obutve (Pelko idr., 1980).

V začetnih letih so se izobraževali le slušatelji ob delu in iz dela. Vključevanje v šolo je bilo omogočeno le na predlog delovnih organizacij, in sicer tistim, ki so pred tem končali poklicno šolo in so pokazali interes ter dobre rezultate pri svojem delu. Izobraževanje je trajalo dve leti. Teoretični pouk je potekal v prostorih Tehniške tekstilne šole, praktični pa v tovarnah Planika in Peko. Razvoj slovenske obutvene industrije, širjenje v tujino in pomanjkanje slušateljev s predhodno poklicno šolo so spodbudili prehod na izobraževanje čevljarskih tehnikov neposredno po končani osnovni šoli (Pelko idr., 1980).

Zaradi potreb tovarne Sava so leta 1989 odprli tudi gumarske oddelke. Šola se je preimenovala v Srednjo tekstilno, obutveno in gumarsko šolo Kranj. Leta 2004 se je združila s Srednjo gradbeno šolo Kranj v Srednjo poklicno in gradbeno šolo Kranj (Papler D., 2010).

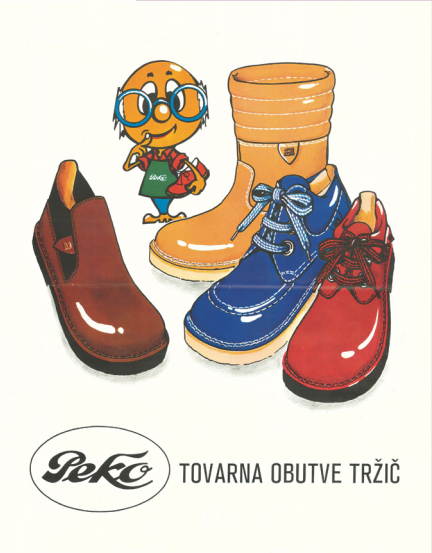

Še danes prepoznaven čevljarček na reklamnem plakatu podjetja Peko Tržič. (Vir: SI_ZAL_TRŽ/0038, Peko Tržič, t. e. 168, p. e. 922.)

SAMO DOBRO IZOBRAŽENI ZAPOSLENI SO LAHKO KAKOVOSTNI DELAVCI – PRIMER SPODBUJANJA K IZOBRAŽEVANJU V TOVARNI PEKO TRŽIČ

V tovarni Peko Tržič so svoje zaposlene močno spodbujali k izobraževanju, prav tako so nudili možnost štipendiranja in pripravništva. Oboje so določali s sprejetimi pravilniki. Eden takšnih je bil *Pravilnik o pripravnikih in pripravniškem stažu* iz leta 1968, ki je določal eno leto pripravništva za vse, ki niso imeli ustreznih izkušenj za samostojno delo v svoji stroki ne glede na stopnjo izobrazbe. Po končani praksi je pripravnik opravil strokovni izpit (SI_ZAL_TRŽ/0038, Peko Tržič).

Istega leta je Peko Tržič sprejel tudi *Pravilnik o strokovnem izpopolnjevanju, izobraževanju in štipendiranju*, ki je med drugim določal načine strokovnega izpopolnjevanja in izobraževanja. Ena izmed oblik izobraževanja je bilo priučevanje na delovnih mestih, ki je bilo namenjeno spoznavanju delovnega mesta, za katerega se je delavec pripravljal. Naslednji obliki izobraževanja sta bili izvajanje prakse in štipendiranje učencev, ki so se morali po zaključku šolanja zaposliti v tovarni za toliko časa, kolikor je trajalo štipendiranje. Podjetje je lahko delavca napotilo tudi na podiplomsko izobraževanje. Nadalje so se lahko delavci izpopolnjevali tudi prek seminarjev, tečajev in posvetovanj (SI_ZAL_TRŽ/0038, Peko Tržič).

Pravilnik o izobraževanju, sprejet leta 1978, je še podrobneje določal načine izobraževanja. Prej omenjenim je dodal še možnost zaključka osnovnošolske izobrazbe, strokovno izobraževanje ob delu, intenzivno sodelovanje na kongresih, tečajih, strokovnih ekskurzijah, izobraževanje za varno delo, družbenopolitično in samoupravno izobraževanje, jezikovne in strojepisne tečaje ter specializacijo in delovno prakso doma in v tujini (SI_ZAL_TRŽ/0038, Peko Tržič).

SKLEP

Žal so tudi čevljarstvo dosegli globalizacija, slabo upravljanje podjetij in drugi družbeni trendi. V naše kraje je tako prišla poceni obutev iz tujine, kar je povzročilo počasen zaton proizvodnje čevljev na domačih tleh in posledično zmanjšalo tudi zanimanje za poklic čevljarja. Danes programa za izobraževanje za smer čevljar ne izvaja nobena šola v Sloveniji (Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport, b. d.).

Naj pa navsezadnje prispevka ne sklenem v pesimističnem duhu. Tu in tam še naletimo na trgovino s čevlji Alpina. In tu in tam se najde kak rokodelec, ki mu je pomembno ohranjanje znanja in naše bogate dediščine. Znanje o izdelovanju čevljev je tako prišlo na svoj začetek – prenašanje znanja iz roda v rod, v domačih delavnicah z izdelovanjem posebne in unikatne obutve.

13 Podatki o napredovanju

Učni predmet / Po vrstnem redu, kakor so navedeni v predmetniku	Šol. leto 1977/78 1. razred TCS oddelek – Ocene 1. sem.	2. sem.	zaključna	Šol. leto 1978/79 2. razred TCS oddelek – Ocene 1. sem.	2. sem.	zaključna
Slovenski jezik			zadostno (2)			zadostno (2)
Nemški jezik			zadostno (2)			zadostno (2)
Geografija			Prizvano			~
Zgodovina			~			~
Sam. s tem. marks.			pr. dobro (4)			dobro (3)
Matematika			zadostno (2)			zadostno (2)
Fizika			dobro (3)			pr. dobro (4)
Kemija			zadostno (2)			zadostno (2)
Tehn. ris. in elementi			pr. dobro (4)			~
Meh. tehnolog.			~			~
Strojeslovje			~			~
Elektrotehnika			~			dobro (3)
Anatom. in ortoped.			pr. dobro (4)			~
Modelarstvo			zadostno (2)			dobro (3)
Tehn. usnja			~			dobro (3)
Pom. materiali			~			~
Tehnologija obutve			dobro (3)			pr. dobro (4)
Preisk. materiala			~			~
Ekon. podjetja			~			~
Organizac. proizv.			~			dobro (3)
Studij dela			~			~
Psihologija dela			~			~
Praktični pouk			dobro (3)			pr. dobro (4)
Računalništvo			~			~
Splošni uspeh	dober (3)			dober (3)		
Št. spričevala						
Datum spričevala						
Podpis razrednika ob zaključku razreda	[signature]			[signature]		
Zaključni izpit opravil-~~a~~ dne od 17/6 do 24.6.1983	Opombe			Opombe		
Z uspehom dobro (3)						
Št. zapisnika 16						

Izsek iz osebnega lista učenca Tehniške čevljarske šole v Kranju. (Vir: SI_ZAL_KRA/132, Srednja tekstilna in obutvena šola Kranj, t. e. 94, p. e. 334.)

LITERATURA IN VIRI

ARHIVSKO GRADIVO

SI_ZAL_TRŽ/0023, Vajenska šola Tržič.
SI_ZA_ŠKL/0380, Čevljarski šolski izobraževalni center Žiri.
SI_ZAL_TRŽ/0038, Peko Tržič.

LITERATURA

Knific, B. (2014). *Tržiški šuštarji.* Tržič: Tržiški muzej.

Kranjc Poredoš, B. (2010). Več kot 100 let šolstva na Primskovem: Od ljudske šole do strokovne tehniške šole. V: Papler, D. (ur.), *Vasi v objemu žitnih polj: Primskovo, Klanec in Gorenje: Sprehod skozi čas od pradavnine do današnjih dni.* Primskovo: Krajevna skupnost Primskovo, str. 204–215.

Pelko, A., Polak, E., Snedic, U., Šimenc, S., Štrukelj, F. (1980). *Petdeset let Tehniške tekstilne šole. Dvajset let Tehniške čevljarske šole.* Kranj: Tekstilni in obutveni center.

Srednješolski izobraževalni programi. Pridobljeno s *http://eportal.mss.edus.si/msswww/programi2019/programi/index.htm*

Šega, J. (b. d.). *Historiat Čevljarskega šolskega izobraževalnega centra Žiri.* Pridobljeno s *https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=1335628&refCode=SI_ZAL_%C5%A0KL/0380&type=&subId=&subLink=*

dvig digitalne kompetentnosti

Dostopno v Digitalni bralnici ZRSŠ:
www.zrss.si/digitalna-bralnica/dvig-digitalne-kompetentnosti

ZRSŠ ZAVOD REPUBLIKE SLOVENIJE ZA ŠOLSTVO
dvig digitalne kompetentnosti
arnes
REPUBLIKA SLOVENIJA MINISTRSTVO ZA VZGOJO IN IZOBRAŽEVANJE
EVROPSKA UNIJA EVROPSKI SOCIALNI SKLAD

Naložbo sofinancirata Republika Slovenija in Evropska unija iz Evropskega socialnega sklada